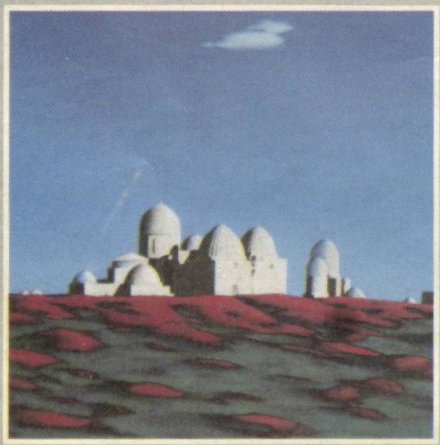
Guliston

4
2001

Гулпари. Мато, мойбўёқ. 2000 й.

Мусаввир Рустам Худойберганов ижодидан намуналар

Афросиёбда баҳор.
Мато, мойбўёқ. 1996 й.

"Парвардигори Олам буюк зотларни ўзи азиз этган жойлардагина дунёга келтиради. Бундай юртлар эса ер юзида саноқли. Биз чексиз шукроналик билан айтамизки, она-Ватанимиз Оллоҳнинг назари тушган ана шундай заминдир".

Ислом КАРИМОВ

Ushbu sonda O'z DK

Guliston

4

2001

iyul-avgust

Ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-ommabop va badiiy bezakli jurnal

MUASSIS:
O'zbekiston Respublikasi Madaniyat ishlari vazirligi

Bosh muharrir –
Tilab MAHMUDOV

Tahrir hay'ati:
Rustam ABDULLAYEV, Sa'dulla ABDULLAYEV, Bahodir ABDURAHIMOV, Bobur ALIMOV, Oqilxon IBROHIMOV, Otanazar MATYOQUBOV, Mahkam MAHMUDOV (bosh muharrir o'rinbosari), Asqar MAHKAM, Alisher MIRZAYEV, Ma'pura NABIYEVA (mas'ul kotib), Yo'ldosh SULAYMON, Muhsin QODIROV, Tursunali QO'ZIYEV

Jurnal 1925 yildan chiqa boshlagan.

Nazar HAKIMOV, Alisher RO'ZIEV. Fuqarolik jamiyati va yoshlar . . . 2
Rasuljon NOSIROV. Milliy g'urur nima? . . . 4
Asliddin PO'LATOV. Ma'naviyat va qadriyat . . . 5
Shahobiddin XOLMATOV. Istiqlol mafkurasi va falsafiy meros . . . 6
Basiriddin KARIMOV. Tabiat va inson . . . 7
Ra'no ASOMOVA. Komil inson orzusi . . . 8
Qo'chqor XONAZAROV. Bizga shajara kerakmi? . . . 9
Bobomurod BOBOYOROV. Milliy totuvlik . . . 10
A.HAYITMETOV. "Aeroplan" (Voqeiy hikoya) . . . 12
Rustam JUMABOEV. Ostona hatlab safarga otlanganda . . . 14
Bahrom TOJIEV. "Yoz yomg'iri" . . . 15
Farida AFRO'Z. Munojot (Turkum she'rlar) . . . 16
Ro'zbi HOJIEVA. Dutor . . . 19
Akram HOShIMOV. Doni Zokirov va uyg'ur musiqasi . . . 20
Shokir G'AFFOROV. Chorizmning aholini ko'chirish siisati . . . 21
Sayyora XOLMIRZAEVA. Yana Abdulla Qahhor hikoyalari haqida . . . 22
Faridaxon SAIFNAZAROVA. Yoshlarimiz baxti . . . 23
Qahramon TURSUNOV. Xalqaro madaniy hamkorlik . . . 24
Saidaxbor BULATOV. Ustazoda . . . 25
Dilafro'z QODIROVA. Oro-pardoz mo''jizasi . . . 26
Meli NORMATOV. Ma'naviyatimiz jonkuyari . . . 28
Muzaffar AHMEDOV. Dunyo taniyotgan iste'dod . . . 29
Gulruh TOShEVA. Sovchilik . . . 32
Farida YaHYOYEVA. Ota, onalik mas'uliyati . . . 34
Rahmatilla SAMADOV. Doira zarblari . . . 35
Gulnora ISMOILOVA. Xudoyorxon va general Jo'rabek . . . 36
Numonjon O'RINBOEV. Mahalla - odob maktabi . . . 37
Tilab MAHMUDOV. Pilla (Hikoya) . . . 38
Feruza NODIROVA. Haqiqatga intilib . . . 40
Ma'pura NABIEVA. "O'qituvchi o'qir ekan..." . . . 42
Muzaffar MAMATQULOV. "Hibat ul haqoyiq"dagi haqiqatlar . . . 44
Nilufar DADAJONOVA. Yangi o'zbek adabiyoti . . . 45
Hafiz ABDUSAMATOV. Ezgulik shaydosi . . . 46
Bahodir XUDOYBERGANOV. Qadr (Hikoya) . . . 48
Jaloliddin RUMIY. Masnaviy (Davomi) . . . 50
Kamola OQILOVA. An'anaviy gilamdo'zlik: o'tmish, bugun va kelajak . . . 54
Turob IRISBOEV. "Shaytanat va milliy voqelik" . . . 56
Nilufar SAYDALIXO'JAEVA. Yoshlarning huquqiy tarbiyasidagi ayrim mulohazalar . . . 57
Sirojiddin AHMAD. Hokisoru... dili gulzor . . . 58
Mahkam MAHMUD, Zokir QUTIBOEV. Xoja Ubaydullohning karomati . . . 60
T.MIRZAAHMEDOV. Qovun payrovi . . . 62
Salohiddin SIROJIDDINOV. Kasalxonadagi tomosha (Hajviya) . . . 64

Muqovaning birinchi betida:
R.XUDOYBERGANOV. Sulton Abusaid Mirzo. Mato, moybo'o'q, 1999 y.

«Биз учун фуқаролик жамияти — ижтимоий макон. Бу маконда қонун устувор бўлиб, у инсоннинг ўз-ўзини камол топтиришига монелик қилмайди, аксинча, ёрдам беради. Шахс манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари тўла даражада рўёбга чиқишига кўмаклашади. Айни вақтда бошқа одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари камситилишига йўл қўймайди».

Ислом КАРИМОВ

Фуқаролик жамияти ва ёшлар

Назар ҲАКИМОВ,
Алишер РЎЗИЕВ,
Қарши давлат университети

Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллиги тарихий тажрибаси шуни кўрсатадики, республикамиз танлаб олган тараққиёт йўли, Ўзбек модели жаҳонда эътироф этилди. Демократик қадриятларни ёшлар қалбига сингдириш кундалик ҳаётимизнинг ажралмас қисмига айланмоқда. Кучли фуқаролик жамиятини қуришда ёшларнинг фаол иштирокини таъминлаш ҳар қачонгидан ҳам устувор аҳамиятга эга бўлмоқда.

Ягона мафкуранинг тазйиқида шаклланган, маъмурий буйруқбозликка асосланган давлат бошқарув тизимининг тугатилиши ва халқимизнинг қадриятлари, бой тарихи, маданияти анъаналарига таянган янги давлатчиликнинг қарор топиши ёшларнинг фуқаролик жамиятини мустаҳкамлашдаги мавқеини янги босқичга кўтаришда кенг имкониятларни очиб бераяпти. Истиқлолимизнинг 10 йиллигини кенг байрам қилиш, Президентимиз И.Каримовнинг «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати ташаббускор гуруҳлари вакиллари билан учрашувда сўзлаган нутқида баён этилган тарихий фикрлари, республика таълим тизимида «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунчалар ва тамойиллар»ни, мамлакатимиз Конституциясини ўрганиш юзасидан махсус курсларнинг ўқитилиши ёшларнинг мамлакатимизда қарор топаётган нодавлат ташкилотлари ва жамоатчилик ҳаракатларининг ижтимоий-сиёсий барқарорлик ва фуқаролар тотувлигини таъминлашда аҳамияти беқиёсдир.

ХХ аср охирида Ўзбекистон халқлари эришган ниҳоятда катта тарихий воқеа — Мустақиллик аҳолининг барча гуруҳлари билан бирга ёшларга ҳам ўз иродасини, хоҳиш-истакларини, орзу-умидларини эркин ифодалаш, сўз, эътиқод, уюшмалар эркинлигини тўла рўёбга чиқаришга «яшил чироқ»ларни очиб берди.

Мустақиллик йилларида давлат — жамият — фуқаро ўртасидаги ўзаро муносабатларни оқилона уйғунлаштириш давлатнинг бошқарувчилик функцияларини босқичма-босқич жамоат ташкилотлари ва ўзини-ўзи бошқариш органларига олиб беришнинг янги восита ва усуллари жорий қилинмоқда.

Нодавлат ижтимоий ташкилот ва ҳаракатларнинг асосий мақсадини жамият аъзоларининг манфаатлари мувозанатини мувофиқлаштириш, уни энг мақбул йўналишга етаклаш ташкил этади. Жамоат ташкилотлари ва ҳаракатлари мамлакат Конституцияси ва қонунларига сўзсиз риоя қилган ҳолда мустақилликни мустаҳкамлашнинг барча соҳаларига доир ўзларининг муқобил дастурларини ишлаб чиқишга ўз ҳиссаларини қўшишлари лозим.

Ҳозирги вақтда мамлакатимизда 2500 га яқин нодавлат жамоат ташкилотлари фаолият кўрсатмоқда. Мамлакатимизда хоҳиш, ирода, эътиқод, виждон, сўз эркинлиги, ижтимоий ҳаётнинг жамоат ташкилотлари асосида ривожланишининг конституциявий асосларининг яратилиши, нодавлат ва нотижорат ташкилотлар, ўзини-ўзи бошқариш органлари тўғрисидаги (янги таҳрир) ҳужжатларнинг қабул қилиниши, Олий Мажлис таркибида демократик институтлар, нодавлат ташкилотлари, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари ва Ёшлар қўмиталари ташкил этилиши, жамоат ташкилотлари ва ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисидаги қонун ҳужжатлари янги таҳрирининг тайёрланиши ҳамда Ижтимоий фикр жамоатчилик марказининг ташкил этилиши ҳам фуқаролик жамиятини шакллантиришда ёшларнинг мавқеини оширади.

Нодавлат жамоат ташкилотлари ва ижтимоий ҳаракатларсиз аҳолининг, биринчи навбатда, ёшларнинг ижтимоий манфаатларини тўлиқ ҳимоя қиладиган фуқаролик жамияти қуришни тасаввур ҳам қилиб бўлмайди. «Камолот», «Соғлом авлод», «Умид» ва «Улуғбек» жамғармалари, «Зулфия» ва «Ниҳол» мукофотлари, ёш ижодкорларнинг «Офарин» шиори билан ўтказиладиган кўрик-танловлари мустақилликнинг 10 йиллиги байрамини кенг нишонлаш муносабати билан талаба ёшларнинг «Мустақилликка менинг ҳиссам» каби ташаббуслари фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш жараёнида ёшларнинг манфаатларини ифода этади.

Мустақилликнинг 10 йиллигини нишонлаш муносабати билан ёшларнинг жамоат ташкилотларидаги ўрни, мавқеини оширишнинг янги восита ҳамда усуллари юзага чиқишини ёдда тутиш даркор.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракат ташаббускор гуруҳи билан учрашувда сўзлаган нутқида янги ташкилотни ижтимоий воқеа сифатида жинси, миллати, тили, дини, эътиқоди ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, ёшларнинг манфаатларини баб-баравар ҳимоя қиладиган ижтимоий ҳаракат бўлиши эканлигини алоҳида таъкидлади. Давлатимиз бошлиғи «Камолот» ташкилотини Ўзбекистон ёшларининг ижтимоий ҳаракати сифатида ташкил этиш ва унга ҳеч қандай мафкуравий

вазифалар юкламасликни таклиф қилди.

Ёшларнинг фуқаролик жамияти асосларининг янги шакллари қарор топишида уларнинг ижтимоий ташкилотлари ва ҳаракатларининг ўрни тўғрисида юртбошимиз яхши фикрлар айтган. Янги ташкилот «Давлат ва ёшлар ўртасида бамисоли бир кўприк бўлиши, давлатимизнинг ёшлар сиёсатини уларга, ёшларнинг ўйташвишларини, орзу-интилишлари ва муаммоларини давлат ташкилотларига етказиб туриши, уларнинг ҳақиқий ҳимоячиси бўлиши зарур. Ёшларнинг фуқаролик жамиятини қарор топтиришда тўлақонли фаолият кўрсатиши давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари, мансабдор шахсларнинг жамият ва фуқаролар олдидаги масъулиятини теран англаб олишларига, улар чиқарган қарорларнинг халқ манфаатларини ифода этиш даражасини юксалтиришга баракали таъсир кўрсатади».

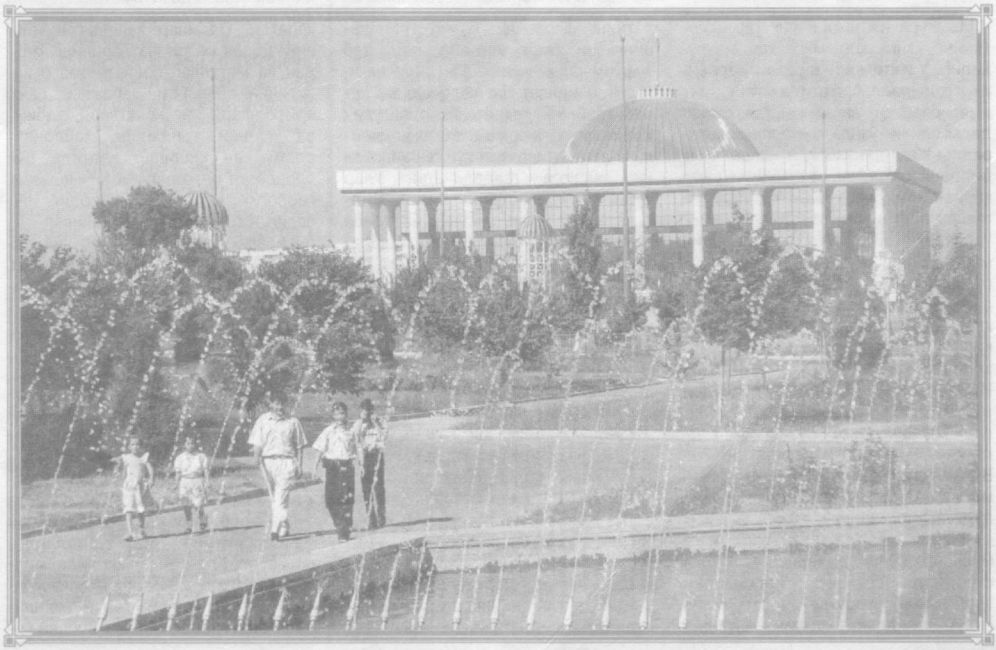
Ёшларнинг фуқаролик жамиятини шакллантириш йўлидаги фаолияти турли хил фикр, мулоҳаза, қарашлар, баҳс, мунозаралар, рўй бераётган воқеаларга янгича ёндошувлар асосида амалга ошади.

Шунинг билан бирга ташкилотлар ва фикрлар хилма-хиллиги, хоҳиш, ирода эркинлиги, демократик қадриятларнинг тобора кенг авж олиб бориши, сиёсий тизимни эркинлаштириш жараёнларини бир томонлама тушунишга, уни суиистеъмол қилишга олиб келмаслиги керак. Ташкилотлар ва жамоалар, фикрлар ва қарашлар хилма-хиллигининг асосини юрт равнақи, Ватан ва эл келажаги ташкил этишини унутмаслик керак. Ёшларнинг фуқаролик жамияти асосларини барпо этишдаги ҳаракатлари Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва бошқа норматив ҳуқуқий ҳужжатлар устуворлиги доирасида олиб борилиши зарур. Жамият сиёсий тизимини эркинлаштириш ва фуқароларнинг конституцион бурч ва мажбуриятларга бўйсуниши бир вақтнинг ўзида амал қилади. Бир-бирини ўзаро тақозо этади.

Юртбошимизнинг «Биз учун фуқаролик жамияти — ижтимоий макон. Бу маконда қонун устувор бўлиб, у инсоннинг ўз-ўзини камол топтиришига монелик қилмайди, аксинча, ёрдам беради. Шахс манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари тўла даражада рўёбга чиқишига кўмаклашади. Айни вақтда бошқа одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари камситилишига йўл қўймайди» — деган сўзларини унутмаслик керак. Шунинг учун ҳам давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг ваколатларини жамият ҳаракатлари ва ўзини-ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич топширилиш жараёни «Кучли давлатдан кучли фуқаролик жамияти сари» деган шиор асосида олиб борилаяпти.

Буюк соҳибқирон Амир Темурнинг «Қонун ҳукмрон бўлган жойда эркинлик ҳам бўлади» деб айтган доно сабоқларини доимо ёдда сақлаш лозим.

Президентимизнинг «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати ташаббускор гуруҳи билан учрашувида ёшларнинг ўзини Ўзбекистон деб аталмиш ягона Ватаннинг фарзанди деб ҳис этиши, улар дунёда ягона ўзбек миллати бор, қашқадарёлик, хоразмлик, фарғоналик ўртасида миллий фарқ йўқ, уларнинг барчаси ўзбеклар деган ғояга қатъий амал қилган ҳолда яшашлари зарурлиги таъкидланди. Республикамизнинг жанубий вилоятларида айрим сабабларга кўра ёшларнинг жамиятдаги ўрни ва мавқеини мустақилликнинг яқин келажакдаги истиқболлари талаблари даражасига кўтаришда ҳалигача баъзи нуқсон ва камчиликлар борлиги айтилди. Давлат ҳаёти ва жамиятни эркинлаштириш истиқболлари ёшларга муносабат тизимини ислоҳ қилиш ва фуқаролик жамиятини қуришдаги фаоллигида янги шакл ва воситалар юзага келаётганидан ҳамда уларнинг кундалик ҳаётимизга тобора кенг кириб бораётганидан далолат беради.

A. Navoiy nomidagi
O'z. R. D. kutubxonasi
Milliy bibliografiya bo'limi

Миллий ғурур нима?

Расулжон НОСИРОВ,
фалсафа фанлари доктори, профессор

Мафкура ижтимоий онг тараққиётининг ўзига хос мураккаб маҳсулидир. У ижтимоий-тарихий жараённинг ҳосиласи сифатида муайян жамият равнақи ва инсон тажрибаси даражасини ўзида мужассамлаштиради. Жамият ҳаётида кишиларни бирлаштирадиган, истиқбол сари чорлайдиган, унга даъват қиладиган ғоялар, қарашлар, тамойиллар муштараклиги мавжуд. Бу маънавий муштараклик она-Ватанга, ҳурриятга, жаҳон халқлари қаторидан муносиб ўрин эгаллашга, диёримизнинг келажагига комил ишонч билан боқишни шакллантиришга хизмат қилади. Президентимиз И.А.Каримов «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» китобига ёзган сўзбошида айтганидек, ҳар бир фуқарони «ягона Ватан бахт-саодати учун доимо масъулият сезиб яшашга чорлаш, аждодларимизнинг бебаҳо мероси, миллий қадрият ва анъаналаримизга муносиб бўлишга эришиш, юксак фазилатли ва комил инсонларни тарбиялаш, уларни яратувчилик ишларига даъват қилиш, шу муқаддас замин учун фидойиликни ҳаёт мезонига айлантириш миллий истиқлол мафкурасининг бош мақсадидир».

Миллий ғурур (ифтихор, фахрланиш) туйғусининг миллий истиқлол ғоясининг шаклланишига таъсири самарали ва кўп қирралидир. Ифтихор туйғуси кибру ҳаво, манманлик, такаббурлик каби тубан иллатлардан тубдан фарқ қилади. Бобокалон аллома Абу Райҳон Беруний ўзининг «Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар» асарида уни қуйидагича таърифлайди: «Фахрланиш ҳақиқатда яхши хулқлар ва олий феълларда олдин кетиш, илму ҳикматни эгаллаш ва имконият борича мавжуд нопокликлардан тозаланишдир. Кимда шундай сифатлар топилса, ҳукм унинг фойдасига ва кимда булар етишмаса, ҳукм унинг зарарига бўлади».

Кўп ҳолларда одамлар муайян миллат вакиллари бўлишларидан фахрланадилар. Буни у ёки бу миллатнинг фарзанди бўлиб туғилишнинг ўзи буюк мартаба экан, деб тушунмаслик лозим. Гап шундаки, ҳар бир миллатнинг қалб тўрида асраб-авайлаб келаётган, арзигудек хизматлари инсониятга, жаҳон цивилизацияси ривожига қўшган ҳиссаси кўз олдида гавдаланади. Улар ўзгалар мушкулини енгил қилганидан, халқлар, элатлар назарида юзлари ёруғ эканлигидан қувонадилар, ҳаётда учраб турадиган қайғу-алам, азоб-уқубатлар (ойнинг ярми ёруғ бўлса, ярми қоронғудир)ни унутгандек бўладилар, иқболлари баланд эканлигидан қаноат ҳосил қиладилар. Бундайларнинг руҳиятида, маънавий дунёсида қабоҳатга, адоватга, бузғунчиликка, ўзгаларга нисбатан кек сақлашга, гердайишга ўрин қолмайди. Бунёдкорлик, ўзидан яхши ном қолдиришга интилиш, сабр-қаноат, меҳр-оқибат, бошқаларга хайрихоҳлик туйғулари камол топади. Чунки фахрланиш инсоннинг ўз қадр-қимматини англаб олиш даражаси ва мартабасидир. Ўзлигини англаган инсонгина бошқаларнинг фазилатларини тушунади ва эъзозлайди. Буюк аждодларимиз Муҳаммад Мусо ал-Хоразмий, Аҳмад ал-Фарғоний, Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Ибн Сино, Мирзо Улуғбек каби алломалар жаҳон илм-фани равнақига беқиёс ҳисса қўшдилар. Ал-Хоразмий ва Аҳмад ал-Фарғонийлар ўзларининг астрономия ва математика соҳаларида қўлга киритган оламшумул ютуқлари билан жаҳонга танилдилар. Кўпчилик олимларнинг эътироф этишича, Х аср «Беруний даври» деб ҳисобланади. Шарқшунос олимлар Э.Захау ва В.Розеннинг таъкидлашларича, буюк алломанинг асарлари ва илмий тадқиқотларидан ҳозирги асрларга хос руҳият сезилиб туради. Аллома кузатувлар ва тажрибага таяниб, муҳим аҳамиятга молик илғор ғояларни илгари сурди. Қуёш ва Ойнинг Ер-заминдаги ҳаётга таъсири, гидрогеология, иқлим, тақвим, модданинг сақланиши каби муаммоларни янги илмий метод ва тамойиллар кўмагида ҳал этишга эътибор қаратди. Одамлар яшайдиган манзилларнинг координатларининг, маъдан ва металлар солиштирма оғирлигининг аниқлиги даражаси, само ёритқичларининг ҳолатлари, табиий ва сунъий танланиш, ҳайвоният олами ва кишилар ҳаётида рўй берадиган ривожланиш аномалияси, геологик қатламларда содир бўладиган геотектоник силжишлар тўғрисидаги башоратлар Беруний тафаккурининг сержило қирраларидир.

Абу Али Ибн Сино эса олмон олими Ф.Ибервег томонидан «инсониятнинг энг биринчи буюк даҳоларидан бири» сифатида таърифланади.

Беруний ва Ибн Синога хос камолотни орзу қилишнинг ўзи инсон қалбини турли хил нопокликлардан халос қилади, уни эзгуликка, илм лаззатидан баҳраманд бўлишга чорлайди. Жаҳолат эса маърифатнинг заволидир. Интеллектуал ва ахлоқ-одоб бобида етук инсон маънавиятимиз сарчашмаларига ҳурмат-эҳтиром билан қарайди, миллий ғоямиз ва истиқлол мафкурамизнинг илдизлари теран эканлигига ишонч ҳосил қилади. Бундай ки-

шиларнинг имон-эътиқоди бутун бўлиб, «усти ялтироқ, ичи қалтироқ» чақирикларга, енгил-елпи ақидапарастликка, мутаассибликка изчил мафкуравий иммунитет ҳимоя жавҳари ҳосил қилган бўлади, миллий манфаатларни кўзлаш, она-Ватан туйғуси, мавжуд маънавий ва моддий қадриятларимизни асраб-авайлаш, янгиларини бунёд этиш иштиёқи шаклланади, инсон ҳаёти барча неъматлардан улуғ эканлигини чуқур ҳис қиладилар. Ғурури юксак инсон зулм ва адолатсизликни қоралайди, бағритош одамлардан нафратланади, эл-юртнинг фаровонлигини, тинчлигини таъминлашда фаол меҳнат қилишни ўзининг ягона бурчи ва мақсад-муддаоси деб билади.

Ўзбекистоннинг тараққиёт салоҳияти тўғрисида фикр юритилганда биринчи галда маънавий қадриятлари, интеллектуал бойликларидан мадад олиб ривож топаётган ҳозирги замон фани ва маданиятининг юксалиш даражасини кўз олдимизга келтирамиз.

Ўзбекистон олимлари илм-фаннинг соғлом анъаналарини муваффақиятли давом эттириб, жаҳон андозаси даражасига кўтарилдилар. Математикада эҳтимоллик назарияси ва математик статистика (Т.А.Саримсоқов, С.Ҳ.Сирожиддинов), физикада космик нурларнинг юмшоқ компонентлари ва электрон ядро қуюнларининг кашф этилиши (У.О.Орифов, С.А.Азимов), аэродинамик механика соҳасида «Рахматуллин тўлқинлари» назариясининг яратилиши (Х.А.Рахматуллин) она-Ватанимизнинг шуҳратини оширди. Бундан ташқари, энергетика (М.З.Ҳамидхонов, Х.Ф.Фозилов), геофизика (Ҳ.М.Абдуллаев, О.М.Акрамхўжаев, И.Х.Ҳамробоев), кимё (М.А.Азизов, С.Ю.Юнусов, Х.Р.Рустамов) ва бошқа соҳаларда ҳам муҳим илмий аҳамиятга молик кашфиётлар қилиндики, улардан ҳар биримиз қонуний тарзда фахрланамиз.

Хуллас, халқнинг миллий ғурури жамиятда ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маънавий-маърифий ислоҳотлар йўлидаги қийинчиликларни енгиб ўтишга, элим, юртим деб ёниб-елиб яшайдиган баркамол инсонни тарбиялашда бекиёс аҳамиятга молик эканлиги шубҳасиздир.

МАЪНАВИЯТ ВА ҚАДРИЯТ

Миллий қадриятлар ва маданий мерос ҳақида гап юритишдан аввал «қадрият» ва «маънавият» категорияларининг моҳияти тўғрисида тўхталиб ўтиш мантиққа мувофиқдир. Охирги вақтларда ижтимоий фанларда юқоридаги атамалардан кенг фойдаланилмоқда. Бундан ташқари мураккаб мазмунли тушунчалардан илмий тадқиқотлар соҳасида фойдаланишда айрим қийинчиликларга ҳам дуч келинмоқда. «Миллат», «ҳиссиёт», «ижтимоий ва миллий онг», «миллий ўз-ўзини англаш», «миллий маънавият», «миллий қадриятлар», «миллий мафкура» каби тушунчалар шулар жумласидандир.

Таъкидлаш жоизки, жамият тараққиёти жараёнида шаклланган ҳар қандай ижтимоий, моддий, маънавий нарса ёки ҳодиса ўтмишда ижобий аҳамият касб этгани учунгина эмас, балки келажак истиқболи учун янги имкониятлар яратиб беришга қодир бўлганлиги сабабли ҳам қадрият деб аталади. Бошқача айтганда, қадриятлар жамият ва маънавий тараққиётнинг зарурий маҳсулидир.

Қадриятларнинг моҳиятини тушунишда ҳар бир тарихий даврнинг ижтимоий, иқтисодий, маънавий ривожланиш даражаси, имконият ва эҳтиёжларини ҳам билмоқ зарур.

Қадрият тушунчаси умуминсоний аҳамият касб этганига қарамай, ҳар бир ижтимоий тоифа, миллат, халқ эътиборига хос мезон ҳамдир. Айтиш мумкинки, умуминсоний қадриятлар жаҳондаги барча миллат ва элатлар томонидан яратилган моддий ва маънавий бойликларнинг ижобий элементлари йиғиндисидан ташкил топади. Умуминсоний қадриятларнинг ноёблиги ва гўзаллиги ҳам шунда. Инсоният тараққиёти, унинг жамият равнақи — ривожланишининг юқори поғоналарига кўтарилиши жамият вужудга келтирган қадриятлар билан белгиланади. Қадрият деганда биз ушбу инсонлар бирлиги ёки бутун инсоният учун маълум бир қийматга, баҳога, аҳамиятга молик ҳодисани тушунамиз. Инсоният ўзининг кўп минг йиллик тарихи жараёнида юзага келтирган ижобий нарсаларнинг ҳаммаси асл маъноси билан қадриятлардир. Умуминсоний ва умуммиллий қадриятлар — жамият ёки инсоният ҳаётида, уларнинг ривожланишида алоҳида ўрин тутадиган моддий ва маънавий маданият ютуқларидир.

Қадрият оламни ўрганиш орқали уни ўзгартиришга ҳаракат қиладиган субъект билан объектив реалликнинг ўзаро алоқа ва бир-бирига таъсири жараёнида намоён бўлади. Қадриятнинг вужудга келиш манбаи меҳнатдир. Инсон интеллектуал ва жисмоний меҳнати орқали такомиллашибгина қолмай, улғайишини рағбатлантирувчи қадриятларни ҳам шакллантириб боради.

Қадрият ҳамма вақт ижобий моҳиятга эга бўлган тушунчадир. Шу сабабли уни инсонлар ардоқлайди, эҳтиёт қилишиб, авлоддан-авлодга ворисликка беради.

Айрим тадқиқотчилар томонидан қадрият ва маданий меросни бир маънода ишлатиш ҳоллари ҳам учраб туради. Шу боис, кўпчилик тафаккуридан қадрият идеал тушунча сифатида ўрин олган. Мерос ва қадрият категориялари мазмун жиҳатидан бир-бирига яқин, узвий алоқада бўлишига қарамай, улар бир хил маънони англатмайди. Қадрият инсоннинг ёки айрим миллатнинг тараққиётида ижобий роль ўйнаган ва ҳозир ҳам ўзининг шундай имкониятини сақлаб келган ижтимоий ҳодисадир. Қайд қилиш лозимки, мерос ҳам ижобий, ҳам салбий ҳодисаларни ўз ичига олади. Қалин тўлаб келин тушириш, паранжи ёпиниш одати ўтмишдан қолган меросдир. Лекин бу одатларни қадрият деб бўлмайди. Мерос ҳозирги кунда ва келажакда тараққиётга ижобий таъсир этгандагина қадрият бўла олади, қолаверса, қадрият фақат ўтмишдан қолган меросгина бўлмай, бугунги янги имконият ва шароитлар асосида шаклланаётган ижтимоий, иқтисодий, маънавий ҳодисалар ҳам қадрият ҳисобланади. Мустақиллик мерос эмас, балки ҳозирги кунда шаклланган қадриятдир.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, қадрият инсоннинг меҳнати, тафаккури, ақл-заковати маҳсулидир. Барча миллат ва элатлар ўзларининг ақлий ва жисмоний меҳнатлари билан манфаат ва эҳтиёжларига мос келадиган моддий ва маънавий қадрият мезонларини яратишади. Қайд қилиш ўринлики, қадриятнинг шаклланиши мураккаб ва зиддиятли жараён бўлиб, диалектика қонунларига бўйсунади.

Қадрият инсонларнинг маънавий ва моддий эҳтиёжини қондириши, такомиллашуви, келажак авлоднинг ижобий ўсишини рағбатлантириш мақсадида яратилган моддий ва маънавий бойликлардир.

Аслиддин ПЎЛАТОВ.

Истиқлол мафкураси ва фалсафий мерос

Буюк тарихга эга бўлган халқимиз барча тарихий синовларни мустаҳкам бардош билан енгиб ўтиб, аср сўнггида ўзининг асрий орзуига эришди. Бунинг тарихий ҳақиқат эканлиги шундан иборатки, халқимизнинг қалби, онги, руҳияти, ҳаёти ва ижодиётида миллий ўзликни англаш ва эъзозлаш, миллий ғурур, миллий бағрикенглик доимо яшаб келган ва уни камолотга етаклаб борган. «Ана шу миллий онг, ана шу миллий ғурур бугунги истиқлолимизнинг олтин пойдеворидир, — дейди И.А.Каримов. — Бу пойдеворга Широқ ва Тўмарис, Беруний ва Форобий, Абу Али ибн Сино ва ал-Хоразмий, Амир Темур ва Бобур, Навоий ва Улуғбек каби юзлаб зотлар асос солганлар».

Бугунги кунда миллий истиқлол мафкураси ва миллий ғоя масаласини бутун жамият миқёсига кўтарилиши ижтимоий зарурият ва тарихий қонуниятдир. Бу концепциянинг назарий-методологик асослари, ҳаётга татбиқ этишнинг устувор йўналишлари Президентимиз асарларида, нутқ ва мулоҳазаларида асослаб берилган. Уларда халқимизнинг онги ва қалбига сингиб борувчи маънавий эҳтиёжи ва фаолиятининг асосига айланадиган миллий истиқлол ғояси XXI аср тараққиётининг энг муҳим ҳаракатлантирувчи кучи эканлиги кўрсатиб берилган.

Ватанимиз тараққиётининг бугуни ва келажаги, озод ва обод Ватан, эркин ҳаёт ва фаровон турмушга муносиб баркамол авлодни тарбиялаш, мустақиллигимизни мустаҳкамлаш ва унинг жаҳон ҳамжамиятидаги нуфузини янада ошириш — буларнинг барчаси миллий истиқлол мафкураси ва миллий ғоя билан бевосита боғлиқ. «Ҳеч қандай инсон, табиийки, мурод-мақсадсиз яшай олмайди, — деб кўрсатди И.А.Каримов. — Бинобарин, токи ҳаёт мавжуд экан, мамлакатлар, давлатлар, уларнинг манфаатлари бор экан, улар ўз тараққиёт йўлини, эртанги кун уфқларини ўзининг миллий ғояси, миллий мафкураси орқали белгилаб олишга интилади». Дарҳақиқат, халқимизнинг миллий ғояси чуқур тарихий илдизлар, жаҳонни ҳайратга солган фани, маданияти ва фалсафий тафаккури билан боғлиқ жараёнлардан бошланади десак, тўғри бўлади.

Буларнинг орасида буюк аждодларимизнинг фалсафий мероси-тафаккур мактаби миллий онг ва миллий ғоянинг маънавий асосидир. Шунинг учун, бежиз эмаски, «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» номли китобда «Мафкуранинг фалсафий илдизлари ҳақида фикр юритганда унинг барча илмларнинг отаси бўлган фалсафа фани хулосаларига асосланиш назарда тутилади», деб таъкидланган.

Миллий ғоянинг фалсафий илдизларини ўрганиш, биринчи навбатда фалсафий меросни чуқур ва атрофлича таҳлил этишни талаб қилади. Фалсафий меросга таянган ҳолда миллий истиқлол мафкураси ва миллий ғояни тиклаш уни халқ, миллат руҳияти, қалби ва онига бевосита яқин қилишга кенг имконият беради. Фалсафий мерос диний ва дунёвий таълимотларни ўзаро мужассамлашиб, жамият ва инсон камолоти учун мустаҳкам маънавий замин тайёрлайди. «Дунёвий ва диний ғоялар бир-бирини бойитиб борган шароитда тараққиёт юксак босқичга кўтарилади, — дейилади юқоридаги китобда, — бунга башарият тарихида ўчмас из қолдирган Имом Бухорий ва Мусо Хоразмий, Имом Мотурудий ва Абу Райҳон Беруний, Имом Ғаззолий сингари буюк заковат соҳиблари яшаб фаолият кўрсатган даврлар ёрқин мисол бўла олади».

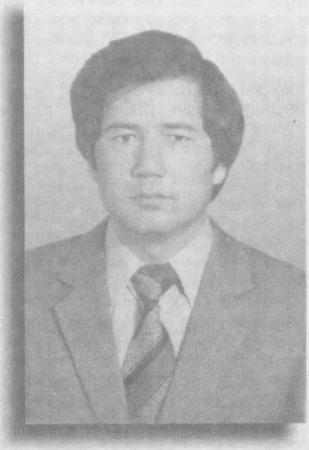
Шарқ фалсафасига энг аввало инсон камолотини улуғлаш хосдир. Инсон камолоти мавзуи ўзининг бутун ботиний ва зоҳирий гўзаллиги билан тараннум этилади. Буюк файласуф Абу Наср Форобий фозил жамият ва комил инсон ҳақида, уни баркамолликка эришиш йўллари ҳақида кўп ва хўб фикрларни баён қилгани маълум. Форобий илм-заковатли одамни миллатнинг олдинги кишиси деб билган. «Файласуфнинг хулқ-атвори, ахлоқи ҳам ўз касбига лойиқ бўлиши керак, — дейди буюк мутафаккир, — шунингдек, ўз халқининг раъйини ва ўз халқида бўлган энг яхши урф-одатларни қаттиқ тутган бўлиши керак». Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Синолар ўз асарларида халқимизга хос олижаноб фазилатларни улуғлаб ёзганлар. Инсонийлик ва эзгулик бу фазилатларнинг асосийси, маънавий оламнинг қуёши эканлигини уқтирганлар. Инсонийлик халқни улуғлаш билан бирга, бошқа халқлар билан биргаликда, тинч-тотув, фаровон яшашни ҳам таъминлайди, деб уқтиради улар. «Одамларга нисбатан уларни бирлаштирувчи бошланғич асос инсонийликдир, — дейди Форобий, — шунинг учун ҳам, одамлар инсоният туркумига кирганлари туфайли ўзаро тинчликда яшамоқлари лозим». Ғоят долзарб ва муқаддас бу сўзлар бугунги кунда ҳам, миллий ғоянинг энг муҳим тамойилини — миллатлараро тотувлик ва бағрикенглик ғоясини яққол ифодалайди. Дарҳақиқат миллий ғоянинг инсонийлик моҳияти бир ўлкада, Ватанда яшаётган турли халқлар ва миллатларнинг ўзаро дўстлигини, тинч ҳаётини таъминлашдан иборатдир.

Демак, узоқ тарихий жараёнлар замирида шаклланадиган миллий ғоя ҳамма тарихий босқичларда халқни, миллатни руҳий уйғоқликка, бедорликка ундаб келган, миллатни бирлаштирувчи, миллий бағрикенгликка чорловчи бир байроқдир. Қайси миллатда миллий онг, миллий руҳ, миллий ғурур, миллий ғоя кучли бўлса у ерда Ватан туйғуси, ватандошлик ҳисси кучли бўлган, она ер улуғланган, унинг озодлиги учун кураш кучли бўлган. Ватанпарварлик ва бағрикенглик, ҳақиқат ва адолат, тўғрилик ва эзгулик фалсафий меросимизнинг ноёб хусусияти, мутафаккирларнинг доимий ҳамроҳи бўлиб келган.

Хуллас, фалсафий меросимиз миллий истиқлол ғоясини ривожлантиришда энг муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Шаҳобиддин ХОЛМАТОВ,
фалсафа фанлари номзоди,
Фарғона Кооператив тижорат коллежи директори

Табиат ва инсон

Ўзбекистоннинг мустақилликка эришиши экология муаммоларини ҳал қилиш, инсоннинг табиатга бўлган муносабатларини янги босқичга кўтариш имконини берди.

Экологик аҳволни соғломлаштириш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва бошқа омилларга боғлиқ. Улар орасида экологик таълим ва тарбиянинг аҳамияти бениҳоя каттадир.

Ҳозирги кунда ғоят катта эҳтиёж бўлишига қарамасдан, умумлашган экологик билим берадиган махсус дастур йўқ. Ҳозирча мавжуд анъанавий таълим-тарбия тизимида ёшларнинг экологик маданиятини ривожлантириш вазифаларига (маънавий-руҳий, ҳуқуқий, касбий, бадиий-нафосат, ахлоқий ва бошқаларга) мустақил ёндошиб келдик. Натижада, экология соҳасидаги маънавий-маърифий, таълим-тарбия ишимизда бир бутунликка, узлуксизликка эриша олмадик, шахс тарбиясида бугун ечилиши зарур бўлган қатор долзарб муаммолар юзага келди.

Талаба-ёшлар экологик маданиятини шаклланишида субъектив омиллар — оила, маҳалла, узлуксиз таълим турлари (мактабгача таълим, умумий ўрта таълим, ўрта махсус касб-ҳунар таълими, олий таълим, олий ўқув юртидан кейинги таълим, мактабдан ташқари таълим ва бошқалар), меҳнат жамоалари, сиёсий партиялар, маданий-маърифий уюшмалар ҳамкорлигида тарбиявий ишларнинг таъсирини оширишга эришиш учун методологик асос зарур.

Бу масалада, биринчидан, талаба-ёшлар экологик маданиятини шакллантиришда, ривожлантиришда таълим-тарбия соҳалари ва даражаларининг ўзаро узвий боғлиқ эканлигидан келиб чиқиб, уларни комплекс-системали ташкил этиш учун асосий эътиборни қуйидагиларга қаратиш лозимдир: 1) экологик таълим-тарбия йўналишини, вазифасини ва мақсадини аниқлаб олиш; 2) экологик таълим-тарбия жараёнининг босқичларига, хусусиятларига дифференциал ёндошиб, нисбатан турғун дастурлар яратиш; 3) экологик таълим-тарбиянинг ҳар бир босқичига мос келадиган усуллар ва воситаларини танлаш; 4) таълим-тарбия йўналишларининг экологик мақсад доирасига интеграциялашувини таъминлаш механизмларини яратиш; 5) ўқитувчининг экологик таълим-тарбия жараёнида турли хил методларни қўллай олиши имкониятига, ҳар бир таълим-тарбия йўналишига, босқичига мос усулни танлаб олишга, таълим-тарбия жараёнида қўлланилаётган усуллар индивидуаллиги ва комплекслиги катта аҳамиятга эга; 6) таълим-тарбия соҳасини экологик талаблар асосида ислоҳ қилиш ва унинг ҳар бир йўналишига, босқичига ўзига хос ёндошув асосида бу жараённи моделлаштириш мумкин бўлади.

Иккинчидан, таълим-тарбия жараёнини янги замонавий педагогик технологиялар асосида ташкил этиб, жаҳон андозалари талабларига мос методологияга асосан ривожлантириш учун: 1) дарснинг экологик илмий-назарий даражасини юксалтириш; 2) дарснинг педагогик-дидактик даражасини ошириш; 3) дарс жараёнида кўргазмали қуроллар, техник воситалар ва компьютерни қўллаш даражасини ошириш; 4) дарсни жонли мулоқот шаклида ташкил этиб, талабаларнинг мустақил экологик ижодий тафаккурини, эркин фикрлашини ривожлантириш; 5) дарс жараёнида тест, мисол ва масалалар, бошқотирмалар, амалий иш ўйинларини кенг қўллаш.

Учинчидан, экологик таълим-тарбия жараёнида умуминсоний ва миллий-маданий қадриятларнинг устуворлигига эришиш учун: 1) турли мавзуларда давра суҳбатлари, семинар-мулоқотлар, реферат танловлари, илмий-амалий анжуманлар ўтказиш; 2) талабалар даврасига ижодкорларни, фан ва санъат арбобларини, Олий Мажлис ноибларини, ҳуқуқ-тартибот органлари масъул ходимларини, соғлиқни сақлаш ва спорт соҳасининг кўзга кўринган намоёндаларини, маҳалла фуқаролар йиғини вакилларини мунтазам равишда таклиф этиш; 3) театр, музей, юртимизнинг диққатга сазовор тарихий обидалари ва табиат қўйнига саёҳатлар уюштириш; 4) талабаларнинг мутахассислик соҳалари бўйича корхоналар, ташкилотлар, бирлашмалар билан амалий экологик ҳамкорлигини йўлга қўйиш; 5) халқимизнинг тарихан бой маънавий-маданий экологик меросининг илғор-ижобий халқ педагогикаси анъаналаридан самарали фойдаланиш; 6) экологик таълим-тарбия жараёнида мустақиллик тафаккурини, мантиқий фикрлашни ривожлантириш орқали шахснинг интеллектуал салоҳиятини ошириш ва шу кабилар.

Бу борада олий ўқув юртлари профессор-ўқитувчилари томонидан, дарсдан ташқари вақтларда олиб бориладиган маънавий-маърифий-тарбиявий ишлар савиясини ошириш билан талаба-ёшларда: 1) ўз халқининг экологик тарихини билиш; 2) буюк ўтмишдошларининг экологик хизматларини англаб етиш; 3) мустақилликнинг экология хавфсизлигини таъминлаш масъулиятини англаш; 4) юксак экологик ахлоқий сифатларни қарор топтириш; 5) миллий экологик удумларга, қадриятларга ҳурмат; 6) экологик ҳуқуқий маданият ва тафаккурни шакллантиришдек мақсадларга қаратилмоғи лозим. Юқорида санаб ўтилган йўналишларни ўзида қамраб олган экологик тадбирлар режасини ишлаб чиқиш, ҳаётга кенг татбиқ этиш таълим-тарбия ишларининг самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Басириддин КАРИМОВ,
ТМИ «Ўзбекистон тарихи» кафедраси доценти.

Комил инсон орзуси

Комил инсон ғояси — ҳам миллий, ҳам умумбашарий моҳиятга эга бўлган, одамзотга хос энг юксак маънавий ва жисмоний баркамолликни мужассам этган, уни ҳамиша эзгуликка ундайдиган олижаноб ғоядир.

Комилликни орзу қилмаган, баркамол авлодни вояга етказиш ҳақида қайғурмаган халқнинг, миллатнинг келажаги йўқ. Бундай халқ таназзулга маҳкумдир. «Юксак фазилатли, комил инсонларни тарбиялаш миллий истиқлол мафкурасининг бош мақсадидир», дейди Президент И.Каримов.

Юртбошимиз «Миллий мафкура келажак пойдеворидир» деган нуқтида «Келажагимиз пойдевори бўлган миллий мафкура давлат мафкураси эмас, балки комил инсонни шакллантиришга хизмат қилувчи мафкура бўлмоғи керак», деб таъкидлайди.

Чунки комил инсон ўзида миллий анъаналар, қадриятлар, юксак маънавий фазилатларни мужассам этган бўлади. Ҳар томонлама етук, баркамол инсон мустақил, келажаги буюк давлатнинг пойдеворини қура олади. Жаҳон психологияси фанида шахс тўғрисида ўнлаб назариялар, қарашлар, ёндошувлар мавжуд бўлишига қарамай, инсон камолоти юзасидан ҳанузгача бир фикрга келинганича йўқ. Худди шу боис психологияда шахсга оид бир қатор терминлар, тушунчалар, атамалар қўлланилиши аньана тусига кирган, жумладан, шахс, одам, инсон, киши, субъект, индивид, индивидуаллик, комил инсон, шунингдек, унга таалуқли руҳият типи, типологик хусусиятлар шулар жумласидандир. Шахснинг камол топиш босқичларини қуйидаги даврларга ажратиб таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ: муртаклик (эмбрионал), одам (индивид), инсон, шахс, субъект, комил инсон. Шахснинг камолоти муртаклик давридан бошланади. Вужуд ва ақлнинг соғломлиги, табиий эҳтиёжлар меъёрида қондирилиши жисмоний ўсишнинг жадал бориши учун пухта негиз юзага келтиради, бинобарин, комилликка дастлабки асос солинади. Ҳомилалик босқичи бўлғуси шахс учун муҳим аҳамият касб этиб, жисмоний баркамолликнинг, нерв системаси, бош мия катта шарлари, ҳиссий билиш, тана аъзолари пайдо бўлишининг ва ўсишининг манбаи вазифасини бажаради. Шахс камолотининг навбатдаги босқичи одам (индивидлик даври) туғилгандан то унда нутқ пайдо бўлгунга қадар вақт бирлигини қамраб олади. Мазкур даврда шахслараро муносабатга киришиш, микро ва макро муҳит хусусиятлари ҳамда ҳолатларига боланинг шахсий реакцияси, улардаги ўхшашлик ва фарқни ажрата билиш унинг ўсишини билдиради. Инсонлик даврида ўзини ўзи англашдан бошланиб, жисмоний, ақлий ва ижтимоий камолотга эришув жараёни билан тугалланади. Ушбу давр инсоний хислатларни этник гуруҳ аъзоси сифатида мукаммал эгаллаш билан бошқа тараққиёт паллаларидан ажралиб туради. Бу даврда миллий урф-одатларга, хулқ-атвор қоидаларига, муомала маромии, ижтимоий қадриятларни эгаллаш, ўйин ҳамда фаолиятнинг бошқа турларини ўзлаштириш негизида миллий ва умумбашарий фазилатлар, индивидуал-типологик хусусиятлар шаклланади. Шахс камолотининг навбатдаги даври ўсмирлик палласидир. Ўсмирлик даврида инсонга берилган табиий имкониятлар рўёбга чиқади, ижтимоийлашув, жисмоний ўсиш жадаллашади, натижада етукликка пухта шарт-шароитлар яратади. Табиатга, жамиятга ва шахслараро муносабатга нисбатан шахсий позиция вужудга келади. Бунинг натижасида мустақил фикрлаш, қарор қабул қилиш, хулқ-атвор ва фаолиятни амалга ошириш имконияти туғилади. Бу ҳолат-инсоний фазилатлар, хислатлар, сифатлар ва хусусиятлар таркиб топиши ёки топмаслиги муҳимдир. Инсон камолотининг шахс даври етукликнинг муайян босқичи ҳисобланиб, ижтимоий ҳаётда алоҳида аҳамият касб этади. Шахс даври бир неча тараққиёт босқичларини акс эттириб, ўспиринлик ва ёшликни қамраб олади.

Шахснинг ижтимоий хислатлари субъектнинг салбий ёки ижобийлигини билдиради. Бу тафовутлар қуйидагиларда намоён бўлади: хулқ-атворда, фаолиятда, муомалада мустақиллик устуворлигида; ижтимоий ҳаётнинг ҳар бир жабҳасида шахсий мавқега эгаликда; илғор инсонпарварлик ғояларини илгари суриш ва оригиналлиги, ностандартлиги, инновацион эканлиги билан ажралиб туришликда; ғояларни қарор топтиришда объектив ва субъектив тўсиқларни енгишда. Субъектнинг энг муҳим кўрсаткичи — бу профессионализмга эришув ва ижтимоий-сиёсий, ғоявий етукликни намойиш қилишидир. Бу етук инсонликнинг асосий даври бўлиб, бундай камолотга эришган субъектлар номдор мутахассислар, фан ва техника, жамоат арбоблари, ижодий-тарихий фикрловчилар, адолатли сиёсатчилар, давлат раҳбарлари сифатида фаолият кўрсатадилар. Шунинг учун ушбу вазият оммавийлигига эришиш жамият тараққиётини тезлаштириб, фидойи, толиқмас кишилар сафини кенгайтиришга хизмат қилади. Миллатнинг ижтимоий-сиёсий, маънавий, ахлоқий қиёфаси кўп жиҳатдан етук инсонларнинг дунёқараши, билимдонлик савиясига боғлиқдир. Ҳозирги замон психологиясида комил инсон муаммосининг ўрганилиши, таҳлил қилиниши бевосита миллий мафкурани кишилар онгида шакллантириш муаммоси билан боғлиқдир. Шахс камолоти қонуниятларини билмай туриб, унинг онгига ва қалбига миллий ғоя, миллий мафкура, миллий урф-одатлар, қадриятлар, анъаналарни сингдириб бўлмайди деб ўйлаймиз. Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида ҳам, «Миллий мафкура — келажак пойдевори» мавзусига бағишланган учрашув, суҳбатларда ҳам, Президентимиз комил, ҳар томонлама етук, мустақил фикрга эга бўлган шахсни тарбиялаш энг долзарб масала эканлигини кўрсатиб ўтганлар. Шахс камолотининг тараққиёт босқичларини билиш, ўрганиш оила, боғча, мактаб, академик лицей, касб-ҳунар коллежлари, олий таълим, яъни узлуксиз таълим-тарбия тизимини, у ерда амалга ошириладиган ислоҳотлар муваффақиятини таъминлайди. Миллий ғоя, миллий мафкура етук комил инсонларни вояга етказиши учун яхши ният, эзгу сўз, яхши амалиёт — феъл мусаффолиги бирлигига эришиш зарур.

Раъно АСОМОВА,
Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш инженерлари институти катта ўқитувчиси

Бизга шажара керакми?

Қўчқор ХОНАЗАРОВ

Табиийки, ҳар бир киши фақат бошқаларнинг тарихий ва оламшумул хизматларини билиш билан чекланишни истамайди, ўз аждодларининг бу борадаги улушларини ҳам билгиси келади. Балки, деймиз ҳар биримиз, ўтмишимизни безатиб турган улуғ инсонлар қаторида менинг ҳам аждодим бўлгандир? Балки, менинг аждодларимнинг ҳам миллатимиз, юртимиз, Ватанимиз учун арзирли меҳнатлари синггандир? Бундай тафсилотлар қанчалик кўп юзага чиқарилса, қанчалик кўп аниқланса, шу даражада кўпроқ миллатимизга, юртимизга, Ватанимизга тегишли тарихий маълумотлар маълум бўлади, бизнинг Ватанимиз тўғрисидаги билимлар кўпаяди. Иккинчидан эса, ҳар биримизда ўз тарихий илдизларимизни билиш, аждодларимиз билан ғурурланиш ҳиссини кўтаради ва мустаҳкамлайди, ўз аждодларимиз хотирасига арзирли хизмат қилиб, уларнинг номини янада улуғлашга интилиш каби ички бунёдкор кучни юзага келтиради.

Биз ҳар бир фуқаромизни шундай тарбиялайликки, у фақат миллати билангина мағрурланиб қолмасин, балки шу миллатга мансуб ўз аждодлари билан ҳам мағрурлансин. Афсуски, бу борада очилмаган қўриқ мавжуд, десак янглишмаймиз. Истибдод мафкураси умуман ўтмишни синчиклаб ўрганишни хуш кўрмас эди. Тарихни ёритиш ҳукмрон мафкура манфаатларига хизмат қилмоғи зарур эди ва шу сабабдан тарихчилар фақат унга хизмат қилсагина маъқулланарди. Ана шу боисдан, масалан, асримизнинг 60-йилларида яратилган тўрт жилдли «Ўзбекистон халқлари тарихи» асарининг тўрт жилдидан учтаси чоризм Ўрта Осиёни забт этгандан кейин ўтган 100 йилга бағишланган ва фақатгина биринчи жилди 1865 йилгача бўлиб ўтган уч минг йиллик тарихимизга ажратилган эди. Чунки, дейилларди у даврда, Ўрта Осиё халқларининг, шу жумладан, ўзбекларнинг ҳақиқий тарихи бу ўлка Россияга қўшиб олингандан кейин бошланади. Биз шажарамизни тиклаб, аниқлашга ботинмасдик, зероки аждодларимиз орасида бирор савдогарми, руҳонийми, юзбошими чиқиб қолгудек бўлса, ўз бошимизга ўзимиз ғалва орттирардик ва зотимизда «эксплуататор» ва «ёт унсур» бўлгани учун не балоларга қолган бўлардик.

Тарихимизнинг бақувват, асрларни бир-бирига улаб турган минглаб-миллионлаб алоқаларининг ҳар бири ҳар биримизнинг шажарамиз эканлигини англаб олайлик.

Шажаралар, сулолалар ва силсилалар билан шуғулланиш оддий иш эмас. Бу муаммоларни ўрганадиган қатор махсус фанлар бўлиб, улар жаҳон фанида «генеалогия» деган ном билан юритилади.

Мустақиллик шарофати билан биз ҳам бу муҳим масала билан шуғулланa бошладик. Тарихчиларимиз орасидан шажарашунос, сулолашунос ва насабшунос олимлар етишиб чиқмоғи давр талабидир. Бу борада оз бўлса-да ўрнак ва ибрат бўларли ишлар мавжуд. Мен биринчи навбатда Ватанимизнинг атоқли олимларидан бири, файласуф Омонулла Файзуллаевни кўзда тутаман. Кунлардан бир кун бу инсон мен билан суҳбатда «Мен ҳаётимдаги асосий вазифамни бажариб бўлдим. Шу билан фахрланаман» дедилар. «Бу фикрингизни қандай тушунса бўлади?» дедим. «Мен, — деди Омонулла, — аждодларимиздан ўтган ва асрлар давомида авлоддан-авлодга топширилган шажарамизни «Фан ва турмуш» ва «Ўзбекистонда ижтимоий фанлар» журналларида чоп эттиришга муваффақ бўлдим. Мен елкамдаги оғир юкни тегишли ва жиддий жойга топширдим. Энди бу нарса илмий журналларимиз орқали тарих фанида ёзилиб қолди». Омонулла Файзуллаев аждодларининг шажара дарахтини белгилаб берувчи бу муҳим аҳамиятга эга ҳужжат 1991 йилда «Фан ва турмуш» журналининг 10-сонида чоп этилган. Омонулла Файзуллаев ёзишича, унинг аждод-авлодлари яшаб ўтган давр 44 поғона ва ҳозир яшаб турган 45-46-47 авлодлардан иборат бўлиб, шажаранинг бошчиси Сайид Султон Бакриддин буюк бобомиз Муҳаммад ал-Хоразмий замондошидир. «Ҳа, бир инсоннинг фарзандлари 1200 йил яшамоқда» деб ёзади мағрурона муаллиф. Бу сулолaнинг 1200 йил давомида юртимизга, халқимизга нақадар катта меҳнат қилиб берганлиги ҳақида ёзиш алоҳида мавзудир. Лекин, сўз орасида айтиб ўтайликки, бизнинг замондошларимиз шоир Хислат (1880-1945), атоқли олим, манбашунос Ҳамид Сулаймон (1910-1976) бу сулолaнинг вакилларидир.

Юқоридаги фикрларни ўқиб, баъзи журналхонлар, «Ҳа, биз Омонулла Файзуллаев бўлолмаймиз. Биз фақат бувамиз билан бувимизни биламиз, холос» дейишлари ва шу сабабли бизнинг таклифларга бефарқ қарашлари мумкин. Менингча, бундай хулоса билан чекланишга зинҳор йўл қўймайлик. Ўзбек халқининг ҳозирги аҳволининг ўзига хос томони шундан иборатки, бир томондан биз уч минг йиллик тарихимизни ўрганиб, тикламоқдамиз, ва иккинчидан эса, тарихимизда биринчи маротаба ўзимизнинг мустақил миллий давлатимизни яратиб, ўз ҳаётимизнинг янги зарлавҳали саҳифасини ёза бошладик. Биз ўзимиз ўз шажарамизнинг бошловчиси, асосчиси бўлайлик! Ким бундай олижаноб ишни бажаришни бизга таъқиқлайди?! Аждодларимиз орасида минглаб миришкор боғбонлар, забардаст кетмончи деҳқонлар, тенги йўқ косиблар, усталар, қурувчилар, чорвадорлар ҳақида Қашқар, Ёркент, Ғулча, Урумчи, Тўқмоқ, Ҳирот, Марв, Ашхобод, Оқ Мачит, Авлиё ота, Оренбург ва бошқа юртлар билан тижорат қилган тадбиркор савдогарлар тўғрисида Самарқанд, Бухоро, Хива, Ҳўқанд ва бошқа шаҳарларда бунёдкорлик билан шуғулланган ўнлаб, юзлаб меъморлар, шоирлар, хаттотларга тегишли бебаҳо маълумотлар ўз-ўзидан йиғилиб, ҳар биримизнинг ўзимиз, зотимиз, аждод-авлодларимиз тўғрисидаги тасаввур ва тушунчаларимизни бойитади, ўтмишимиз ва ҳозирги ҳаётимиз ҳақида тарихчилар ихтиёрига ҳақиқий олтин хазина яратиб беради.

Мен ишонаманки, яхшилаб ўйлаб кўрсак, ҳар биримиз, шажарамизни тузарканмиз, айни вақтда, тарих ҳақиқатига ҳам катта ва сўнмас хизмат қилиб берамиз.

Бу бурчни бажаришнинг бир шарти бор: шажарани ишлаш, аниқлаш умумдавлат, умуммиллий вазифаларни бажаришга ва биринчи навбатда ўзбек миллатини жипслашга, давлатимиздаги барқарорликни мустаҳкамлашга хизмат қилиши керак. Орамизда «менинг шажарам ундай-бундай» деб ўзича гердаядиган, ҳар қадамда «таги»ни, насл-насабини эслатиб турадиган ва ҳар бир вазиятда ўз «уруғи» вакилини тиқиштирадиганлар оз эмас. Шажаранинг, сулолaнинг, насл-насабнинг асл баҳоси, асл қиммати уларнинг миллат бирлигига, жамият тараққиётига хизмат қилишидадир.

Миллий тотувлик

Буюк файласуф Форобий «Ҳар бир инсон ўз табиатига кўра шундай яратилганки, у яшаши ва олий даражадаги етукликка эришмоғи учун кўп нарсаларга муҳтож бўлади, у бир ўзи бундай нарсаларни қўлга кирита олмайди ва уларга эга бўлиш учун инсонлар жамоасига эҳтиёж туғилади... Бундай жамоа аъзоларининг фаолияти бир бутун ҳолда, уларнинг ҳар бирига яшаш ва етукликка эришув учун зарур бўлган нарсаларни етказиб беради. Шунинг учун инсон шахслари кўпайдилар ва ернинг аҳоли яшайдиган қисмига ўрнашдилар, натижада инсон жамоаси вужудга келди», — деб ёзади.

Бугунги кунда, илмий тилда ушбу жамоаларни белгилари, катта-кичиклигига қараб, уруғ, қабила, элат ва миллат каби кишилар умумийлигининг тарихий шаклларига ажратамиз.

Тирикчилик ташвиши ва ташқи душманлардан сақланиш истаги бир ота-онадан тарқалган қон-қардошларнинг бирлашуви оқибатида шаклланган жамоа уруғ дейилади. Бир неча қондош, тилдош уруғларнинг уюшмасидан эса қабила шаклланган. Элат эса тил, ҳудуд, иқтисодий ва маданий жиҳатдан бир-бирига яқин бўлган қабилалар иттифоқидан таркиб топган бирликни билдиради. Миллат кенг тушунча бўлиб, кишиларнинг жипс тарихий бирлиги, умумиқтисодий, турмуш, тил, ҳудуд бирлиги, маданият, онг, руҳият уйғунлиги демакдир. Миллат бир неча элатлар ва қабилалар уюшмасидан таркиб топади. Масалан, ўзбек миллатининг шаклланишида 92 та туркий қабилалар замин бўлганлигини эслаш кифоя.

Тил — миллат кўзгуси, маънавиятнинг бирламчи асоси. Тил халқ сиймоси билан сайқал топади, илм-фан дахолари эса ўз асарлари билан тилнинг бойлиги, бетакрорлиги ва гўзаллигини бойитиб, унга янгича руҳ ва мазмун ато этади.

Ўрта Осиё қадимдан кўп миллатли бўлиб шаклланганлиги билан ажралиб туради. Унинг бой табиати, унумдор ерлари, қулай иқлим шароити турли халқлар ва элатларни ўзига жалб қилиб турган. Турли даврларда бу ерларга келган миллий гуруҳлар вақт ўтиши билан маҳаллий халқ таркибига сингиб, унинг миқдорини ошириб борган. Собиқ Шўролар давлатида миллатлар синфий белгилар асосида бўлиб ташлангани, ҳар бир миллатда икки миллат, ҳар бир маданиятда икки хил маданият бор деган назарияларни вақт уйдирмадан иборат эканлигини кўрсатди.

«Совет халқи» деган социал бирликни яратмоқчи бўлганларнинг ҳам асосий мақсади, бошқа миллат ва элатларнинг миллий қиёфасини йўқотиб, уларни руслаштиришни назарда тутишган эди.

Бунинг учун эса давлат сиёсати «интернационализм» ниқоби остида қуйидагиларни амалга ошириб улгурилган эди: хом ашё ва малакали иш кучи йўқ жойга улкан корхоналар қуриш бу ҳудудларга ҳукмрон миллат вакилларини кўплаб кўчириб бориб ўрнаштириш орқали, Бир мисол: Латвия республикасида 1940 йилда латишлар умумий аҳолининг 95 фоизини ташкил этган бўлсалар, 1988 йили бу рақам 49 фоизга тушиб қолган эди. Бу ҳавфдан ташвишга тушган латишлар собиқ Иттифоқ таркибидан биринчилардан бўлиб, парламент йўли орқали миллий мустақилликка эришдилар.

Ҳудудларни бир-бирига иқтисодий қарам қилиш орқали. Бунда тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш учун унинг бир қисми бошқа республикада, иккинчиси бошқа республикада тайёрланарди. Мақсад ҳудудларни бир-бирига шундай боғлаш керак эдики, улар бир-бирларисиз мустақил кун кўра билмасин; кўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш, ҳудудларни саноатлаштириш оқибатида қурама аҳолини юзага келтирди. Бу ҳол аҳолини байналминаллашувини тезлаштириб, кўплаб «интернационал» оилаларни юзага келтирди. Бундай оилаларда туғилган болаларнинг аксарияти рус тили орқали мулоқот қилишарди. Натижада, ғарб маданиятига кўр-кўрона эргашадиган, ўзининг маданияти, тарихини билмайдиган кишилар тоифаси шаклланди; миллат етакчиларини, илм-фан ва миллий адабиётнинг йирик намояндаларини жисмонан йўқ қилиш ҳам уларнинг режасига кирар эди. Расмий ҳужжатларнинг деярли барчаси рус тилида юритилар, миллий зиёлилар ҳам рус тили орқали мулоқот қилишга мажбур эдилар; ўтмиш тарихини сохталаштириш оқибатида миллий тарихни бир ёқлама ёритиш ва ўтмишнинг фақат қора томонларини бўрттириш авж олиб кетди; халқларнинг миллий қадриятлари ва урф-одатларининг кўпчилиги эскилик сарқити сифатида баҳоланиб таъқиқлаб қўйилган эди. Қонунларда эътиқод эркинлиги мавжуд дейилган бўлса-да, амалда улар чеклаб қўйилган эди; собиқ Иттифоқда яшовчи кўпгина халқлар миллий давлатчилик шаклига эга бўла олмаганлар. Айрим халқлар ўзларининг анъанавий яшаш жойларидан бошқа минтақаларга мажбуран кўчириб юборилган.

Қалмоқлар, қорачойлар, болқорлар, месхети турклар, немислар, чеченлар, ингушлар, қрим татарлар, греклар, курдлар бошига ана шундай қисмат тушди.

Миллий манфаатларни писанд қилмаслик, бошқарувнинг маъмурий-буйруқбозлик усули, иқтисодиёт ва мафкура соҳасида йўл қўйилган кўпол хатолар миллий масаладаги муаммоларни чигаллаштириб юборди ва охир-оқибатда миллий низолар рўй бериб, кўплаб хунрезлик ва қон тўкишларга сабаб бўлди. Тоғли Қорабоғ ва Фарғона водийсидаги воқеалар бунинг ёрқин мисолидир.

Собиқ Шўролар даврида миллий муносабатлар соҳасида ўтказилган кўпол сиёсатнинг салбий оқибатларини бартараф этиш эндиликда ўз мустақиллигини қўлга киритган давлатлар зиммасига тушди.

Қадимдан ҳамкору ҳамфикр бўлиб келган бу халқларни яқинлаштиришда, уларнинг қарашлари ва мақсадларига мос келувчи мазмунан бой, янги муносабатларни шакллантиришда Ўрта Осиё ҳамдўстлиги муҳим аҳамиятга эгадир. Ўзбекистон Президенти томонидан илгари сурилган «Туркистон — умумий уйимиз» ғояси ҳам бу ҳудудларда яшаётган халқлар маданияти ва маънавиятини мазмунан бой янги босқичларга кўтаришни, ижодкорлик ва бунёдкорлик ишларини ҳамкорликда амалга оширишлари учун мустаҳкам замин яратишни мақсад қилиб қўйган.

Мустақил Ўзбекистон истиқлолнинг дастлабки йилларидаёқ миллий соҳадаги мавжуд муаммоларни ҳуқуқий йўл билан ҳал қилиш чораларини кўриб, миллатлараро тотувликни таъминлашга асосий эътиборни қаратди. Чунки ўтказилаётган ислоҳотлар, янгиланишларни ижобий ривожланишига миллий барқарорлик мустаҳкам

замин бўлиб хизмат қилади.

1989 йил 21 октябрда «Давлат тили тўғрисида»ги қонун қабул қилиниши, 1995 йил 22 декабрда унинг янги таҳрири эълон қилинганлиги она тилимизни ривожлантириш учун кўйилган асосий қадам бўлди. Бу қонун ўзбек тили билан бир қаторда Ўзбекистон ҳудудидаги барча миллат ва элатларнинг тиллари, урф-одатлари, анъаналарини ривожлантириш учун шароит яратиб беришни назарда тутади.

Ҳозирги кунда миллий гуруҳлар зич яшаётган ҳудудларда таълим-тарбия ишлари уларнинг тилларида олиб бориладиган мактаблар, синфлар ва болалар боғчалари фаолият кўрсатмоқда. Масалан, бугунги кунда Ўзбекистон ҳудудида 627 та қозоқ мактаби мавжуд. Тошкент, Ангрен, Навоий, Гулистон, Нукус шаҳарларида олий ўқув юртлари қошида эса қозоқ мактаблари учун мутахассислар тайёрланадиган махсус факультетлар фаолият кўрсатмоқда.

Ўзбекистон телевидениесида эса қозоқ тилида «Дидар», «Замандас» кўрсатувлари намойиш этилмоқда, «Ўзбекистон» нашриётининг «Асл мура» бўлимида эса қозоқ тилида китоблар чоп этилмоқда. Республикамизда «Нурли жол» газетаси чиқиб турибди.

Ўзбекистонда яшаётган фуқароларнинг тенглиги ва эркинлиги принципи 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Конституциясида мустаҳкамлаб кўйилган. Асосий Қонунимизда «Ўзбекистон халқини миллатидан қатъи назар Ўзбекистон фуқаролари ташкил этади», — дейилади. Шунингдек, фуқароларга тенг сайлов ҳуқуқининг берилиши, барча фуқаролар ирқи, миллати, тили, дини, жинси ва жамиятда тутган мавқеидан қатъи назар қонун олдида тенг деб эълон қилиниши, уларни давлат ва жамият ҳаётида фаол иштирок этишлари учун катта имкониятлар яратади. Бу қоидалар халқаро ҳуқуқ нормаларига мос келиб, Ўзбекистон қонунларининг демократик руҳдалигини ва жаҳон амалиётидаги илғор ютуқларни ўзида мужассам этганлигидан дарак беради.

Биз келажаги буюк давлатнинг пойдеворини қурмоқдамиз. Ана шу пойдеворнинг энг мустаҳкам қатламини халқлар дўстлиги ва миллатлараро барқарорлик ташкил этади. Шундай экан, ўтмишнинг аччиқ сабокларини эсдан чиқармаган ҳолда, жаҳоннинг илғор тажрибаларидан фойдаланиб, шу юртда яшаётган ҳар бир фуқаро қалбида ягона Ватан туйғусини шакллантира олсак, шубҳасиз, марра бизникидир.

Бобомурод БОБОЁРОВ

БАҲОУДДИН НАҚШБАНД ВА КОМИЛ ИНСОН ҒОЯСИ

Баҳоуддин Нақшбандниг ахлоқий-фалсафий таълимоти, ҳаёти, тутган ўрни инсон ва жамиятни маънавий камолотида янги даврни бошлаб берди. Шунинг учун Баҳоуддин Нақшбандниг таълимоти бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти И.А.Каримов шундай деганлар: «Узоқ йиллар мобайнида мустамлака исканжасида кун кечирган халқимиз ўз ватандошини қадрлаш, унинг тарихий мавқеини муносиб ўрингa қўйиш имконидан махрум эди».

Баҳоуддин Нақшбандниг таълимоти она замин қадриятларидан бўлган бой меросдир. Ундаги инсонпарварлик, маънавий поклик, огоҳлик, юксакликка чорловчи фикрлар мустақил Ўзбекистоннинг истиқлоли йўлида ҳалол меҳнат қилаётган халққа, комил инсон даражасига кўтарилиши лозим бўлган келажак авлодга қимматбаҳо хазинадир.

Н.Комилов тасаввуф таълимотидаги комил инсонийликни қуйидагича талқин этади: комил инсон инсонлар жамияти ичида етишиб чиқадиган мўътабар зотдир. У азалдан мартабаси аниқ бўлган руҳ эмас, балки ахлоқий-маънавий покланиш жараёнида камолга эришгандир.

Комиллик сифатларини Алишер Навоий «Насойимул муҳаббат» асарида махсус санаб ўтади: «биринчиси тавба; иккинчиси — ҳалол луқма билан қаноатланиш; учинчиси — ўз меҳнати билан кун ўтказиш; тўртинчиси — шариатга риоя қилиш; бешинчиси — тариқат одобини сақлаш; олтинчиси — барчадан ўзини кам деб билиш, ҳатто фарзандлари, хизматкорларига қўполлик қилмаслик; еттинчиси — чучук тилли бўлиш; саккизинчиси — раҳмдил бўлиш; тўққизинчиси — саҳий бўлиш; ўнинчиси — мард бўлиш; ўн биринчиси — хушхулқ, халимлик бўлиш; ўн иккинчиси — ризо, розилик билан кун ўтказиш; ўн учинчиси — сабрли бўлиш; ўн тўртинчиси — садоқатли, вафоли бўлиш, ўн бешинчиси — риёзат чекишдан қўрқмаслик; ўн олтинчиси — фавқулодда хислатларга эга бўлиш.

Шу тариқа, комил инсоннинг ўзига хос ахлоқ кодекслари ишлаб чиқилган бўлиб, бу сифатларга эга бўлиш ҳар одамнинг орзу-армони деб қаралган.

Баҳоуддин Нақшбанд таълимоти ҳар ким ўз қўл кучи билан ҳалол луқма топмоқ, кўнгил эса Оллоҳ ёди билан бўлмоқ ғоясига асосланган. Зеро, Баҳоуддин Нақшбандниг «Дил баёру даст ба кор», яъни кўнгил ёр (Оллоҳ) ёди билан, қўл эса иш билан банд бўлсин, деган шиори бутун мусулмон оламига машҳурдир.

Ривоят қилинишича, Ҳирот шоҳларидан бири Ҳазрати Баҳоуддин шарафларига зиёфат уюштирибди.

Лекин шоҳ зиёфатига қатнашган Баҳоуддин дастурхондан ҳатто нон ушоғини ҳам олиб оғизларига солмабдилар. Бунинг сабабини шоҳ сўраганда: «Жанобларининг касблари не?» дебдилар.

Шоҳ ҳайрон бўлиб: — «Ҳазрат, мен шаҳоншоҳман! Касбим шу!» — деб жавоб берганда, Баҳоуддин Нақшбанд:

«Шоҳлик касб эмас, Довуд алайҳиссалом темирчилик қилиб кун кўрган. Сизнинг дастурхонингиздаги ноз-неъматлар пешона тери билан топилганда эди, ҳалол ҳисобланарди. Узр, бизга бу дастурхондан овқат танаввул қилмоқ жоиз эрмас», — деб шоҳ зиёфатидан чиқиб кетган эканлар.

Баҳоуддин Нақшбанд қишлоғидан кичик бир ер олиб, унга мош ва буғдой экиб, деҳқончилик орқали ҳаёт кечирган.

Хонадонида ҳеч қандай уй жиҳозлари бўлмаган, унинг ўринкўрпаси бўйра бўлган. Ҳеч қандай хизматкор сақламаган.

Баҳоуддин Нақшбанд ўз таълимотида маънавий етукликка, қаноатга, ҳалол яшашга, нафсдан нари бўлишга чақиради. Шунингдек у инсониятдан, жамиятдан юз ўгирмасликка, тарки дунё қилмасликка даъват этади.

Каромат ҚИЛИЧОВА,
Низомий номидаги ТДПУ ўқитувчиси

Абдул-Қодир ХАЙИТМЕТОВ

«АЭРОПЛАН»

(Воқеий-ҳикоя)

Муҳандисе топаю эгнима
қанот ясатай,
Учуб ҳавосида, қушлар аро
ўзумни қотай.

(Алишер Навоий)

Маҳалламиздан сал нарида Руҳилла ака деган киши яшарди. Унинг ҳовлиси билан орамизда экин майдони бор, шу туфайли борди-келдимиз камроқ эди. Унинг биттаю битта ўғли — Амир билан бирга ўқирдик. Бизнинг дала еримиз уларнинг уйига яқин, ёзда кўпинча Амирларнинг ҳовлисида ўйнар эдик.

Руҳилла ака асли Тошкентнинг Шайхонтоҳур даҳасидан, йигирманчи йилларнинг бошларида шу ердан уйжой қилган. Унинг боғи одамларнинг оғзида, бозорда унинг олма ва ноки олдига тушадиган мева бўлмас эди. Руҳилла ака шу ерга яқин бир идорада ҳисобчи бўлиб ишлар, бироқ тирикчилиги асосан шу боғдан эди.

Унинг хотини — Мазида кеннойининг эса маҳаллага чурқ этган овози чиқмас, эрига яхши қарар, болаларини доим чўғдай ясатиб қўярди.

Лекин Руҳилла ака одамлар билан кўп элакишмас, бўш вақтида китоб ўқишни афзал кўрар, ўқишдан чарчаганда эшиги олдидан тўлиб оқиб турадиган ариқ бўйида ҳордиқ чиқарар эди. Руҳилла аканинг китоблари кўп, Абдулла Қодирий асарларини ўқиш таъқиқланган вақтда мен «Ўтган кунлар» романини унинг кутубхонасидан олиб ўқиган эдим.

Маҳаллада уни исми билан чақиришса ҳам, орқасидан ҳамма уни «Аэроплан» деб аташар эди. Одамлар: «Аэроплан»нинг уйи қаерда?», «Аэроплан»никига борган эдим, бир маслаҳатли иш билан» дер эдилар. Бунга ҳамма, унинг ўзи, оила аъзолари ҳам кўникиб кетишган.

Аммо биз ёшлар бунинг сабабини билолмасдик. Амир билан домино ўйнаб ўтирганимизда, бунинг сирини ўғлидан билмоқчи бўлдим. Лекин ҳеч юрагим бетламади. Руҳилла ака ўзи хушбичим, мулоҳазали, ширин сўз одам, чап бетидаги алифга ўхшаш кичкина бир тиртиғини айтмасангиз, фариштасифат одам.

Уруш тугагач, мен мактабни битириб, Шайхонтоҳурдаги бир илмий ташкилотда хизмат қила бошладим. 60-йилларнинг ўрталари. Шайхонтоҳур гавжум. Ҳар куни бозорга яқин ердаги ошхона ва кафеларда тушлик қилардик. Гоҳо шу атрофдаги ёши улуғ одамлар билан учрашиб, бу туманнинг тарихи ва одамлари хусусида ҳам суҳбатлашиб қолардик. Бир куни чойхонада Руҳилла акани шахсан биладиган, ёши ҳам у билан тенг, табиати ҳазил-мутойибага мойил, ўзи ҳам шайхонтоҳурлик бир одам билан учрашиб қолдим. У киши шу ернинг тарихи билан боғлиқ кўп нарсани билар, хотираси ҳам ўткир экан.

— Сиз шу ноҳиянинг табаррук кимсаларидан кўринасиз. Айтингчи, «Аэроплан» деган ғаройиб бир одамни биласизми ёки эшитганмисиз? — дедим.

— Руҳилланими? Ҳозир у Жўрабек-Қорасувда туради! Ўшами? — деди.

— Ҳа! Худди ўша киши! — дедим мен ниҳоятда қувониб. Қария бир кулиб қўйди-да: — Э! Бунинг қизиқ тарихи бор! — деди ва сўзлай кетди.

Маълум бўлишича, биз билган ва ҳозир жуда мўмин-қобил бўлиб юрган Руҳилла ака ёшлигида ғоят шўх бўлган экан. Қачон қарамасин, одамлар уни гоҳ сув шовиллаб оқаётган нов устида, гоҳ бирон дарахт тепасида, гоҳ эски деворларнинг тик қиррасида юрган ҳолда кўрарканлар. Руҳилланинг ҳовлиси Қориёғди маҳалласига яқин, у ердаги жарнинг уёғидан буёғига ўтиш, сакраш унга оддий бир ўйин ҳисобланаркан. Бир вақтда эса Руҳилла Бўрижарга бориб, дарахтдан-дарахтга сакраш машқини ўтказган экан.

Кейинчалик у ўртоқларини Қоровултепага олиб бориб, уларни 5-10 газ баландликдан пастга «учиш» бўйича ўргатишга киришган. Шунда бир ўртоғининг оёғи синиб, то у тузалгунча Руҳилла ҳаммадан гап эшитган экан.

Отаси Самадилла Қори ўғли мактабни битириши билан мадрасага берган, ундан яхши домла қори чиқишини умид қилган. Руҳилла ўқишга астойдил киришиб кетган. Бир куни у домласи билан бир масала юзасидан гап талашиб қолибди.

— Нега қушлар, ҳатто пашша, майда чивинлар ҳавода учиб юрадию одам жуда ақлли бўлса ҳам ҳавога кўтарила олмайди?

Домла:

— Азал тақдирда Оллоҳ таоло уларни учадиган қилиб яратган. Бу уларнинг қобилиятидан эмас, Яратганнинг куч-қудратидан! — деб жавоб берган.

— Табиат қўйнидаги ҳар бир жонивор шундай яратилганки, бирининг ўрнини иккинчиси боса олмайди.

Руҳилла домланинг жавобидан қониқиш ҳосил қилган. Лекин Руҳилла унга яна савол бераверган...

1910-1915 йиллар... Тошкентда, шу жумладан, Шайхонтоҳурда бир қанча янги усул мактаблари очилган. Мадрасаларда муллаваччаларнинг диний фанлар билан бир қаторда дунёвий илмларга ҳам иштиёқлари баланд бўлган.

Руҳилла баъзи жаридаларни Шайхонтоҳурдан тополмаса, кўнкада бориб, шаҳарнинг янги қисмидан топиб келар эди. Бир танишининг кўмаги билан у машҳур гимназия кутубхонасига аъзо бўлиб, баъзи ноёб китобларни ўша ердан топарди.

У Қозонда нашр этилган бир газетада: «Агар инсон қирқ кун овқатни тузсиз истеъмол қилса, у ҳавода бемалол учиб юриши мумкин», деган гапни ўқиб қолади. Маълум муддат бу гапга ишонмай юради. Бироқ бу гапни у миясидан чиқариб ҳам ташламайди. «Наҳот кўпчилик ўқийдиган газетада нотўғри гапни ёзишса!» — деган андишага ҳам боради.

Орадан маълум вақт кечгандан сўнг эса Руҳилла: «Бу гапни амалда синаб кўриш керак!» деган фикрга келади ва буни пинҳона синаб кўришга киришади. У тузли емаклардан ўзини тийиб, ҳужрасида танҳо овқатлана бошлайди. Онасига эса:

— Ойижон, менинг бироз мазам бўлмай қолди. Қорним оғриб, қувватим камая бошлади. Докторга борган эдим, у тузли овқат емай тур, деди. Шунинг учун менга ёпиб берадиган нонингизга туз солмасангиз. Илтимос! — деди.

Онаизор ёлғиз ўғлининг гапини қайтаришга мажоли борми. Шу-шу у ҳам намаксиз нон ея бошлади. Ҳужрада бирга истиқомат қиладиган талаба Абдусамад биринчи бўлиб унинг овқатланишида сирли ҳолат юз берганини сезиб қолди. Руҳилланинг ҳаёт тарзида юз берган бундай ажабтовур ҳолат секин-аста ошкор бўлиб, кунларнинг бирида кечга томон унинг ҳужрасига Кайковусда турадиган Душан домла деган тоғаси келади.

— Жиян, — дейди тоғаси, — газетага ҳар нарсани ёзаверади. Бировнинг мушуги йўқолса ҳам, бировнинг кучуги қўшнисининг қизини тишлаб олса ҳам. Одам қирқ кун туз емай осмонга учадиган бўлса, аллақачон одамзотнинг оёғи ойда бўларди. Қўй, бунақа васваса гапларни!

— Тоғажон, мен учаман! деб ҳеч кимга айтганим йўқ. Лекин ҳар қандай гапнинг тўғри-нотўғрилигини синаб кўриш керак-ку!

Уларнинг суҳбати ярим кечагача давом этган.

Шаҳарда ўғли хусусида тарқалаётган шов-шув гаплардан ташвишга тушган ота, хотинининг қистови билан, Руҳиллани ниятидан қайтариш мақсадида мадраса маъмуриятидан ёрдам сўраб мурожаат қилди. Руҳиллага насиҳат берди:

— Иним Руҳиллажон! Инсон ҳар бир ишни ақл тарозусида ўлчаб, муддаоси амалга ошишига ишончи комил бўлгандан сўнг унинг амалиётига қадам қўймоғи жойиздур. Баъзи гапларга кўра, сизда учиш ҳаваси пайдо бўлган. Қадимда айрим юнон усталари (Дедал билан Икар) эгниларига қанот ясаб, баъзи насронийлар ёғочдан қанот боғлаб учган, деган гаплар қулоғимизга чалинган. Ўзимизда ўтган бир-икки жавонмардлар ҳақида ҳам шу тоифа гаплар юради. Аммо биз шубҳали ишлардан ўзимизни тиймоғимиз даркор.

Руҳилла сиполик билан Эшонхон домлага жавоб қилади:

— Инсон ўз табиатига кўра уча олмаса ҳам, бирор восита ёрдамида учиши мумкин. Ҳозир Оврупода бу борада жуда қаттиқ ҳаракат бор. Бир вақтлар илм-фан ривожланган бизнинг мамлакатимизда эса ҳозир бу соҳада жимжитлик. Шоиримиз Тавалло жаноблари куюниб:

Олиб келинг аэропланингизни,
Эшак арабамиз билан уруштирамиз, — деган эди.

Йиғинда ҳозир бўлганлар Руҳиллага бирон айб қўйиш у ёқда турсин, аксинча, унинг ниятини маъқуллагандай бўлишди. Мадраса маъмурияти ундан ҳар эҳтимолган қарши машқ давомида бирон кор-ҳол юз берса, даъвоси йўқлиги тўғрисида тилхат олди. Келаси чоршанба куни эрта билан соат 10 да мадрасанинг катта кўчага қараган тарафидан сакраб, у ноёб машқ ўтказадиган бўлди.

Сентябрь ойининг қоқ ўртаси. Мадраса олдига тумонат одам тўпланган. Чунки домлалар Руҳилланинг ҳаракатини қанча пардалашмасин, халқ орасида: «Бугун Шайхонтоҳурда одам учармиш!» деган гап ҳамма ёққа ёйилиб кетган эди.

Қошлари зулукдек, юзи оппоқ, қирра бурун, соқол-мўйлабига ҳали устара тегмаган Руҳилла, бошида зар

А.Абдуллаев. А.Ҳайитметов портрети. Мато, мойбўёқ

дўппи, қизғиш рангдаги ялангқават тўнини кийиб айвонда кўриниши билан оломон ҳаяжонланиб, бир тўлқинланиб кетди. У мадрасанинг энг тепасидан сакрамоқчи эди. Эшонхон домла уни олдин синов учун пастроқдан, аниқроғи, энг пастки қаватдаги айвондан сакрашга кўндирди.

Руҳилла шиддат билан айвондан ўқдай отилиб чиқиб, ўзини қуёшга қараб отди. Устидан енгил тўнининг бари икки ёққа очилиб, унинг икки қўли остидан қанот ўсиб чиққандай, Руҳилла эса афсонавий қуш — Семурғ қиёфасига киргандай бўлди. Айни вақтда у жуда тез пасайиб, оқ, қизил атиргуллар очилиб турган гулзорнинг ўртасига, пушта устига юзи билан йиқилди.

Одамлар беихтиёр «воҳ!» деб юборишди. 14-15 ёшлардаги бир қиз эса ўзидан кетиб қолди. Бир неча киши унинг юзига сув сепа бошладилар. Ўртоқлари ва бошқа муллаваччалар югуриб, унсиз чўзилиб ётган Руҳилланинг олдига боришди. Ҳамҳужраси Абдусамад дарҳол унинг кўксига қулоғини тутди.

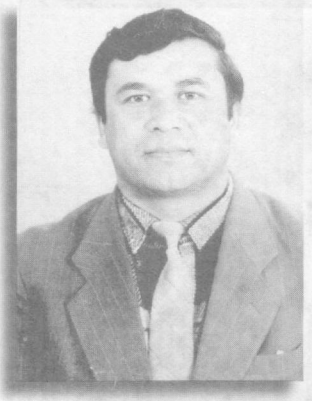
— Тирик! Тирик! Юраги уряпти! — деди.

Кўпчиликнинг юзига қизил югурди. Руҳилланинг гулзорга йиқилиб тушганини кўриб, Эшонхон домла мадраса деворининг ёнида ерга ўтириб қолган эди. Унинг тириклигини эшитгандан кейингина ўзига келди ва ўрнидан тура бошлади...

Руҳилла рус касалхонасида бир ойча ётиб, чиққан ўнг қўлини тузатиб, юзининг шилинган, тилинган жойларини асл ҳолга келтириб, уйига қайтди. Ўнг бетидаги алифга ўхшаш чизиқ эса шу воқеадан эсдалик бўлиб қолган эди.

Шундан кейин Руҳилла отасининг мадади билан Жўрабек-Қоровулдан ер сотиб олиб, уй-жой қилган, уйланиб, бола-чақа орттирган.

Руҳилла аканинг устидан кулган ёки масхара қилган одамни кўрмаганман. У етмишинчи йилнинг ўрталарида ҳаётдан кўз юмди. Эсимда, маҳаллий қабристонда дафн маросими ўтказилар экан, кутилмаганда бизга яқин тайёрагоҳдан кўтарилган самолёт вағиллаб қоқ устимиздан ўтиб кетди. Шунда баъзилар бир-бирига маъноли қараб қўйишди.

Остона ҳатлаб сафарга отланганда...

Инсонийлик маданиятининг юксак чўққиларига интилаётган ҳар бир халқ ўз тарихи, маънавий меросини чуқур ўрганмоғи ва ундан истиқбол учун манфаатли жиҳатларни зукколик билан жам этмоғи ва ўз ҳаётида ўринли қўллай билмоғи лозим.

Бугунги кунда миллий-тарихий анъаналарга қизиқиш ниҳоятда катта. Бунга асосий сабаб, биринчидан, жамиятнинг миллий анъаналарга нисбатан алоҳида муносабати шаклланаётганлиги, яъни миллий анъаналаримиз қайтадан тикланиб, уларга бўлган эҳтиёжнинг англаб етилганлиги бўлса, иккинчидан, тарбия жараёнида умуминсоний қадриятларга таяниш зарурияти дир.

Илғор анъаналар, урф-одатлар ижтимоий ҳаётда, кундалик турмушимизда, меҳнат жараёнида, илмий ва бадиий ижодда, оила ва таълим тарбия муассасаларидаги фаолиятимизда, шахсий хулқ-атворда ўзига хос ижтимоий меъёр вазифасини ҳам ўтайди.

Анъаналар ва урф-одатлар барқарор бўлишига қарамай янги давр, янги тузум эҳтиёжларига мувофиқ ўзгариб ҳам боради.

Барқарорлашган анъана идеаллар билан бирликда реал, сезиларли моддий кучга айланади, ижтимоий психологиянинг ростлагичларидан бири бўлиб қолади, алоҳида шахсларнинг ҳам, умуман, гуруҳнинг ҳам фаолиятига жиддий таъсир кўрсатадиган жамоа ҳаётининг мезонига айланади.

Мустақиллик шарофати туфайли миллий ўзлигимизни тобора тугалроқ англай бошладик.

Табиийки, ҳар бир халқнинг ўзига хос маданияти, урф-одатлари, анъаналари, тили ва тарихи мавжуд. Мана шу хусусиятлар ва тарихий тажрибаларга асосланган ҳолда ҳар бир миллатда миллий онг, миллий қиёфа шаклланади. Айни пайтда таълим-тарбияни жорий қилишда ҳар бир халқнинг этник ва миллий хусусиятларини ҳисобга олиш лозим бўлади.

Аммо шундай замонлар бўлдики, биз жаҳон цивилизациясига ҳисса қўшиб келган маърифатли миллат эканимизни унутаёздик.

Энди биз ўтмиш сабоқларидан тўғри хулоса чиқарган ҳолда бир томонламаликдан қутулиш, ёшларни юксак маданиятли ва баркамол шахс сифатида тарбиялаш учун амалий чоратадбирларни белгилашимиз лозим. Бунинг учун, энг аввало, Шарқ халқларига мансуб бўлган анъаналарни, урф-одатларни илмий жиҳатдан ўрганиб, улардан тарбиявий восита сифатида фойдалана билмоғимиз лозим.

Анъаналар ижтимоий психологик ҳодиса сифатида кишининг ғояларини, дидини, эҳтиёжлари ва дунёқарашини, ишонч-эътиқодини ва шахс фаолиятини белгилайди. Масалан: қадим-қадимдан остона ҳатлаб узоқ сафарга отланганда "сенинг шаънингга гард юқтирмай қайтайин", деган маънода остона ўпилиб, гарди кўзга суртилган. Сафардан қайтилганда ҳам остонанинг ҳурмати бажо келтирилган. Оилада вояга етаётган фарзандлар катталарнинг бу хатти-ҳаракатларига дастлаб ақлларн етмаса-да, кейинчалик бу маросимнинг моҳиятини тушуниб етадилар.

Демак, бевосита улуғлар амалга оширган хатти-ҳаракатларни ўзлаштириш орқали бола тарбияланади. Шуни алоҳида қайд этиш керакки, маросимлар ғоявий-тарбиявий, ахлоқий-норматив, эмоционал-психологик вазифаларни бажаради.

Чунончи, ҳар бир миллат «уят» тушунчасига ўз ижтимоий шароитидан келиб чиққан ҳолда баҳо беради. «Уят» тушунчаси ниҳоятда нисбий-дир. Жанубий Америкадаги қадимги ҳиндлар бир умр ялангоч юрганлари сабабли кийим кийишдан уяладилар. Турк аёллари эса юзларининг пастки қисмини кўрсатишдан уялишади. Ўзбек миллий урф-одатларимизда эса (уятнинг содда кўринишлари) дастурхонга катталардан аввал қўл узатиш, катталар, меҳмонларнинг гапини бўлиш ёки бўйи етган қизни ўз отасига тик боқиши каби хатти-ҳаракатлар уят ҳисобланади. Бу ерда уят тушунчаси хатти-ҳаракатларни назорат этиб турувчи туйғу сифатида намоён бўлади. Анъаналар қоидасидан четга чиқиш одамда уят туйғусини ишга солиб, унинг фаолиятини бошқаришда асосий омил ҳисобланади.

Ҳар қандай тарбиявий таъсир, ҳар қандай ташқи таъсир ўтказиш кишилар эҳтиёжи билан мос келгандагина самарали бўлади.

Шахсни фаолиятга ундовчи омил бу мотивдир. Мотив эҳтиёжларнинг бир кўринишидир. Маълумки, эҳтиёжлар инсон ҳаёт фаолиятининг махсус дастури ҳисобланади. Бу дастурнинг асосида инсоний зарурат ётади, мазкур зарурат қандайдир муносабатга қаратилган бўлиши мумкин, ҳар қандай зарурат қондирилмагунча, инсон доим фаол ҳаракат қилади. Эҳтиёжлар дастури шу эҳтиёжни қондириш учун қандай фаолият кераклигини белгилаб беради. «Ҳашар» анъанасини олайлик. Ҳашар жараёнида кўпчилик билан бажарилган меҳнат кишиларга жўшқинлик, хуш кайфият бағишлайди. Бу эса ўз навбатида ишни пухта, сифатли бажарилишини таъминлайди. Ҳашарда кимдир маслаҳатчи бўлса, кимдир раҳбарлик қилади, яна кимдир ўзини нимага қодирлигини кўрсатишга ҳаракат қилади. Ҳашарда қатнашиш орқали кишиларнинг бир-бирлари билан ўзаро мулоқотга киришиш эҳтиёжлари қондирилади, бундай ҳолатлар ҳазил-мутойиба, олқиш, дуолар шаклида амалга оширилади.

Бугунги кунда энг асосий масалардан бири ёшларнинг сиёсий онгини ошириш, маънавий дунёсини, маданиятини юксалтиришдир. Ёшлар маънавий етук, маданиятли, эътиқодли, тафаккури юқори шаклланган бўлса, улар тезроқ ўзлигини англайдилар ва ижтимоий фаол кишиларга айланадилар.

Халқимиз ҳаёт тажрибаси давомида шаклланиб келган анъаналарнинг халқ педагогикасининг ноёб дурдоналаридан ҳисобланади. Бундай анъаналар такомиллашиб, бойиб бормоқда ва ҳозирги шароитда янгича моҳият касб этмоқда. Биз анъаналарнинг педагогик моҳиятини авлодларнинг ворислигида, халқ эришган энг яхши нарсаларнинг сақланишида, тажрибанинг авлоддан-авлодга ўтишларида, тарбия ва таълимнинг махсус тизимида кўрамиз.

Рустам ЖУМАБОЕВ,
академик Б.Ғафуров номидаги Хўжанд давлат университети катта ўқитувчиси

«Ёз ёғмғири»

Табиатнинг ўзига яраша ажойиб сиру синоатлари, жумбоқлари бор. Уларнинг моҳиятини баъзан тушуниб, баъзан эса идрок қилолмай ҳайратдан ёқа ушлаб қолган инсонлар: «Тавба! Барча нарсалар Яратганнинг ўзигагина аён. Табиатда эртага қандай ҳодиса бўлишини ҳамма ҳам билавермайди!» дейишлари бежиз эмас. Иссиқ ёз кунларининг ўртасида бехосдан шамол туриб, бир зумда ҳаммаёқни чангу тўзонга чулғаб, сўнг бирданига шаррос ёмғир қуйиб юбориши ҳам ана шундай воқеалардан бири десак янглишмаймиз. Аммо она-табиатнинг ўз ўртасидаги бундай «ҳазили»нинг ўзига яраша таровати, одамларга тақдим этгувчи қувончу шодликлари, эзгуликлари борки, уларни асло инкор этиб бўлмайди. Масалан мен, «гумбур-гумбур» момақалдироғу чақмоқлари билан уч-тўрт, баъзан ўн-ўн беш дақиқада бутун борлиққа сув сепиб, «чангини бостириб», ёзнинг беаёв саратонидан «хафа бўлиб», ғуборга чулғаниб, сувсизликдан чанқаб «ютоқиб» турган жамики дов-дарахтларни яшнатиб юборгувчи табиат саховатидан нолиган кишини кўрмаганман. Аксинча! Болаларнинг қийчувлашиб, шодон кулиб, ирғишлаб ўйинга тушганларини, кексаларнинг эса «Бу ҳам худонинг меҳрли, иноятли кунида!» деб алқаганларининг гувоҳи бўлганман...

Юқоридаги фикр-ўйлар, болалик хотиралари шууримда жонланишига сабабчи бўлган бадиий рангтасвир асарининг муаллифи Ўзбекистон халқ рассоми, академик Акмал Икромжонов эканлигини таъкидлаб, унинг мўйқалами сеҳридан жило топган «Ёз ёмғири» номли ижод намунаси хусусида тўхталиб ўтмоқчиман. Зеро ҳар қандай тасвирий санъат асари ҳам кишида бунчалик кенг, чуқур ва ёркин таассуротлар қолдиравермайди. Мазмун ва шакл, ранглар уйғунлашган композицияда пухта тасвирий воситалар ёрдамида ўзига хос «дастхатли» услубда шундай таъсирчан ифодаланганки, у томошабин-санъат ихлосманди қалбига тез етиб боради, бадиий завқ, чексиз ҳайрат ҳиссини уйғотади. Мазкур асарда ёркин акс этган оддий, аммо сермазмун воқеани кўз олдингизга келтирсангиз сиз ҳам бунга амин бўласиз...

...Анҳор қирғоғининг нариги томони қиялик, ўркач-ўркач дўнгликлардан, бу томони эса паст, кенг қумлоқ сайхонликдан иборат. Ана шу ерга чўмилишга келган бир тўп ўсмир болалар коптоқ ўйинаётганликлари тасвирланган. Осмонга ирғитилган тўпни боши билан уришга чоғланган ўсмирлардан бири ҳам, худди у билан юқорига сакраш бўйича мусобақа ўйнашга интилган бошқа икки тенгдош болалар ҳам муаллақ тасвирланган. Уларнинг ҳар бирининг гавдаси, қўлларининг ҳолати, юз-кўзларидаги маъноли ифодалари турлича, ўзига хос, табиий, ишонарли акс эттирилган. Тасвирнинг ҳар бир бўлаги ягона, яхлит композиция асосида узвийликда кўрсатилган. Учала бола тезкор — кескин ҳаракатда эканлиги яққол сезилади. Энг юқорида оппоқ, «кўз ёшлари» қуйилаётган кулранг парқу булутларга бурканган, айрим «ола-қуроқ» ерларида қуёш нурлари мўралаб тушаётган осмон фонидаги коптоқ ҳолати гўё худди шу топда ўзи кўринмай турган офтоб ўрнида қабул қилинади. У сахий қуёш янглиғ, уч соғлом дўстни, муштарак руҳият ва кескин ҳаракатларни ўзаро уйғунлаштириб турувчи рамзий белги вазифасини ўтаётган композиция маркази ҳамдир. Чунки ўсмирларнинг бир-биридан қолишмай шу тўп сари интилаётганлиги фикримизни тасдиқлайди. Қисқача қилиб айтганда, асардаги ҳар бир образнинг воқеабанд композицияда тутган ўз муҳим ўрни — мавқеи бор. Бу сифатлар тасодифий бўлмай, балки истеъдодли, ўз ижод маҳсулига ўта талабчан мусаввир изланишлари ва маҳоратининг самарали натижасидир...

Табиатнинг оний лаҳзалари манзараси ҳам жуда табиий ва жозибали чиққан. Бир зумлик ёмғирни олиб келган булутлар, улардан қуйилган сув томчиларида ҳосил бўлиб жилоланган камалакнинг рангин бўёқларда товланиши, узоқда, нариги қирғоқда адл қоматларини кўз-кўз қилиб турган «беқасам тўн» тераклар, кўкимтир товланаётган уфқ умумий кўринишни мазмунан тўлдириб, асарнинг мағзини очиб беришга хизмат қилган. Айниқса, мато сатҳининг чап, пастки қисмида тасвирланган, машина камерасини тезлик билан чаққон ғилдиратиб кетаётган, чиниққан жуссали иккита боланинг қиёфаси ҳам жуда ўринли топилганки, уларга қараб туриб: «Ёшлик шундай бир даврки, у худди ёз ёмғири сингари тез, беқарор, учқурлик билан ўтиб кетар экан...» деган фикр беихтиёр хаёлингизга келади. Ана шундай ўз жойини топган ҳар бир унсур гўзал ранглар мажмуи орқали акс эттирилган бўлиб, кўз олдингизда гавдаланаётган воқеанинг моҳиятини янада оширишга хизмат қилган...

Истеъдодли, таниқли мусаввир Акмал Икромжонов табиат ва инсон, экология мавзуларига оид жиддий, долзарб асарлар туркумини бундан 22 йил муқаддам ярата бошлаган эди. Ажойиб, нафосатли, дилтортар тасвирга эга бўлган рангтасвир намунаси «Ёз ёмғири» эса ана шу узоқ изланишларнинг самарали натижаларидан бири эканлиги билан ҳам қадрлидир.

Баҳром ТОЖИЕВ,
Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети «Тасвирий санъат ва уни ўқитиш методикаси» кафедрасининг катта ўқитувчиси

Фарида АФРЎЗ

МУНОЖОТ

Туркум

Анталҳодий, анталҳақни зикрин
айтсам,
Ҳодий бўлсанг эди, йўлдин ростқа
қайтсам,
«Ҳув» зикрини тилга олиб, наъра
тортсам,
Қўлим тутиб йўлға солғил,
анталҳодий.
Кул Хожа Аҳмад Яссавий

I

Икки дунё саррари,
қодир Худо, ё ҳу, дўст,
«Лавҳи Маҳфуз» гавҳари,
ҳозир Худо, ё ҳу, дўст.
Дилга тушди сўз ишқи,
бел боғладим, оҳ, дедим.
Оллоҳ, ҳар иш ўзингдан,
ўзинг жонга жо, дедим.
Ўн саккиз минг оламнинг,
ибтидоси Сўз дурур.
Сўздан сўзга қайтарлар,
Интиҳоси Сўз дурур.
Ҳар савдога солар Сўз,
Сўз дурур олий даҳо.
Жон жонингни олар Сўз,
Сўз дурур дорилбақо.
Эй, Оллоҳим, мадад бер,
айла имдод, бер, нажот.
Сўз қонимда сайраган —
дил қушимга бер, қанот.
Қирқ йил сенга йиғладим,
бир сўз бергил, бер, тўзим.
Қирқ йил айтдим айтганин,
энди айтай ўз СЎЗИМ!

II

Ишқинг олди мендан мени,
Менга сен кераксен, сен...
Юнус Эмро

Минг йил танҳо кездим ой каби,
Минг йил бўлди кўнгил бесабр.
Эшигингдан оқдим сой каби,
Шарқирадим, шошдим... Беқадр.

Энди дарвеш кулоҳин кийиб,
Хотиралар изин ўчирдим.
Олиб кетдим дилни қулфлаб,
Бу юртлардан ўзни кўчирдим.

Нима бўлса — бўлади энди,
Сенсизликка кўнмайди юрак.
Ишқинг — ҳаёт, томирга инди,
Энди сира ўлмасам керак.

III

«Ақл кетди, сабр кетди, кетди жон,
Бу не савдо, не азобу не фиғон?!»
Фаридиддин Аттор

Узоқ йўлдан келдик иккимиз,
Мен туфроқни қирқ ёрган чечак.
Бир-бировга етмас илкимиз,
Сен ёмғирсан — жонлари ҳалак.

Хотиралар харобот элас,
Жуда оғир ул сўзни айтмоқ.
Осон эмас, йўқ, осон эмас,
Борса келмас йўллардан қайтмоқ.

Икки йўлдан келдик иккимиз,
Икки дарвеш, икки ишқ талаб.
Бир мозорга бирга чўкдик биз
Бир юракка бирга ўт қалаб.

Ажратай, деб, гирдубод талар,
Чарс ёрай, деб чарсиллар чақмоқ.
Фақат жаллод қўлидан келар
Бир вужудни иккига бўлмоқ.

IV

«Қайси уйнинг шамъидир у,
қайси жойда хонаси?
Ўртади жонни, сўранг,
кимнинг эрур жононаси?»
Ҳофиз Шерозий

Кеч кузакнинг беҳиларидай,
Қайдан келди бу насим, ифор.
Қайда эдинг, қирқ йил йиғладим,
Қирқ йил кутдим, кўзларим нигор.

Кеч кузакнинг боғлари жаннат,
Ҳур-паридир, ғамлар бегона.
Олмазорлар тугар дуварак,
Жонсиз шохлар берар нишона.

Бу не ўзи, қандай уйғониш?
Қирқ йил кўрган тушнинг ўнгими?
Ё хазонлар ичра йўқолган,
Ишқнинг тонги ёки сўнгими?

Бу қандайин савдо, бешафқат?
На тўзим бор, на қолди сабр.
Севмоқ — гуноҳ! Гуноҳ бор фақат
Ва дунё бор! Сену Мен. Қабр.

V

«Тир ўзим, камон ўзим,
Пир ўзим, жавон ўзим,
Ошиғи жовидон ўзим,
Ман на ўзим, на ман ўзим».
Жалолиддин Румий

Ошноларим баридан кечдим,
Ташлаб кетди улар ҳам бир-бир.
Мисли карвон, итлар акиллар,
Ит тилида гаплашмоқ оғир.

Оҳ, нақадар азоб, осонмас,
Одамзодга одамдай юрмоқ.
Вужуд ичра бу жонга оғир
Қум соатнинг кунини кўрмоқ.

Бас, таваккал қилдим, Кибриё,
Бошим узра қаноат сочди.
Этагимдан тортди ҳидоят,
Қалбим ичра қалб кўзим очдим.

Оҳ, нақадар ҳузур бу ҳилқат,
Оломонсиз, кимсасиз дунё.
Танҳо қолдим, танҳо бўлмадим,
Ёлғизининг ёридир Худо.

VI

Бўлмаса Ишқ, икки жаҳон бўлмасун,
Икки жаҳон демаки, жон бўлмасун...
Алишер Навоий

Токи осмон бош узра паноҳ,
Токи руҳдир нур ичра огоҳ,
Қолгунича бир нафас, бир оҳ,
Ҳали уз-о-оқ яшаймиз бирга.

Токи шабнам гул яноғида,
Токи исминг дил титроғида,
Кўзинг нури кўз қароғимда,
Ҳали уз-о-оқ яшаймиз бирга.

Токи томчи тошга интизор,
Токи юлдуз кўкдаги гулзор,
Ойни қучиб тунлари бедор,
Ҳали уз-о-оқ яшаймиз бирга.

Токи сирга тўла куртаклар,
Токи хаёл сенга етаклар,
Минг бир кеча айтиб эртаклар,
Ҳали уз-о-оқ яшаймиз бирга.

Токи танда жон эрур омон,
Токи ишқдир жон ичра жонон,
Кел, ёнимга, эй, Шайхи Санъон,
Ҳали уз-о-оқ яшаймиз бирга.

VII

Биз азал олиҳа,
Сўз шефталари,
Дилларни музайян
этмак коримиз.
Шаҳарлар тиклаймиз
шариф Сўз билан,
Булоқлар очамиз

қақроқ ёбонга,
Қиличлар санчилган
юракларни биз,
Даволай оламиз
шифо Сўз билан.
Ҳар лаҳза минг пора
бўлгай жонимиз,
Сўз қафас ичинда
қумридек нолон,
Сўз маҳрами кўнгил,
асроридирким,
Пинҳона элтамиз
тан қўрғонига,
Ибодат келтириб
гўё садосиз.
Сўз билан тиловат
қиламиз Ҳаққа.
Одамзод қалбига
омонлик истаб,
Истаб чин мардумга
аҳиллик, нажот.
Сўз мулки қасрига
посбонлар қўйиб,
Шарбатлар тутармиз,
аждаҳоларга.
Сўз билан тавалло
қилар Набий ҳам
Сўз билан зикр этар
авлиёуллоҳ.
Худонинг даргоҳи
Сўздан мунаввар,
Фақат Сўз мангудир,
фақат СЎЗ уйғоқ!

* * *

Балки давраларда кулганим
ростдир,
гул кийганим, гуллаганим,
гул бўлганим ростдир,
куйлаганим, куйдирганим,
кул бўлганим ростдир,
Аммо,
Сиздиз
Ҳеч кимман!
Билдим!

Билдим, худди тонглар отгани каби,
Қуёш ҳорғин ботгани каби,
Осмонда ой шўрлик, бенаво,
Овлоқда оҳулар ётгани каби,
билдим!

Ўн гулимдан ўн гулим очилди, сўлди,
Япроқларим сарғайиб сочилди,
сўлди,
Ишқ деганга кафанлар бичилди,
сўлди.
Эссиз.
Сиздиз
Ҳеч кимман!
Билдим!

Билдим, қаноатнинг манзили Худо,
Билдим, саодатнинг тунлари ялдо,
Томирда ишқ деган алам уйғонса
Бошингга балодир, балодир, бало,
билдим!

Эҳтимол, сочларим шабнамга
ювдим,
Тонг чоғи, гул чоғи, дил чоғи
сармаст.

Ҳар тола домига кўнгилни илдим,
Ҳушсиз.
Сиздиз
Ҳеч кимман!
Билдим!

Билдим, йўллардадир йилларим
жони,
Бу улуғ Тангримнинг узун арқони,
Бу менинг Ишқимдан бир оҳдир
сўзон
Ки ёқиб юборар охир дунёни...
Билдим.

Билдим, сояларда жон бор, алам
бор,
Билдим, тоғларни-да дийдалари
ғор,
Бу шўрлик дунёнинг қисматидир хор,
Сўзсиз.
Сиздиз
Ҳеч кимман!
Билдим!

Билдим, армонларнинг умри
узоқдир,
Пояндоз солинган йўллар тузоқдир,
Билдим, хиёнатнинг йўли чароғон,
Билдим, бўйнимдаги маржон-
фироқдир,
Билдим...

Балки, давраларда кулганим
ростдир,
Гуллаганим,
гул бўлганим ростдир,
Куйлаганим,
кул бўлганим ростдир,
Осмонда ой каби
тул бўлганим ростдир!..
Сиздиз,
Сиздиз
Ҳеч кимман!
Билдим!..

* * *

Отам эккан олманинг
Шохларида дур маржон.
Бир дарахтча бўлмаган
Отам қайда, отамжон?!

Отам қурган кўрғоннинг
Устунлари бус-бутун.
Бир пахсача бўлмаган
Умр нечун, жон нечун?!

Отам сочган уруғнинг,
Ҳар бирида жуфт ҳаёт.
Бир майсача бўлмаган,
Қисмат, сендан минг фарёд.

Отам айтган ҳикматлар
Яссавийдан қолган у...
Мен ўтарман. Ҳикматлар,
Отам руҳидек мангу.

* * *

«Меҳрибоним, мен сизни топдим...»
Хазонрез боғларнинг, кузли, аёзли,
Ҳувилдоқ тунлари ёмғир, шамолли,
Хўрликдан ивиган умидлар ичра,
мен сизни топдим.
Топдим, деразамга какликлар қўнди,
Сайради, сайрадим жон чиқар
қадар.
Дўл ёққан қахратон ёлғиз кечалар
Бебаҳор гулладим, барг ёздим
самар.
мен сизни топдим.

Меҳрибоним,
Бу не кўргиликдир, бу қандай савдо?
Бу ширин жонимдан ўкинмай
тондим,
Бу не саодатдир, бу нечук ғавғо,
Ўз қонимни ўзим ичдим-да, қондим,
мен сизни топдим.
Топмасам, кўзларим йўлга тўкардим,
Ҳар зарра тупроқни сизлаб
ўпардим,
Бу ёруғ дунёда нурсиз, бенаво
Изиллаб-изиллаб, излаб ўтардим,
Маҳрами асрорим,
Маҳрами жоним,
Мен сизни топдим.

* * *

Бошқача яшайман эртадан бошлаб
Бурчу сарҳадига ўтлар тушмасму!
Энг аввал кетаман ўзимни ташлаб.
Атрофим чоҳ туби янглиғ қоронғу.
Бир коса зардобга айланганда ой,
Тун қизи бошидан юм-юм тўкилиб.
Турибман оёғим ости жиққа лой,
Тиловат қиламан етти букилиб.
Санамваш тераклар оқ сийнасида,
Номаҳрам бўсанинг доғлари ўчиб.
Саргашта бодларни қучиб осуда,
Менинг кўз ёшимдек бормокда
қуриб.
Олисда Қўқоннинг тор кўчалари,
Тарсиллаб ёрилар ёдимдек менинг.
Муттаҳам дунёнинг оч қўппаклари
Этагим йиртай, деб, ириллаб
келдинг...

Афрўзман,
Дилсўзман,
Эй, хонасўзлар,
Фитна шаробидан масту аластлар,
Билмайсиз, бир аёл юз йилки
бўзлар.
Билмайсиз, эй, ҳатто тўпиғдан
пастлар.
Бошқача яшайман эртадан бошлаб,
Эртага сочимни ташлайман сочиб.
Остона қошида кўзларин ёшлаб
Чечаклар гуллайди тунлар ёзғириб.
Сен қайдан билардинг, нодон
гулларим,
Бу ишқнинг заҳарли лаззатларини...
Бу савдо Ҳаввонинг ишқидек қадим,
Мен буздим Одамнинг
сарҳадларини.

* * *

Ўкинма,
Оллоҳнинг қудрати чексиз,
Сен билан менга ҳам топилар паноҳ.
Кўнгилми, сўрама, ҳали ҳам эрксиз,
Гуноҳдан гапирма!

Тўкилма,
бўғзимни ёндирган калом,
Сенсиз ҳам дунёлар остину устун.
Тириклик тонгига салом қил, салом,

O'z. R. D. kutubxonasi
Milliy bibliografiya bo'limi

Йироқдан гапирма!

Ситилма,
қаноат, чок-чокларингдан,
Изтироб кўйлаги пора-порадир.
Кўнгилдан сўз очгил, кўнгилдан
сўйла,
Фироқдан гапирма!

* * *

Менинг сочим қаро эди, қароларга
бойландилар,
Адоларга, сазоларга, жазоларга
бойландилар.

Етти осмон, етти иқлим, етти қабат
замин аро,
Малоиклар, фаришталар, саболарга
бойландилар.

Тилимнинг болими ёки юзимнинг
холими ёхуд,
Бу икки хол ила бошим балоларга
бойландилар.

Ҳама истар бу очунда, фақат бир ёр,
фақат бир ёр,
Ҳама «Ёрман!» деди, аммо,
хатоларга бойландилар.

Сенга жонин қилиб қурбон Фарид
Афрўз қилур фарёд,
Жисм хоку бу хайли дун матоларга
бойландилар.

* * *

Сенсиз ўтган умрим менинг
саробларга ўхшайдир,
Қирқ йил қурган қасрим эй, вох,
харобларга ўхшайдир.

Сенинг ёдинг майхонадир, кунлар
ўтар мастона,
Ҳижронингда ичган заққум
шаробларга ўхшайдир.

Сенга ёрлар, сумансолар, кеча-
кундуз дилоромдир,
Менга эса маҳрами жон азобларга
, ўхшайдир.

Тонглар отар, кунлар ботар, ҳазон
билмас баҳорингда,
Сен йўллаган абри найсон
гулобларга ўхшайдир.

Сабр қайда, тўзим қайда, жунун жону
жаҳонимдир,
Томирларда оққан қонмас,
зардобларга ўхшайдир.

Бу савдолар бари бекор, осмон
яқин, ер ҳам юмшоқ,
Ишқдан бошқа бари ёлғон,
хубобларга ўхшайдир.

Ки ҳасратда куйиб ўтди, неча ҳофиз,
неча мутриб,
Фарид Афрўз бу дарди дил боб-
бобларга ўхшайдир.

ВАТАН
қасида

Ватан,
Байроғинг бир бора ўполганим йўқ,
Мадҳингни ёд билмам, уқолганим
йўқ,
Кўнглимни, меҳримни тўколганим
йўқ,
Жонимсан, жонимда бир оҳсан,
Ватан!

Бирор бор урушда қатнашолмадим,
Ҳали бир душманинг
қақшатолмадим,
Жаҳонда ҳеч юртга ўхшатолмадим,
Кўзларим нурисан, қароғсан, Ватан!

Баъзан ишим юрмас, хору хазонмен,
Баъзан шоду комрон, баъзан
гирёнмен,
Дунё бир ён эрур, мен ҳам бир
ёнмен,
Нима топган бўлсам огоҳсан, Ватан!

Омадим келмаса сенда не гуноҳ,
Не ажаб, бошимда тожу гоҳ кулоҳ,
Лабда гоҳ табассум, гоҳ бўғизда оҳ,
Томирим титратган титроқсан,
Ватан!

Эҳтимол, қўл юпқа, уст-бош
юпунроқ,
Биримиз осмонмиз, биримиз
туфроқ,
Биримиз муттаҳам, кўрнамак, олчоқ,
Барчанинг бошида паноҳсан, Ватан!

Келдик, бир ниҳолинг жуфт
айладикми?
Ё ханжар ё қалам, тиғ қайрадикми?
Рост узра ёлғонни ямламадикми?
Сен бунга кафилсан, сўроқсан,
Ватан!

Ер юзи турфа хил сеҳрга тўла,
Иста етти осмон-фалакни бўйла,
Хоҳ «Дугоҳ», хоҳ «Сегоҳ», «Чоргоҳ»ни
куйла,
Сен — ҳофиз, сен — мутриб,
машшоқсан, Ватан!

Гарчи шеърлар битдик, гоҳ баланд,
гоҳ паст,
Гоҳ куйладик маҳзун, гоҳида
сармаст,
Ижобат бўлгайми, илтижо - нафас,
Шеърсан, таронасан, туроқсан,
Ватан!

Отамнинг бошида қайроғочларим,
Кўконда-Жомъеда синч, оғочларим,
Шоирим, валийим, ялавочларим,
Туфроғим ичинда туфроқсан, Ватан!

Карбало ҳокининг тўзонинда сен,
Муслиму муҳсиннинг фиғонинда сен,
Шоҳларинг, пирларинг жон жонинда
сен,
Фурқатим, ғурбатим, фироқсан,
Ватан!

Онамга айланган тутларинг ҳаққи,
Камларинг, кўстларинг, бутларинг
ҳаққи,
Туморинг, дуторинг, удларинг хаққи,
Балою қазодан йироқсан, Ватан!

Адл тулпорига жиловдор бўлдинг,
Дашту саҳро бўлдинг, кору зор
бўлдинг,
Гоҳи ғолиб бўлдинг, гоҳи хор
бўлдинг,
Гўштларин зоғ еган Широқсан,
Ватан!

Милтираб-милтираб бир кун
сўнармиз,
Яхшию ёмонга балки кўнармиз,
Марқад, мозорларинг ичра
дўнармиз,
Байтул ҳазанларда чироқсан, Ватан!

Меҳримнинг тахтида мизғиган
болам,
Кўнгил бешик ичра, бешикда жон
ҳам,
Сени болам дея бағримга олсам,
Бағримда абадий уйғоқсан, Ватан!

Товоним тагида сойларинг бийрон,
Ҳар нигоҳ, ҳар қадам боғларинг
ларзон,
Тоғларинг, даштларинг чамандир
ҳар ён,
Жаннатим, Кавсарий булоқсан,
Ватан!

Нодира, Увайсий ҳасратлар дилда,
Ҳувайдо, Ҳазиний ҳазратлар дилда,
Қуръону ҳадису ҳайратлар дилда,
Томирда-қонимда тўлғоқсан, Ватан!

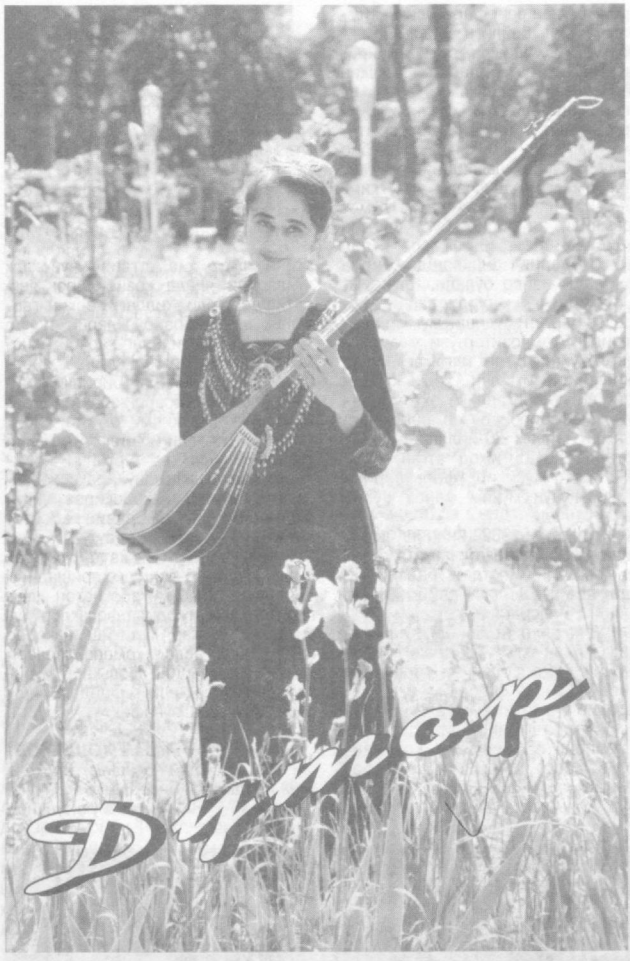
Чумоли жонида бир нуқра ундир,
Бу замин, бу замон гарчи кукундир,
Фақат сен борсанки, тўкис
бутундир,
Замину замондан огоҳсан, Ватан!

Этни ажратолмас ҳеч ким
тирноқдан,
Мангу озоддирмиз қуллик-қийноқдан,
Юзимизни чайдик Кавсар булоқдан,
Этсан, сўнгакдирсан, тирноқсан,
Ватан!

Турон туфроғида ёвқур ва ёвар,
Бугун бор, эрта ҳам борсан муқаррар,
Мен сени дегайман маҳшарга қадар,
Гарчи ғариб, гарчи бебоқсан, Ватан!

Макка манзилларинг кўзлаган
жонмен,
Чўли Ироқ ичра «Чўли Ирок»мен,
Оломон ичрамен, якқамен, тоқмен,
Кўнгилнинг Каъбаси — даргоҳсан,
Ватан!

Тўғриси, сен ҳақда шеър битмоқ
азоб,
Қирқ беш йил инграндим, жимжит,
беитоб,
Пойингга йиқилдим чечакдек шу тоб,
Сочларим гуллатган бир оқсан,
Ватан!

Мусиқа меросимиз тарихини ўрганар эканмиз, бу ҳодиса кўп асрлик тадрижий тараққиёт даврини ўз ичига олганининг гувоҳи бўламиз. Форобий «Мусиқа тўғрисидаги катта китоб»ида чолғулар хусусида алоҳида бўлим ажратган. Алишер Навоий ва Бобур замонасида ҳам ҳар бир миллий созимизга катта эътибор берилгани маълум. Навоийнинг машҳур «Маҳбубул-қулуб» асарида мусиқага бағишланган боб бор. Дутор ҳақидаги илк маълумотлар эса ал Ҳусайнийнинг (XV аср) мусиқага доир рисоласида ёритилган. Алишер Навоий «Маҳбубул-қулуб» асарида мусиқанинг инсон руҳини юксалтириши, соз ижроси ҳақида бундай дейди: «Фаҳм-фаросатли созандаларнинг ёқимли ижроси ҳатто тошкўнгил одамни ҳам мафтун қилади. Хусусан, ўзи чалиб, ўзи куйласа, кўнгил мулкига қўзғалон солади».

Фитрат «Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи» асарида ушбу созга шундай изоҳ беради: «Бунинг дастаси 7,0-7,5 дециметргача бўлиб, косаси 2,0х4,5 гачадир. Пардаси баъзи ўринларда ўн уч, баъзи ўринларда ўн тўрттадир. Пардаларнинг озлиги учундирким, мақом куйлари дутор билан чалинмайдир, чалинмоқ мажбуриятида қолинса, куйнинг пардаларини ўзгартиб, дутарда бўлган пардаларга қаратиб чалинади».

Дутор ўзбек халқ мусиқаси, мақомларнинг чолғу қисмларини ижро этишга мослаштирилган қадимий созлардан. Етук созандалар ижросида дутор сози якканавозлик ижрода ҳамда ансамбль таркибида қўлланилган.

«Шашмақом»нинг барча шўъбачалари ва уфорларини ҳамда халқ куйларининг барчасини дутарда чалиш мумкин.

Мусиқашунос олим Исҳоқ Ражабов қадимги дуторнинг дастаси ҳозиргига қараганда калтароқ, косаси эса чолғусидан каттароқ бўлганлигини таъкидлайди.

1918 йилдан эътиборан Туркистон халқ консерваторияси қошида дутор синфи ўз фаолиятини бошлайди. Бу ерда таниқли созандалар Абдусоат Воҳидов, Давлат Охун Қодировлар илк қалдирғочларга дутор сирларини ўргатиб, устозлик қиладилар. Шогирдлар сафида етук санъаткор бўлиб етишган Юнус Ражабий ва Ориф Қосимовлар ҳам бўлган. Уларнинг санъатимиз ривожига қўшган беқиёс хизматлари барчага маълум.

1928 йилда Самарқандда мусиқа ва хореография илмий-тадқиқот институти ташкил этилиб, унинг дутор синфига таниқли созанда Абдураҳмон Умаров етакчилик қилади. Мухтор Ашрафий эса нота ёзувидан фойдаланган биринчи дутор созандалардандир.

1928-29 йилларда таниқли созанда ва бастакор Юнус Ражабий ташаббуси билан миллий соз устаси Усмон Зуфаров ясаган дутор Ўзбекистон радиоси миллий чолғулар ансамбли таркибига киритилади. Дутор сози якканавоз концерт чолғуси даражасига кўтарилади.

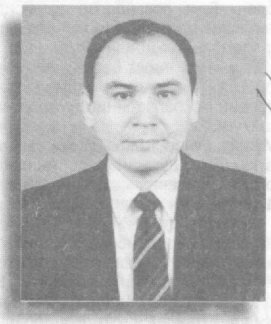
1936 йилда Ҳамза номидаги Тошкент билим юртида дутор созини янги услубда ўрганиш бўйича махсус синф ташкил этилади. 1948 йилдан Тошкент Давлат консерваториясида дутор чолғуси бўйича олий даражада таълим жараёни бошланди. Дутор синфига истеъдодли ёшлар жалб этилади. Абдусамат Илёсов, Боқижон Раҳимжонов, Мирсодиқ Эргашевлар мазкур синфнинг илк битирувчиларидан бўлдилар.

Янги йўналишдаги таълим соҳасида ва юқори малакали созандаларни тарбиялашда консерватория қўшган ҳисса беқиёсдир.

Ҳозирги кунда ушбу даргоҳда Ўзбекистон халқ артисти, профессор Турғун Алиматов, доцентлар Боқижон Раҳимжонов, ўқитувчи Малика Зиёевалар ёшларга ушбу соз сирасрорларини ўргатмоқдалар. Турли йиллар давомида консерватория ўқитувчилари томонидан «Дутор садолари», «Дутор садоси», «Дутор наволари», «Чаманзор» каби тўпламлар нашр этилди.

Рўзби ҲОЖИЕВА

Дони Зокиров ва уйғур мусиқаси

Халқ артисти Дони Зокиров ўзбек мусиқаси тарихида машҳур созанда, композитор, дирижёр ҳамда жамоат арбоби сифатида ўз ўрнига эга. У ўзбек халқ мусиқаси билан бир қаторда уйғур, тожик халқларининг мусиқасини катта ҳурмат билан ўрганишга ва улардан ўз ижодида унумли фойдаланишга ҳаракат қилган.

1950 йиллари Тошкент радиоси қошида фаолият кўрсатаётган уйғур ансамбли хонанда ва созандаларидан бир неча уйғурча қўшиқни ўрганиб, нотага туширади. Мазкур жараён унда уйғур халқ ва мумтоз мусиқасига катта қизиқиш уйғотади ва у тез орада яна бир неча қўшиқни ўрганиб, уларни ҳам нотага ўтказади. Бу изланишлар натижасида композиторнинг «13 уйғур халқ куйи ёзуви» номли тўплами вужудга келади. Ушбу тўплам «Санам», «Фиғон», «Уйғурча лирик қўшиқ» ва бошқалардан иборат. Тўпламга киритилган қўшиқлар мазмунан ранг-баранглиги, тимсолларининг бойлиги билан ажралиб туради. Айниқса, санам жанридаги шўх ижро этиладиган жўшқин тўй маросими қўшиқлари, лирик ва лапар характеридаги мунгли қўшиқлар эътиборга молик. Шакл жиҳатидан буларнинг барчаси асосан бир қисмлик, куплет шаклида яратилган.

Тўпламдаги қўшиқлар матни кимдан ёзиб олингани ҳақида маълумот учрамайди, шу боис бу қўшиқлар тўғрисида батафсил фикр юритиш қийин, уларни аниқлашда бироз мушкуллик пайдо бўлади. Назаримда бу қийинчилик турли сабабларга кўра юз берган бўлиши мумкин: биринчидан, композитор ўзи учун янги бўлган куйни тўғри илгамаганидан, иккинчидан, ижрочи халқ куйини бузиб айтиб берганлиги эҳтимолдан холи эмас. Бироқ, бу камчиликларга қарамай тўплам 50-йилларда Ўзбекистонда яшаб, ижод этган уйғур халқининг мусиқий фольклорини ўрганиш учун муҳим манба бўлиб хизмат қилади.

Композитор 1962 йилнинг июль ойида яна аввалги тўпламига эътибор қаратади. Дастлаб, баъзи бир қўшиқларни танлаб олиб, шулар асосида «Рапсодия — попурри» асарини ёзишни ният қилади. Кейинчалик композитор бу режадан бироз чекиниб, «Рапсодия — попурри» ўрнига «Уйғурча фантазия» асарини яратади. Фақатгина аввалги режадан «Уйғурча лирик қўшиқ» асаригина туширилиб қолдирилади. Композитор ушбу асар устида уч ярим ой мобайнида ижодий иш олиб боради. Уйғур фольклор мусиқасининг табиатини чуқур ҳис этгани учун халқ куйларини янада жозибалироқ янгратишда турли хилдаги ёркин гармоник ва тембра бўёқларни излаб топади. Фантазиянинг ҳар бир қисмида таъсирчан тимсоллар ярата олади. Фантазиянинг биринчи қисми бироз мотамсаро характерга эга бўлса, иккинчи қисми оҳиста, лирик характерга эгалиги билан ажралиб туради. Учинчи ва тўртинчи қисмларда эса жўшқин, шўх, рақс характерини кўрамиз. Д.Зокиров уйғур фольклорининг ифодавий воситалари куй тузилишининг ўзига хос таркибий табиатини катта маҳорат билан кўрсатиб беришга эришади.

Хулласи калом, Ўзбекистон композиторлари ижодида фольклор мусиқасига бўлган қизиқиш нақадар катта. Янги авлод композиторлари ҳам ўз ижодларида фольклор мусиқасидан тўлақонли фойдаланишлари мақсадга мувофиқ.

Акрам ҲОШИМОВ,
М.Ашрафий номидаги Тошкент давлат консерваториясининг катта ўқитувчиси

Қоши ёсинму, дейин,
Кўзи қорасинму, дейин.

Чоризмнинг аҳолини кўчириш сиёсати

Илгари Туркистон ўлкасига Россиядан аҳолини кўчириш сиёсатининг моҳияти ва оқибатлари буюк давлатчилик руҳида талқин этилар эди. Бухоро, Хива ва Қўқон давлатларининг анчагина ерларини босиб олган чор ҳукумати 1865 йилда Туркистон областини, 1867 йилда эса Сирдарё ҳамда Еттисув областларидан иборат Туркистон генерал-губернаторлигини ташкил қилди.

Марказий Осиёни босиб олиш жараёнидаёқ чоризм Хитойга чегарадош ҳудудлардан туб аҳолини аста-секин кетказиб, бу ерларда сибир казакларидан деярли 10-12 минг нафарини жойлаштирди. Шу аснода савдогарлар, тадбиркорлар, ҳунармандлар ва қашшоқ кишилар ўлкага кўчиб келиб қишлоқ ва шаҳарларда жойлашар эдилар. 1880 йилларда Туркистондаги фойдаланишга яроқли барча ерларни Россия давлатининг мулки деб эълон қилинди. Кўчириб келтирилганлардан ортиб қолган ерлар «Муҳожират фонди»га берилди. Маъмурият муҳожирлар учун туб аҳоли ҳисобига анча имтиёзлар ва қулайликларни яратди. Кўчиб келган оиланинг меҳнатга лаёқатли ҳар бир аъзосига 10-15 десятина ҳосилдор ер берилган. Кейинчалик ер етишмовчилиги сабабли бу кўрсаткич 7 десятинагача камайтирилди. Кўчиб келганлар ҳар қандай солиқ ва тўловлардан 5 йилга, ҳарбий хизматдан 15 йилга озод қилинган. XIX асрнинг 80-90-йилларида Оренбург — Тошкент ва Красноводск — Ашхобод — Самарқанд темир йўлларининг қурилиши чоризмнинг савдо-саноат доираларига Туркистон бойликларидан кенг фойдаланиш имкониятини берди ва рус, умуман насроний аҳолини ўлкага кўчиришни жадаллаштирди. 100 дан ортиқ темир йўл станциялари яқинида ва атрофида кўчиб келганлар учун 560 посёлка барпо қилинган.

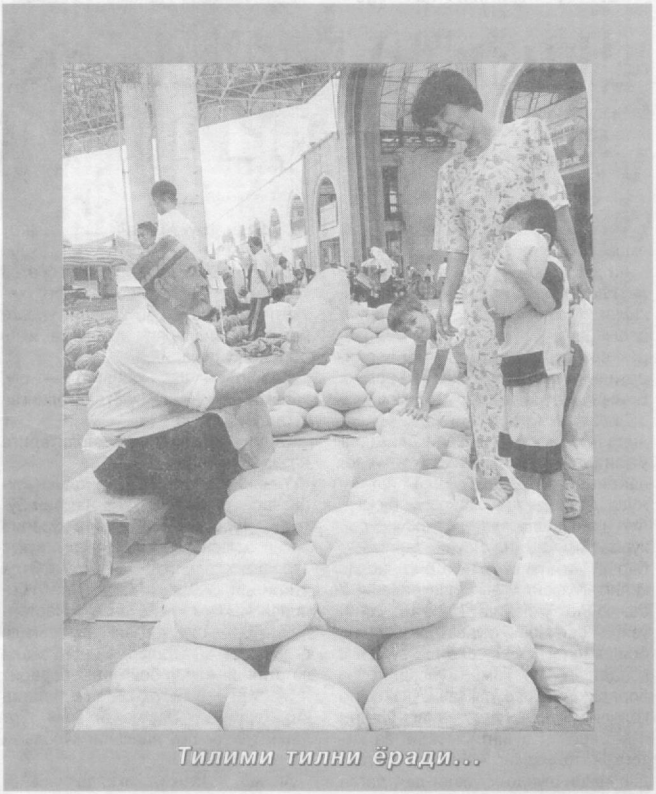
Туркистон аҳолиси ҳар йили метрополиядан кўчиб келаётган 70-100 минг аҳолини қабул қилишга мажбур бўлган. Лекин XX асрнинг бошларидаёқ ер йўқлиги маълум бўлса ҳам муҳожирлар оқими тўхтатилмади ва ҳатто камайтирилмади.

Япония билан урушда мағлуб бўлган Россиянинг ижтимоий-иқтисодий аҳволи кескинлашди, сиёсий танглик ҳам пайдо бўлди. Оқибатда ҳукумат рухсатисиз, ўзича кўчиб келувчилар Туркистонда кескин кўпайди. Масалан, биргина Қашқардан Фарғона областига (асосан Жалолобод, Ўш, Ўзган, Андижон, Марғилон шаҳарларига ва уларнинг атрофидаги қишлоқларга) 1904 й. — 14556, 1905 й. — 13337, 1907 й. — 25056, 1909 й. — 12725, 1911-1912 йилларда 53637 қочоқ келди.

Натижада 1916 йилга келиб Туркистонда фақат рус, украин, белорус аҳолисининг сони 350 мингдан ошди. Улардан ташқари 250 мингга яқин озарбайжон, армани, яҳудий ва бошқа кўчириб келтирилганлар ва қочоқлар яшаган. Энг кўп шарқий славян аҳоли Еттисув (деярли 117 минг киши) ва Сирдарё (97 минг киши) областларида жойлашган эди.

Собиқ совет даврида Ўзбекистон ва бошқа республикаларга славян аҳолини кўчириш анча кенг миқёсда ва мунтазам равишда давом этди. Бу нарса туб аҳолини руслаштирш, миллий қадриятларидан узоқлаштириш каби салбий тенденцияларни яратди. Фақат мустақилликка эришилгандан кейин турли салбий оқибатлар аста-секин бартараф этила бошланди ва миллий қадриятларимиз тикланди. Халқимиз орзу-умидлари рўёбга чиқди.

Шокир ҒАФФОРОВ,
тарих фанлари номзоди,
доцент

Тилими тилни ёради...

Яна Абдулла Қаҳҳор ҳикоялари ҳақида

Ҳикоя жанрининг ўзига хос хусусияти унда тасвирланган воқеа-ҳодисалар жараёнида инсон характери очилишининг имкониятларини кўрсатишдир. Характер яратиш — бадиийликнинг бош масалаларидан ва шартларидан бири. Бадиий асарнинг ғояси персонажларда ўз аксини топади, персонаж қилмишларини кузатиш орқали муайян ғояни англаймиз. Бошқача қилиб айтганда, характер адабий асарда мазмуннинг мағзи бўлиб хизмат қилади, китобхон асарнинг мазмуни билан характер қилмишлари орқали танишади.

Характер — турли хусусиятлари аниқ кўриниб турган, индивидуал жиҳатлари кашф этилган, мукаммал образдир. Инсон характери унинг нутқида, маълум шароитда ўзини тутишида, атрофдаги воқеа-ҳодисалар ва инсонларга бўлган муносабатида, руҳий кечинмаларида ва хатти-ҳаракатларида кўринади. Машҳур Австрия адиби С.Цвейг айтганидек, «Инсон характери унинг ҳал қилувчи дақиқаларидаги хатти-ҳаракатларида яхши намоён бўлади».

А.Қаҳҳорнинг кўпчилик ҳикояларида инсоннинг бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтиши, характернинг эволюцияси кўрсатилади, биз характер суратинигина эмас, сийратини-тақдирини ҳам кўрамиз. Ёзувчининг «Тўйдаги аза» ҳикоясини олайлик. А.Қаҳҳор ёш хотини олдида ликиллаб юрган қари олимнинг ўтган ҳаётию келажагини тасвирлайди. Мухторхон домла илгари жуда доно ва дилкаш одам бўлган, бутун маҳалла уни «отахон» деб ҳурмат қиларкан. Лекин қариянинг барча «тоат-ибодати» бир нопис қилиғи туфайли елга совурилади. У ёш қизга уйланиш кўйига тушиб, ўзини ёш қилиб кўрсатишга урина бошлайди ва эл олдида кулгига қолади. Буям кам: мўйсафид бу борада ортиқча зўриққани учун ўлиб қолади. Тавба, домланинг ўлгани ҳам бировни ачинтирмайди ва китобхон тахминан: «Шундоқ бўлгандан кейин шундоқ бўлади-да», деган хулосага келади. Кўрамизки, кичкина бир ҳикояда характернинг ўтмиши ҳам, ҳозири ҳам, истиқболи ҳам бемалол тасвирланиши мумкин экан.

Ҳикояда характер яратилишининг йўллари кўп.

Биламизки, ҳар қандай бадиий асар қандайдир конфликт асосида қурилади. Конфликтнинг ривожи ва ечими асарнинг ғоявий мазмуни билан узвий боғланиб кетади. Конфликтлар, одатда, характерларнинг бевосита тўқнашувлари ёхуд характерларнинг вазияту шароит ила тўқнашувлари асосида юзага келади.

Шу нуқтаи назардан А.Қаҳҳорнинг «Мастон» ҳикоясига мурожаат қиламиз.

Аввало, «ҳикоя — ҳаётдан олинган тугалланган бир эпизод, ёхуд кайфият, вазият ва ҳаракат бирлиги» (Ж.Лондон) бўларкан, бу унсурлар «Мастон»да борми?

Ҳа, бор: икки қиз бир қишлоқдан иккинчи қишлоққа йўл олишади. Йўл чўл ўртасидан ўтаркан. Улар кечга қолишади. Шунда мингашиб келаётган отлари қоқилиб йиқилади-да, ўлиб қолади. Қизлар эса аросатда қолишади. Ана шунда шаҳарга кетаётган арава учраб қолади, ундаги йигитлар қизларни қишлоққа яқин обориб қўйишади.

Вазият — шу, кайфият — шу, ҳаракат ҳам — шу: ҳаётдан олинган тугал бир парча.

Энди қизларнинг характерига назар солайлик.

Уларнинг характерлари ташқи суратлари орқалиёқ яққол намоён бўлади: Турсуной паранжига ўраниб олган жувон, оёғида махси, нуқул атрофга жовдираб қарайди. Отда ўтирибди ҳамки, Мастоннинг белидан маҳкам қисиб олган. Мастончи? У юбка-кофта кийган, оёғида ағдарма этик, атрофга дадил боқади ва отни бемалол бошқариб боради.

Мастон ўқиган, оқ-қорани таниган қиз. Турсуной — ўқимаган, эрию тўрт девордан бошқа нарсани кўролмай юрган келинчак.

Айтиш лозимки, ҳикояда тасвирланаётган бу икки қаҳрамон 30-йилларнинг типик аёллари эдики, ёзувчининг улар суврати-ю сийратини тасвирлашида нафақат икки хил характерни, балки ўша замонни кўрамиз — унинг моҳиятини англаймиз.

Умуман, ҳикоя жанри ҳақида яна шундай маълум ва машҳур таъриф бор: «Ҳикоя маълум бир ижтимоий муҳиту ахлоқни фавқулодда кенг планда акс эттирадиган кичик жанрдир». Характер ҳақида ҳам тахминан шундай таъриф мавжуд: «Характер бу маълум бир ижтимоий шароит яратган инсоний-ижтимоий ахлоқни ўзида акс эттирувчи шахсдир».

Гап шундоқ экан, А.Қаҳҳор ҳақиқатан ҳам 30-йиллардаги ижтимоий шароит ва ижтимоий ахлоқни ўзида акс эттирган икки типик характерни ҳикояга олиб кирган, деб дадил айта оламиз.

Ҳикоянинг характерли хусусияти шундаки, адиб асардаги қаҳрамонларнинг биронтасига ҳам ўз муносабатини билдирмайди: уларни тасвирлайди, холос. Тасвирлаганда ҳам суратию сийратини омухта қилиб тасвирлайдики, муаллифнинг қаҳрамонларга бўлган муносабати беихтиёр равишда китобхоннинг уларга муносабати билан қўшилиб кетади: аниқроғи, бир бутунликни ташкил этади.

Тағин бир нарсани унутмаслик керак: Абдулла Қаҳҳор нафақат ажойиб адиб, балки ўз даврининг бутун бошли адабиётшунос ва танқидчиларига-да, ўзига хос устоз эди. Характер яратиш санъатини ҳам, асарда конфликтнинг аҳамиятини ҳам аъло даражада билар эди.

Шу ўринда Лев Толстойнинг ушбу сўзларини эсламай бўладими: «Ёзувчи ижод техникасини — санъат назариясини шу қадар яхши билмоғи керакки, у тўғрида ўйлаш эҳтиёжини сезмасин. Балки унга — назарияга янгиликлар қўша олсин...»

Сайёра ХОЛМИРЗАЕВА,
филология фанлари номзоди

ЁШЛАРИМИЗ БАХТИ

Ўзбекистон Президентининг янги асрнинг илк йили — 2001 йилни «Оналар ва болалар йили» деб эълон қилишида катта ҳикмат бор. Зеро, «Соғлом авлод йили»да улгуролмай қолган юмушларимизни якунлашда ҳамда ўсиб келаётган навқирон авлод истиқболи ана шу ҳикматда намоён бўлади. Республика ҳукумати, шахсан Президентимиз фарзандларимизнинг ҳар томонлама баркамол бўлиб улғайиши учун изчил сиёсат олиб бормоқдалар. Хусусан, «Оила йили» ўз ўрнини «Аёллар йили»га бўшатиб берди. Сўнгра «Соғлом авлод йили»да тер тўкдик. Бу йил эса «Оналар ва болалар йили»ни муносиб якунлаш учун интилмоқдамиз. Аср бошида шундай бўлиши табиий: учинчи минг йилликнинг бош вазифаси ҳам баркамол авлодни вояга етказиш экан, бу йўлда ҳеч иккиланмай барча ўз ҳиссасини қўшмоғи лозим. Чунки оилада онанинг ўрни ва мавқеи ниҳоятда муҳим аҳамият касб этади.

Онанинг алласига қулоқ солганмисиз? У ҳеч қачон алласида биронта ёмон сўз ишлатмайди. Унинг биринчи бор гўдагига тутгани меҳру муҳаббат. Биринчи айтган сўзи тинчлик, омонлик, биринчи фарзандига ато этгани кўзидаги зиё. Истиқлолимизнинг илк кунларидан биз аёлларга, демакки, оналарга катта иззат-икром кўрсатилмоқда. Бу иззат-икром ўз навбатида фарзандларимизга, демакки, эртанги кунимизга бўлган умидимиздир. Оналари соғлом, болалари баркамол юртнинг эртанги куни нурафшон бўлади. Бу асрлар синовидан ўтган ҳақиқат. Соҳибқирон Амир Темур фарзандлари тарбиясига катта эътибор берганини бир эслайлик. Соҳибқироннинг шахсан ўзи шаҳзодаларнинг илм олиши, тарбияси, ҳарбий салоҳиятининг ўсишини назорат қилиб турган. Оилада шароб ичиш ман этилган. Айниқса, ўғиллари, набираларининг жисмонан бақувват бўлишига эътибор қаратган. Оқила Сарой-мулкхоним — Бибихоним ҳам бу ишда фаол иштирок этган. У малика ва шаҳзодаларни соҳибқирон ҳазратларига итоатли, садоқатли, адолатли қилиб тарбиялаган, хусусан Мирзо Улуғбек тарбиясига катта эътибор берган: Мирзо Улуғбек ўз сабоқларини доимо духоба жилдли дафтарга ёзиб борган. Бир куни соҳибқирон сарой аъёнлари орасида уни имтиҳон қилмоқчи бўлади. Бибихоним унинг иқтидори, билимини синаш мақсадида дафтарни беркитиб қўяди. Улуғбек дафтарни қидиради, аммо тополмайди. Охири бир кечада барча сабоқларини бошқа дафтарга кўчиради. Имтиҳондан муваффақиятли ўтади. Шундан сўнг Бибихоним янги дафтардаги ёзувларни духоба жилдли дафтардагиларга солиштиради. Буни қарангки, Улуғбек на биронта сўзда, на биронта белгида хато қилмаган экан. Бу ҳикоят биз учун ҳар жиҳатдан ибратлидир. Зеро, авлодларимиз фақатгина жисмоний эмас, балки маънавий соғлом, тафаккури кенг, саботли бўлиб улғайиши керак.

Амир Темур ҳазратларининг яна бир ибратли тарбияси — бу келинларни ўзи танлаши, уларни ниҳоятда эъзозлаши, аёлларни ранжитса, ҳатто ўз фарзандларини ҳам аямай жазолашидир.

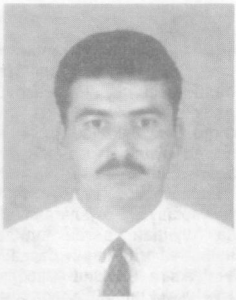
Юртимизда ёшларни тарбиялаш борасида амалга оширилаётган чора-тадбирлар таҳсинга сазовордир. «Ҳеч кимга бермаймиз, сени Ўзбекистон!» кўшиқ фестивали айни муддао бўлди. Президентимиз «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати ташаббускор гуруҳи билан бўлган учрашувда сўзлаган нутқларида шундай деган эдилар: «Маънавий ва жисмоний баркамол авлодни вояга етказиш масаласи биз учун умуммиллий, умумдавлат миқёсидаги вазифа бўлиб, бу эзгу мақсад йўлида амалга ошираётган ишларимизни изчил ва қатъиятлик билан давом эттириш бугунги сиёсатимизнинг диққат-марказида турганлигини яна бир марта уқтириб ўтмоқчиман. Барчамиз бугунги ҳаёт олдимизга қўяётган бир аччиқ ҳақиқатнинг маъно, мазмунига етиб боришимиз зарур. Бу аччиқ ҳақиқат шундан иборатки, агарда кимда-ким бизнинг мустақил тараққиёт йўлимизни, орзу-мақсадларимизга эришиш йўлини, янги жамият қуриш йўлини тўсмоқчи бўлса, ҳали суяги қотмаган, мустақил дунёқараши шаклланиб улгурмаган ёшларимизни қалби ва онгининг мўртлигидан фойдаланиб, уларнинг маънавиятини бузиб, бизнинг азалий табиатимиз ва муқаддас одатларимизга мутлақо зид бўлган ғоялар билан чалғитиб, ўзининг ғаразли ва жирканч ниятларини амалга ошириш йўлида қурол қилиб олишга уринади».

Демак, ёшлар доимо диққат-марказимизда турмоғи, уларнинг мақсади ва иродасини аниқ мақсадларга йўналтирмоқ зарур.

Фарзандларимиз биздан кўра кучли, биздан кўра билимдон, энг муҳими биздан кўра бахтли бўлишлари шарт. Буни шиор сифатида дилимизга маҳкамламоғимиз зарур. Аслида оналар ва болалар йилининг ҳам, «Камолот» жамғармасини қайта ташкил қилинишидан кўзда тутилган мақсад ҳам шу.

Фаридахон САИФНАЗАРОВА,
фалсафа фанлари номзоди, доцент

Халқаро маданий ҳамкорлик

Истиқлолга эришган кундан бошлаб Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов ва ҳукуматимиз давлатимизни жаҳон ҳамжамиятига кенг кириб бориши, дунёнинг барча давлатлари билан иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва маданий алоқаларни кучайтиришга катта эътибор бера бошлади. Бу муносабат Ғарбий Европадаги энг йирик давлат — Франция билан дўстона ҳамкорликни ўрнатишда ҳам кенг кўламда ҳаётга тадбиқ этилмоқда. Унинг асосини 1993 йилда имзоланган «Дўстлик ва ҳамкорлик тўғрисида Шартнома» ташкил этади.

Ўзбек-француз алоқалари асрларга тақалади. Бу тўғрида юртбошимиз Ислом Абдуғаниевич Каримов, жумладан, шундай деганлар: «Бизнинг тарихимиз, маданиятимиз, тилимиз, буюк аждодларимизни ўрганишда француз шарқшуносларининг «кашшофлик» қилганлар ва ажойиб натижаларга эришганлар». Маълумки, соҳибқирон Амир Темур ва қирол Карл VI даврида иккала халқ ўртасида ўзаро ҳамкорлик ўрнатилган эди.

XX асрга келиб, Франция давлатимиз мустақиллигини биринчилардан бўлиб тан олди ва ўзаро дўстона ҳамкорлик йўналишини тутди Бу ўринда юртбошимиз Ислом Каримовнинг 1993 йил ва 1996 йилардаги мазкур мамлакатга сафарлари жуда ҳам муҳим аҳамият касб этди. Президентимиз ташриф чоғида "Ўзбекистон Франция халқига зўр эҳтиром ва ҳурмат билан қарайди. Ўзбеклар ва французларни эзгулик, меҳмондўстлик, қувноқлик, тинчлик ва фаровонликка интилиш каби муштарак хусусиятлар яқинлаштиради», деб айтди.

Президентимиз 1994 йил 16 августда «Пари-матч» журналининг мухбирлари Катри Брасс ва Рикардо Корриаслар билан учрашувда таъкидлаб ўтганларидек, тараққиётнинг француз ва ўзбек тизимлари ўртасида умумийлик борлигига ҳаммамиз гувоҳ бўламиз. Бинобарин, ҳуқуқий давлат ва фуқаровий жамият қуриш вазифаси ўзга давлат тажрибасини танқидий англаш ва ўзлаштириш, унинг ижобий томонларини жорий этиш, кундалик ҳаётимизга тадбиқ қилишни талаб қилмоқда — фақат шундагина биз ижтимоий фаровонликка эришишимиз мумкин.

1996 йил 17 апрелда Халқаро дипломатия Париж Академиясида И.А.Каримовнинг «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида» китобининг тақдимоти бўлиб ўтди. Унда қатнашган Франция пойтахтидаги энг йирик оммавий ахборот воситаларининг вакиллари юртбошимиз китобининг оламшумул аҳамияти, унинг халқаро муносабатларга таъсири ва ўзбек-француз маданий алоқалари нақадар ривожланганлигини таъкидлаб ўтдилар.

90-йилларнинг иккинчи ярмида ҳам ҳамкорлигимиз давом эттирилди ва биз маданиятларимизнинг яқинлашувига гувоҳ бўлдик. Масалан, ЮНЕСКО ташаббуси билан ташкил этилган ва соҳибқирон Амир Темурнинг 660 йиллига бағишланган «Темурийлар даври фан, маданият ва таълимнинг юксалиши» ҳафталиги Францияда Ўзбекистон ва унинг раҳбарининг юксак обрўйи борлигини яққол кўрсатди. Амир Темурнинг Европани мўғул истилочиларидан озод қилишдаги ўрни ҳақида мароқ билан тарихий далиллар асосида айтиб ўтилди. Тадбирда юртбошимизнинг қатнашганлиги француз жамоатчилигига катта таъсир кўрсатди. Ҳафталик давомида И.А.Каримов машҳур темуршунос олим Лусьен Керенга «Шуҳрат» орденини топширди ва бу иккала мамлакат ўртасида маданий ҳамкорликни кучайтиришга янги замин яратди.

1997 йил январь ойида Парижда «Ислом, Франция ва Европа: келажагимизни қандай қурамиз?» мавзуида халқаро форум ўтказилди — унда, айниқса, жаҳон маданиятига мусулмон динининг таъсири билан биргаликда миллий маданиятни дунё ҳамжамиятига кенг равишда интеграциялаш мақсадида халқаро доирада Европа ва Марказий Осиё ўртасида ҳамкорлик қилиш ниятлари билдирилди.

1997 йил июнь ойида Сорбонна комплексида жойлашган ва 13 та университети бирлаштирган Париж Академиясида И.А.Каримовнинг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» асарининг тақдимоти бўлиб ўтди. Унда маданий ҳамкорлик борасидаги куч-ғайратларни бирлаштириш ҳаётий зарурат эканлиги, шу соҳада аждодларимизнинг энг яхши анъаналарини тиклашга қаратилган хилма-хил алоқалар муҳимлиги таъкидлаб ўтилди.

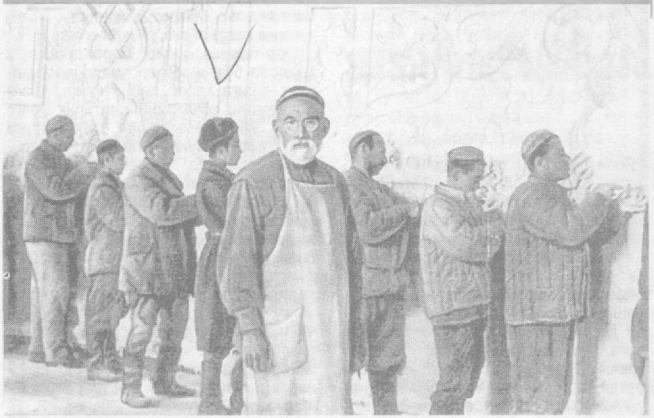
Ўзбекистон ва Франция мамлакатлари ўртасидаги маданий ҳамкорликни мустаҳкамловчи бир қатор чора-тадбирлар амалга оширилди. Жумладан, Парижда Бухоро ва Хива шаҳарларининг 2500 йиллигини тантанали нишонлаш айниқса диққатга сазовордир. 1998 йилда «Наврўз» арафасида Париждаги халқаро анжуманлар марказида «Ўзбекистон билан учрашув» бўлиб ўтди. 2000 йил апрель ойида Тошкентдаги ёшлар театрларининг халқаро фестивалида француз труппалари ҳам қатнашди. 2000 йил ноябрда французлар билан ҳамкорликда мустақил Ўзбекистон археологлари Челак туманидаги қадимий Кўктепа қалъасидан Сак маликаси қабридан ноёб буюмларни топишди, улар миллий тарихимиз ҳақидаги тасаввурларимизни бойитибгина қолмай, Ўзбекистон чиндан ҳам башариятнинг энг қадимги бешикларидан бири эканлигини тасдиқлади. Француз маданияти кунларининг Ўзбекистонда, ўзбек маданият кунларининг Францияда ўтказилиши бу мамлакатлар маданий алоқалари кенгайишида катта аҳамият касб этди. Масалан, Тошкентда Марказий Осиёни ўрганиш Француз маркази ва «Альянс Франсез» ташкилотининг фаолият бошлаши, Самарқанд ва Бухорода «Француз маданияти маркази»нинг ташкил этилиши, Бухорода француз тилига ихтисослаштирилган 29-ўрта умумтаълим мактаби ва Бухоро давлат университетининг француз тили кафедраси ана шундай ҳамкорлик натижасидир.

Маънавий ҳамкорликка буюк ўзбек алломаларининг асарларини таржима қилиш ва нашр этиш ёрқин мисол бўла олади. Жумладан «Бобурнома» асари минглаб француз ўқувчилари қўлига етиб борди. Ўзбекистон ва Франция театр, мусиқа, рассомчилик фестивалларини ҳамда декадалари ўтказилмоқда. Француз олимлари «Шарқ тароналари» халқаро анжуманида иштирок этмоқдалар ва «Шашмақом»ни ўрганишга ўз ҳиссаларини қўшмоқдалар. Ўзбек ва француз шаҳарлари ўртасида биродарлашган алоқаларни ўрнатиш ҳам катта аҳамиятга эга.

Франция Республикасининг Президенти Жак Ширак юртбошимизга қараб «бизнинг муносабатларимизнинг ижобий ривожланиши Сизнинг ўз мамлакатингизни дунёга, хусусан Европага очиш истагингиз туфайли мумкин бўлиб қолди», деган сўзлари ҳаммани эсида. Дарҳақиқат, кўнгли очиқ ўзбек халқи Буюк ипак йўлини тиклаш ниятини кўзлаб ва Амир Темур ўгитларига таяниб, Европанинг барча мамлакатлари билан ҳамкорликни ривожлантирмоқда.

Қаҳрамон ТУРСУНОВ,
«Маънавият ва маърифат» жамоатчилик маркази Бухоро шаҳар бўлими мудири

Устазода

Ўзбекистон халқ рассоми, Давлат мукофоти совриндори Тошпўлат Арслонқуловнинг таваллудига 120 йил тўлди. Ўзбек ганчкорлик санъатининг машҳур усталаридан бири, устазода Арслонқулов 1882 йили Тошкент шаҳрида ганч ўймакори оиласида туғилади. Унинг отаси Арслонқул Назаров ўз даврининг машҳур усталаридан бири эди. Унинг ота-боболари ҳам ганч ўймакори бўлишган. Арслонқул Назаров ўғлини 12 яшарлигидан ҳунар ўргатиш учун ўзи билан олиб юрди ва ганчкорлик санъатининг сирларини, нақш композицияларини тузишни, уларни ўйиб, ўзига хос пардоз бериш йўлларини яхшилаб ўргатиб борди. Отаси Тошпўлатга аста-секин оддий ҳамда мураккаб вазифалар топширди ва у баъзи композицияларни ўзи мустақил тузди. Ота-бола Тошкент, Қўқон, Самарқанд, Бухоро, Фарғона каби шаҳарларга бориб, ганч ўймакорлик ишларини бажардилар. Бу шаҳарлардаги маҳаллий бойларнинг меҳмонхоналарини, саройларини ажойиб ганч ўймакорлик ишлари билан безадилар. Уларнинг номлари кўпгина шаҳарларга танилди. Улар хонани ўйма гулли намоёнлар, токчалар, китоба ва бошқача ишлаб, четини занжира ва рута ислими ҳамда геометрик нақшлар билан ишлар эдилар. Хонага нур ва ҳаво кириб турадиган жойларини кўпинча ганч панжара билан ўйганлар. Ўйма ганчлар ўзбек уйларининг зебу зийнати ҳисобланган. Ўша вақтларда безаган биноларнинг баъзи бирларигина сақланиб қолган. Ота-бола XIX асрнинг охирларида тошкентлик Юсуп Давидовнинг уйидаги айвон ва меҳмонхонани ганч ўйма билан безаганлар. XX аср бошларида дипломат А.Половцев Тошкентда яшарди. А.Половцев Туркистон археологияси ҳаваскорлари тўгараги аъзоси бўлиб, у Шарқ маданиятига жуда қизиқар эди. Шунинг учун у ўзига европача уй қурдиради. Бино баланд айвон, меҳмонхона, ётоқхона ва бошқа хоналардан ташкил топган. А. Половцев ўзбек халқи санъатини яхши биладиган этнограф М.С. Андреевни безак ишларига бошлиқ қилиб тайинлайди. Бу бинони безашга Тошкентдан, Қўқондан ва Бухородан ганч ўймакорлари, нақкошлар таклиф этилади. Шу усталар ичида Уста Арслонқул ота ва Тошпўлат Арслонқулов бор эди. М.С. Андреев ганчкорлик ишларини усталарга тақсимлаб беради. Ниҳоят, 1902-1903 йилларда европача қурилган уй ўзбек миллий безагида безаб битказилган. Уйнинг айвони, катта зали ва ётоқхонаси жуда жимжимадор қилиб безатилган. Айниқса Тошкент ганчкорларининг ишлари ўзига хос характерда эди, уларнинг ўйма нақш композициясида катта шобарг ва тўп барглар йирик жимжимадор қилиб безатилган бўлиб, ўйма чока пардоз берилган. 1910 йилда архитектор А.Бурмейстер уста Тошпўлат Арслонқуловни ўз қурилиш ишларига жалб қилади. Тошпўлат Арслонқулов кўпгина замонавий бинолар, маданият саройлари, театр, клуб, ҳукумат уйлари ва туражойларни безади. 1929 йили Тошкентда Ҳамза номли Ўзбек Давлат академик драма театри қурилади. Ундаги безак ишларида Т. Арслонқулов қатнашади. 1936-1938 йилларда Москвадаги Бутуниттифоқ қишлоқ хўжалик кўргазмасидаги Ўзбекистон ва Туркманистон павильонларини безашга Ўзбекистондан ганч ўймакорлар, нақкошлар ва ёғоч ўймакорлар жалб этилади. Кўргазмада ганч ўймакорларидан Уста Ширин Муродов, Шамсиддин Ғофуров, Уста Усмон, Тошпўлат Арслонқулов ва бошқалар қатнашадилар. Тошпўлат Арслонқулов ажойиб ганч ўймакорлик иши билан ўз ҳиссасини қўшади.

1947 йили Тошкентда машҳур архитектор А. Шусев лойиҳаси бўйича Навоий номли опера ва балет катта театри биноси қуриб битказилди. Театрнинг 6 та залини Тошкент, Самарқанд, Термиз, Хива ва Хоразмдан келган ганч ўймакор усталари безадилар. Тошпўлат Арслонқулов ўз шогирдлари билан Тошкент залини безади. Тошпўлат Арслонқулов фақат биноларни безашда қатнашибгина қолмай, жуда кўп шогирдлар ҳам тайёрлади. У ганч ўймакорликда олган бутун тажрибаларини ёшларга ўргатди. 1952 йилдан бошлаб П.П. Беньков номли республика бадиий билим юртида ганч ўймакорлигидан дарс берди. Кўпгина бўлажак усталарга ўз тажриба ва маҳоратини ўргатиб, И.Зайнутдинов, Тиркашев, И. Романов, С.Беохин, В.Зафаров каби шогирдлар тайёрлади. Тошпўлат Арслонқулов Тошкент шаҳрида 1962 йили вафот этди. Т. Арслонқуловга халқ амалий санъатини ривожлантиришда қўшган ҳиссаси учун 1944 йили Ўзбекистон халқ рассоми деган унвон берилди. 1948 йили Тошпўлат Арслонқулов А.Навоий номли опера ва балет катта театрини безашда қатнашгани учун Давлат мукофотига сазовор бўлди. Моҳир ганч ўймакори ўзбек халқи қадимий санъатининг миллий анъаналарини давом эттириб, ажойиб санъат асарлари дурдоналарини қолдирди. Устанинг ноёб ўйма нақшлари ёш ганч ўймакорларига мактаб вазифасини ўтамоқда.

Саидахбор БУЛАТОВ

Оро-пардоз мўъжизаси

Ясан-тусан қилиб, гавдани, юзни, сочни, қош-кўзларни парваришлаш аждодларимиз томонидан оро-пардоз деб аталган. Оро — бу мавсум, тўй-ҳашам ва байрамларга, меҳмондорчиликларга мос либосларни танлаб, тиктириб кийиниш, шунга яраша пойафзал ишлатиш, тана ва чеҳрага ярашиб туришини кузатиш бўлса, пардоз деганда юзга, қош-кўзларга, қўлларга, бармоқларга эстетик жиҳатдан кўркам, табиий ва сунъий бўёқлар бериш, турли тақинчоқлар тақиш тушунилади. Оро-пардоз биринчи галда хотин-қизларга тааллуқли, албатта. Ўтмишда хонлар саройларида маликалар ва бегойимларга хизмат қилувчи машшоталар фаолият кўрсатган. Келинларга пардоз беришга нафақат юқори табақалар орасида, балки оддий халқ орасида ҳам жуда катта эътибор билан қаралган. Биргина ўсма қўйишнинг ўзи бир қатор маросимларни ўз ичига олувчи бутун бир бадиий-эстетик силсиладир. Ҳайит кунлари олдидан хино қўйишни айтмайсизми! Қўлларга-оёқларга, баъзан танага рамзий белгилар билан, яхши ниятлар тилаб хино қўйишда қиз-жувонлар бир-бирлари билан баҳслашганлар.

Аммо барибир оро-пардоз нуқул хотин-қизларга хос санъат деб бўлмайди. Ўзбекистоннинг шаҳарлари ва қишлоқларида турли кишилар, айниқса, бойваччалар олифта кийинишга, ясантусанга катта эътибор беришган.

Оро-пардоз ҳатто болаларга ҳам дахлдор бўлган. Яхши кунларда уларнинг ёшига қараб кийинтириш, қизалоқларнинг сочларини пилталиқ қилиб ўриш, ўғил болаларнинг дўппиларига жиға тикиш шундан далолат беради. Халқ орасида «Онангни отангга бепардоз кўрсатма», деган нақл бор.

Оро-пардоз санъат аҳли: созанда, хонанда, рақс усталари, масхарабоз ва қизиқчилар, халқ цирки намояндалари ҳаётида муҳим ўрин тутган. Улар томошабинлар олдига ғаройиб либосларига турли тақинчоқлар тақиб, ҳатто чолғу асбобларига зеб берган ҳолда чиқишган. Халқ актёрлари, масхарабозлар ва қизиқчилар эса ўз томошаларида оқ, қизил, қора бўёқлардан фойдаланиб кулгили тимсол яратганлар.

XX асрда дунёга келган янги ўзбек театрида Оврупо театрининг бу соҳадаги тажрибасидан ҳам фойдаланилган.

Дастлабки даврларда оро-пардоз билан моҳир актёрлар, режиссёрлар, рассомлар шуғулланишган. Бора-бора бу иш гримёр, визажист ёки пардозчи номини олган махсус мутахассислар елкасига юкланган.

Хўш, театр санъатида оро-пардознинг вазифалари нималардан иборат?

Саҳна асари кўпчиликнинг машаққатли меҳнати натижаси ўлароқ юзага келади. Асар муаллифи, режиссёр, актёрлардан ташқари унинг яратилишида либос ва декорация рассомлари, мусиқачилар, грим усталари ва яна бир қанча саҳна ходимлари қатнашадилар. Аммо спектаклнинг асосий, ҳал қилувчи омили бу актёрдир. У айнан ўзи яратадиган образ орқали асар ғоясини ва режиссёр мақсадини томошабин қалбига етказади. Ўринли топилган пардоз эса актёрга нафақат ижодий кўтаринкилик ҳадя этади, балки образни очишда муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Саҳна декорацияси воқеалар кечаётган муҳитни, либос шу муҳитдаги персонажнинг ташқи қиёфасини яратса, пардоз қаҳрамоннинг феъл-атвори, ички ҳолатларини очишга кўмаклашади.

Саҳна пардозининг яратилиш тарихи асрлар қаърига, диний маросимлар даврига бориб тақалади. Санъаткорлар қадим-қадимдан ҳар хил бўёқлар суришган. Айниқса, Шарқ театрида пардоз санъати юқори даражада ривожланган. (Оврупо театрида эса саҳна пардози фақатгина XVIII асрнинг бошида юзага келди. Нега деганда, аввал пардозга талаб бўлмаган. Очиқ майдонларда, амфитеатрларда қўйилган томошалар учун фақат ниқоблар ишлатилган.) Япон, ҳинд, хитой театрларида ҳозир ҳам анъанавий унсурлардан воз кечмай, ниқоблар ва турли рамзий маъно берувчи ранглардан истифода қилинади. Ранглар мутаносиблигига алоҳида аҳамият берилади. Оқ ранг ёвузлик ва жоҳиллик, кўк — куч ва адолат, қизил — ростгўйлик маъноларини англатади.

Театр санъатининг тобора ривожланиши ниқоб воситасидан воз кечишни талаб қилди. XVIII аср француз театрининг трагик актёри Тальма театр тарихида биринчи бор пардозни профессионал даражага олиб чиқди. У яратган қаҳрамонлар пардоз ўринли топилгани учун асар ғояси, образ қиёфаси тўла ва ишончли даражада очиб берилган. Ўз даври учун бу ҳодиса кашфиёт эди.

Ҳозирги кунда театрларда ишлатиладиган ёғли бўёқлар XIX асрнинг 70-йилларида пайдо бўлиб, пардоз санъатида кескин ўзгаришларни юзага келтирди.

Пардоз қилаётганда икки асосий шартга эътибор бериш керак:

1. Пардоз қанчалик енгил ва содда бўлса, шунчалик қулай.

2. У қанчалик ёркин ва таъсирчан бўлса, шунчалик ижрочи учун кенг йўл очиб беради.

Пардоз устида иш олиб бориш уч босқичдан ташкил топади. Биринчиси, керакли маълумотлар тўплаш, йиғиш, ўрганиш (пьеса, рол, тарихий шароит, турмуш тарзи ва ҳоказо). Иккинчиси, йиғилган маълумотларни саралаш ва образнинг ташқи қиёфасини яратиш. Ниҳоят, учинчи босқич ижрочини шу қиёфада гавдалантириш.

Пардоз учун асосий манба бўлиб пьеса, саҳнага қўйилган асарнинг ўзи хизмат қилади. Нега деганда, кўпинча драматурглар пьесанинг ўзида ҳар бир персонажга хос қиёфа, феъл-атворларни белгилайдилар. Масалан, А.Н.Островскийнинг «Тарбияланувчи» пьесасида бир персонажга шундай таъриф берилган: «Уланбекова, озғин ва баланд бўйли, катта бурунли, қалин ва қора қошли, ёши олтмишларга борган кампир». Кўриб турганингиздек, бу мисолда қаҳрамоннинг ташқи кўриниши, ёши аниқ кўрсатилган. Фарасатли рассомга шунинг ўзи кифоя.

Пардозчи-рассом синчков бўлиши шарт. Чунки у яратиши лозим бўлган образлар реал ҳаётдан олинади. Яна бир нарса, пардозчи-рассом юксак дидли ва ҳозирги замон косметикасидан хабардор бўлиши лозим.

Бунинг учун пардозчи-рассом асарни яхши билиши, уни изчил ўрганиши керак, деб ўйлайман. Бундан ташқари у қўл остидаги барча ёрдамчи материаллар (гумоз, парик)дан мо-

ҳирона фойдаланиши ва, энг асосийси, ҳар қандай пардоз спектаклнинг бадиий ғояси ва жанр услубига мос бўлиши керак.

Оро-пардоз санъати ўзбек театрида ҳам ўз ривожида бир неча босқични босиб ўтди. Театрнинг шаклланиш даврида пардозчи хизматини кўпинча актёрларнинг ўзлари бажаришган. Яратилаётган тимсол сажиясига қараб кийим танлашган, билганларича юзга пардоз беришган, аёл ижрочилар қаҳрамонларининг ёши, феълатворига қараб қош-кўзларини бўяшган, эркаклар ясама соқол-мўйлов ёпиштиришган. Аммо уқувсизликдан бу иш ҳамма вақт яхши натижа беравермаган. Шу боисдан 20-йиллар матбуотида ўқтин-ўқтин танқидий мақолаҳазалар учрайди. Масалан, Қаландар тахаллусли танқидчи «Турон» саҳнасида Шамсиддин Сомибекнинг «Коваи оҳангар» асарини саҳналаштирилиши муносабати билан ёзилган тақризда «тузаниш»га (яъни грим) кўп аҳамият берилмаслиги айтилиб, шундай дейилади: «Тузанишни шошилиб ясайдилар-да, сўнгра суньий сочлар ортидан ҳақиқий сочлар «мана мен» деб кўриниб қолади» («Туркистон», 1923, 6 февраль). Аммо ўзбек актёрлари Москвада ўқиб, малака орттириб келганларидан кейин (1927 й.) театр пардозида ҳам кескин ўзгариш юз берди. Пардоз билан махсус мутахассислар шуғуллана бошлади. 30-йилларнинг ўрталаридан, айниқса, Ҳамза номидаги академик драма театрида Шекспирнинг «Ҳамлет» трагедияси саҳналаштирилганидан бошлаб пардознинг савияси ошиб борди. Айниқса, иккинчи жаҳон урушидан кейинги йилларда махсус пардозчилар, саҳна техник ходимларининг нуфузи ортди. Ҳамза номидаги академик драма театрида узоқ йиллар давомида Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, гримчи-рассом Зетта Алиевна Залькинд меҳнат қилиб, «Алишер Навоий», «Шоҳ Эдип», «Макр ва муҳаббат», «Бой ила хизматчи», «Қирол Лир», «Ўғирланган умр» спектаклларида қаҳрамонларнинг ташқи қиёфаларини шакллантиришда ўзининг муҳим ҳиссасини қўшди. У ўз ишига ижодий ёндошиб, қаҳрамонларнинг портретлари силсиласини яратди. Ҳозирги кунда З.Залькинд анъаналарини В.Абдукундузова давом эттириб келмоқда. Унинг санъати қўшилган «Сохибқирон», «Чимилдиқ», «Шайтон ва фариштa», «Пири коинот», «Етти фарёд» номли спектакллар томошабинлар ҳурматини қозонди.

Мамлакатимиз театрларида фаолият кўрсатаётган пардозчи-рассомлар оро-пардоз санъатининг савиясини кўтариб, юртдошларимизнинг театр санъатига қизиқишини янада оширадилар деган умиддамиз.

Дилафруз ҚОДИРОВА,
тадқиқотчи

Ёғоч ўймакорлиги

Амалий санъат халқ ҳунармандчилиги соҳасида мактабдан ва синфдан ташқари ишларда ҳал этилиши лозим вазифалардан бири ўқувчиларни ижодкорлик фаолиятига йўналтиришдир. Ижодкорлик ҳис-туйғуси яққол сезиладиган, мустақил фикрлай ва ишлай оладиган кишигина ўзига хосликка, эркинликка эга бўлади ва ўхшаши йўқ, бир-бирини такрорламайдиган асарлар ярата олиши мумкин. Ижодкорлик инсон мустақил фаолиятининг ва фаоллигининг олий шаклидир. Инсоннинг ижодкорлиги унинг маҳсулининг (маънавий ва моддий) ижтимоий аҳамияти ва янгилиги, софлиги даражаси билан ўлчанади. Ижодий жараённинг бир қанча ўзига хос жиҳатлари уни оддий фаолиятдан ажратиб туради.

Тўгаракларда болаларнинг ижодий фаолиятини ташкил этишда, уларнинг эстетик тарбиясига ҳам эътибор қаратиш лозим. Ўқувчиларнинг нақшларни ёд олишларида, тасвирлашларида уларнинг ижодкорлик қобилиятлари, кузатувчанликлари, мулоҳазакорлик ва сермушоҳадаликлари, фикрлашлари тараққий этиб боради. Нарсалар ва ҳодисалар тўғрисида билимлари кенгаяди, амалий санъатга, гўзалликка, ҳаётга қизиқишлари кучаяди; табиат, олам, жамият, инсон гўзалликларини ҳис эта оладиган гўзал инсонга айланиб боради. Ёғоч ўймакорлигини ўрганишда болаларнинг ёши руҳиятига хос хусусиятларини ўқитувчи ва мураббий уста мутлақо унутмаслиги лозим. Болаларнинг ёш ривожланиши хусусиятларига кўра, хотиранинг кучи, эсда сақлаш ва эсга тушириш тезлиги, жисмоний ривожланиши, масалан, юк кўтара олиш, болға (тўқмоқ, босқон) билан чакични, исканани ура олиш қувватини мўътадиллаштира олиш, кўрган, эшитган, ўқиган ахборотларни эслаб қайта ёдга тушириш, ўз фаолиятида қўллай олиш жуда муҳим аҳамиятга эгадир.

Болаларнинг турли ёш даврларида, бир ёш давридан иккинчисига ўтишда унинг руҳиятида, ривожланишида бўладиган ўзгаришларни ҳам ҳисобга олиш муҳимдир. Турли топшириқларни ҳар бир ёш даврига мослаб бериб бориш эътиборга лойиқ омилдир. Масалан, болалик, ўсмирлик ва ёшлик даврларида, бу даврларнинг биридан иккинчисига ўтишда болалар характерида, руҳий ҳолатида сезиларли ўзгаришлар бўлади. Тўгарак раҳбари бу ўзгаришларни кўра олиши зарур. Аксинча гуруҳдаги асосий қисм болалар бир ёш давридан иккинчи босқичига сезиларли ўзгаришлар билан ўтса-да, баъзи болалар ривожланишда тенгқурларидан орқада қолган, руҳий эзилган, ҳаракатлари суст, қизиқишлари паст эканлиги намоён бўлади.

Тўгарак раҳбари ўқувчиларнинг ёш, шахсий, руҳий хусусиятларини ҳисобга олиб, уларга топшириқлар бериб боришда дастлаб тайёр андозалар ҳам бериши мумкин, аммо, тайёр андозаларни доимий равишда бериш мумкин эмас, чунки андозалар билан доимий ишлаш болаларни ижодий мушоҳададан, мустақил фикрлашдан чалғитади.

Муҳаммадумар АҲМЕДОВ,
Низомий номидаги ТДПУ ўқитувчиси

Маънавиятимиз жонкуяри

«Ватанни севмоқ иймондандир». Нақадар ихчам, нақадар сермазмун таъриф! Бу пурҳикмат ҳадисга ҳамиша амал қилиб келганмиз ва у қон-қонимизга сингиб, дил-дилимиз, қалбимиз тўридан чуқур жой олгандир. Шу боис, инсон боласи учун сув билан ҳаводек зарур бўлмиш Ватан ишқи бизни комиллик, поклик ва ҳалолликка чорлайди. Шууримизни мунаввар этиб тургувчи рўшнолик, комил инсонлигимиз ҳам шундан озиқланади. Эзгуликларга етакловчи дилимиздаги бир ҳовуч гавҳаримиз ҳам шундан чўғ олади.

Санъатшунос олим, профессор Маннон Убайдуллаев ҳеч иккиланмасдан мураккаб ва масъулиятли, шунинг билан бирга ғоят шарафли касбни танлади. Бу касбда меҳнатингизнинг натижаси тезда кўрина қолмайди. Унинг учун узоқ йиллар тинимсиз тер тўкасиз, кунни тунга улаб, изланасиз. Бамисоли игна билан қудуқ қазийсиз.

Олим босиб ўтган сермашаққат йўлларим», Ёнғин Мирзонинг «Шайдо айлаган қиз», А.Шахметовнинг «Адлар кўса» спектакларини муваффақият билан саҳналаштирди. Бу спектаклар Қашқадарё ва Сурхондарё, Наманган вилоят томошабинлари қалбидан чуқур жой олди.

Маннон Убайдуллаев тинмай изланди. Энди у фақат режиссура санъати сирлари такомили билан кифояланмай, бир вақтнинг ўзида ижодкорлик ишларига ҳам қўл урди. Шу эзгу ният билан 1968 йили яна пойтахтга қайтди ва республика радиосида режиссёрлик вазифасини давом эттирди. Бу ерда ижодкор учун барча шароит ва имкониятлар мавжуд эди. Болалар ва ўсмирлар учун кўплаб эртаклар ёзиб олди ва жонлантирди. Салкам қирқ йилдан буён радио тингловчиларнинг севимли журнали бўлиб келаётган «Табассум»ни ташкил қилишда жонбозлик кўрсатди ва унинг асосий етакчи режиссёрларидан бири бўлиб, кўп йиллар ижод қилди. Шу вақтнинг ўзида ўнлаб оригинал миниатюралар ёзди. Катта бадиий спектакларни радио тилига кўчиришда моҳир режиссёрлар Баҳодир Йўлдошев, Рустам Ҳамидовлар билан бир сафда туриб ҳамкорлик қилди. Етук ва машҳур санъаткорлар Наби Раҳимов, Амин Турдиев, Ҳамза Умаров, Рауф Болтаев, Жўра Тожиев каби актёрлар билан ишлаш бўлажак олимга кўп нарсаларни ўргатди. Энди у фақат спектакль ва эшиттиришларни тарғиб қилиш билан кифояланмай, бевосита ўзи ҳам мустақил асарлар ёза оладиган, янги фикрли тақризлар билан матбуотда кўринадиган, театр ва телерадио асарлари устида жиддий фикр юритадиган бўлди. Шу аснода унинг ўнлаб тақриз ва илмий мақолалари, кўплаб рисола ва илмий ахборотлари, китоблари эълон қилинди. Диссертация мавзуси ҳам телерадио асарлари, унинг бугуни, эртаси ва келажаги, янгидан-янги муаммолари хусусида бўлди. Шу-шу Маннон Убайдуллаев ҳаётида янги соҳа — педагоглик ҳаёти бошланди. У узоқ йиллар мобайнида орттирган бой тажриба ва билимларини ёшларга ўргатадиган, улар билан баҳам кўрадиган даражага етди. Тошкент Давлат Маданият институтида аввал етакчи ўқитувчи, кейинчалик кафедра мудири вазифасида хизмат қилар экан, мураббийлигини асло ёддан чиқармади. Талабаларнинг кўплаб диплом ишларига бош-қош бўлди, талай асарларни саҳналаштирди. Унинг таълимини олган истеъдодли шогирдлари жуда кўп ва улар мамлакатимизнинг турли жойларида муваффақият билан хизмат қилмоқдалар.

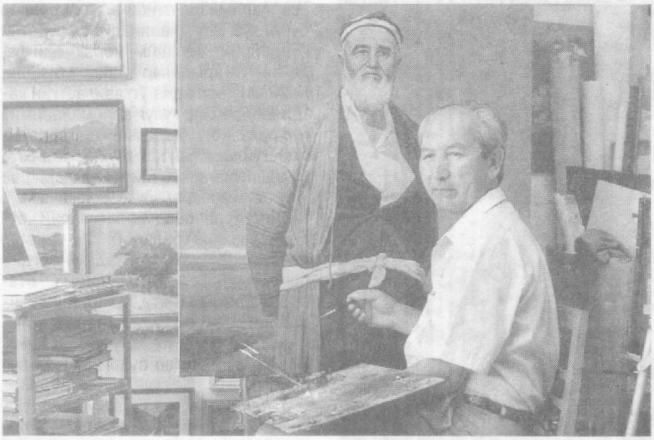
Профессор Маннон Убайдуллаев бир неча йиллардан бери Маннон Уйғур номидаги Тошкент Давлат Санъат институтида кафедра мудири, айни бир вақтда декан вазифасида ҳам хизмат қилмоқда. У янги мутахассисларни — телевизион режиссёрлар, кинотелеоператорлар, овоз режиссёрларини тайёрлашда сидқидилдан фаолият кўрсатаётир.

Истиқлол ва Мустақиллик шарофати билан илм соҳасида ҳам янгидан-янги имкониятлар очилди, қулай шароитлар туғилди. Убайдуллаев ўзининг эстетик қарашларини илмий ва назарий мақола ҳамда рисолаларида баён этиб, кенг китобхонлар оммаси билан баҳам кўра бошлади, унинг барча асарларида назарий ва амалий ишлар ҳар доим уйғунлашиб, чатишиб кетади. Барчага аёнки, мустақиллик ва Наврўз муносабати билан ҳар йили мамлакатимизнинг кўпгина жойларида каттакон халқ сайиллари-театрлашган халқ томошалари уюштирилади. Бундай томошалар устида бир неча ойлаб тер тўкиб меҳнат қилинади. Айниқса, бу ишда режиссёрнинг хизмати алоҳида таҳсинга сазовордир. М. Убайдуллаев ана шундай режиссёрлар билан бир сафда туриб хизмат қилади. Ёнига шогирдларини олиб, уларни ҳам эзгу ишларга ўргатади. Хиванинг 2500 йиллиги, Ал-Фарғонийнинг 1200, Жалолиддин Мангубердининг 800 йиллик юбилей тантаналарини ўтказишда моҳир режиссёрнинг хизматлари каттадир.

Мана, устоз шогирдлари тўпланган аудиторияга ўзига хос табассум билан кириб келди. У асосий машғулот мавзуини баён қилишдан аввал қисқача кириш сўз қилди. Бу гал ҳам гапни «Ватанни севмоқ иймондандир» ҳадисидан бошлади. Лекин бу сафар унинг янги қирралари хусусида фикр юритилар, талабалар зўр эътибор билан тинглашарди... Бизнинг ким ва қандай инсон эканлигимиз, иймонимиз бутунлиги, Ватанимизга бўлган меҳримиз, яъни ҳақиқий ватанпарварлигимиз билан ўлчанади...

Ҳа, қадрдон дўстимиз Маннон Убайдуллаев қалбининг тўридан отилиб чиққан мазкур сатрларга тўлалигича амал қилади. Биз катта олим, жонкуяр мураббий ҳамда устоз, меҳрибон ота ва бобо, моҳир ташкилотчига мустаҳкам саломатлик, жўшқин илмий, ижодий фаолият тилаб қоламиз.

Мели НОРМАТОВ,
ёзувчи, адабиётшунос

ДУНЁ ТАНИЁТГАН ИСТЕЪДОД

Таниқли рассом Рустам Худайберганов билан суҳбат

Рустам Худайберганов — 1946 йил 10 июлда Хоразм вилояти Урганч туманидаги Юқори Дўрмон қишлоғида туғилган. Ўрта мактабни тамомлаб, 1965-1970 йилларда Низомий номидаги Тошкент Давлат Педагогика институтининг бадиий-графика факультетида ўқиди. 1972-1975 йилларда Харков (Украина) Бадиий-саноат институтида, 1975-1979 йилларда Тошкентда, Театр ва рассомлик институтининг монументал тасвир бўлимида таҳсил олди. 1975-1993 йилларда Тошкентдаги ҳайкалтарошлик ва монументал санъат корхонасида ишлаб, мозаика, витраж, деворий тасвир ва безаш ишларини олиб борди. 1993-1996 йилларда М.Уйғур номидаги Давлат санъат институтида монументал-декоратив тасвир бўлимида мударрислик қилди. 1996-1999 йилларда Камолиддин Беҳзод номидаги Миллий санъат ва дизайн институтининг монументал-декоратив тасвир кафедрасида мудир бўлиб ишлади. Ҳозир мазкур билим даргоҳида мударрис.

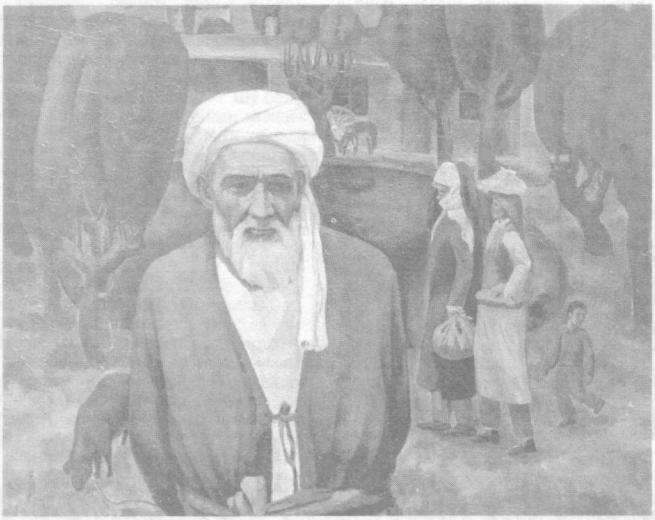
— Тарихимизга, ўтмишдаги мунаввар сиймоларга қизиқиш менда аввалдан бор эди. Уларнинг образини яратиб, халқимизнинг маънавий бойлигига айлантириш ҳақида кўп ўйладим, кўп изландим. Умр ўтиб бораётир, чизаётган расмлар ҳам кўп эди-ю, аммо ўз ишимдан қониқиш ҳосил қилмасдим. Бирданига, Мустақиллик даври бошланди, тарихий манбалар, аввал чоп қилинмаган китоблар нашр қилина бошлади, худди сўқир кўзларга нур қуйилгандай йўлларимиз равонлашиб, йўқотганимизни қайта топгандай ҳис қилдик ўзимизни.

— *Дарҳақиқат, Рустам ака, ўзбек тасвирий санъатида фақат Сиз эмас, Сизга тенгдош бошқа рассомлар ижодида ҳам, айнан Мустақиллик даврига келиб «очилиш» фасли бошланди. Жумладан, бундай «гуллаб-яшнаш» даврини Сизнинг ижодингиздаям кузатиш мумкин. Айниқса, ўзингиз эътироф қилганингиздай, тарихий мавзулардаги асарларингиз — юқоридаги гапларингизнинг тасдиғи десак бўлади...*

— Албатта. Ҳозирги пайтда етук, навқирон ўзбек мусаввирларининг ҳаммаси тўлиб-тошиб ижод қилишга киришди. Бирин-кетин ташкил бўлаётган кўргазмаларни айтасизми, уларда намойиш қилинаётган асарларни айтасизми, ўзининг ижоди билан томошабинларни ҳайратга солаётган, бодрокдай очилиб келаётган янги номларни айтасизми? Бу — жуда қувонарли ҳол. Қолаверса, ҳозирги ўзбек тасвирий санъати чин маънода ранг-баранглашди: мавзу, йўналиш, услуб жиҳатидан. Масалан, ҳозир бирон-бир катта кўргазмани томоша қилсангиз, унда «фотореализм»дан тортиб, абстракционизм йўналишигача учратиш мумкин. Булар ҳаммаси ижодкорга берилган эркинлик самараларидир. Сабаби, рассомларимизда изланиш кучли, малака жуда юқори. Улар изланмоқдалар, янги-янги ижодий услубларда ўзларини синаб кўрмоқдалар. Натижада эса жаҳон тасвирий санъати намоёндаларининг асарлари билан бемалол беллаша оладиган асарлар пайдо бўлмоқда. Ҳатто, бугунги рассомларимиз асарлари хориж кўргазмалари учун фахр-ифтихор бўлиб қолмоқда десам, янглишмайман. Буларнинг ҳаммаси сиз боя айтганингиз каби, «гуллаб-очилиш» даври — Мустақиллик билан бевосита боғлиқ. Мустақиллик бўлмаганида эди, ўзбек рассомлари хорижий мамлакатларда бунчалик маълум ва машҳур бўлолмасдилар.

— *Демак, рассомлар фаолиятида ҳеч қандай муаммо йўқ, деб айтсак бўлар экан-да...*

— Йўқ, ундай демоқчи эмасман. Зеро, муаммо бўлмаса ижод машаққати бўлмаса, умуман, ҳеч нарсанинг қизиғи қолмасди. Гап шундаки, ўзбек рассомларига ижод қилиш, изланиш учун шароитлар мавжуд ва бунга жавобан, яратилаётган асарлар савияси ҳам ниҳоятда юксак. Эндиги масала — ана шу асарларни бутун дунёга кўз-кўз қила олиш, тарғиб этишда. Мана, шу борада ишларни кўнгилдагидай деб бўлмайди.

Агар барча рассомларимиз ҳам чет элларга чиқиш, ўз асарлари кўргазмасини ўзлари ташкил этиш имкониятларига эга бўлса — асарларимизни чет эллардан излаб келаётганлар, буюртма бераётганлар сони янада ортган бўларди. Бу эса, ўз навбатида, ўзбек тасвирий санъатининг жаҳон маданияти тараққиётидаги ўрнини белгилашда ниҳоятда муҳим иш бўларди.

— *Хориж кўргазмаларига фахрифтихор бағишлайдиган асарларда ҳам, умуман ижодда миллий рух, миллий колорит асосий ўрин тутиши маълум. Бунинг аниқ-равшан мисолларини сизнинг асарларингизда ҳам кўришимиз мумкин...*

— Тасвирий санъатда энг муҳими — ўз услубингни топиш. Мен ҳам ўз услубимни топиш учун шунча йиллар изландим, ўргандим, ижодий изланиш эса умуман, узлуксиз давом этаверадиган жараён, у тўхтамайди. Мен эса ҳар бир асаримда юртимизнинг ранглари, руҳияти, урф-одатлари сезилиб туришини, шуларнинг барчасини ўзимга хос услуб билан, ички бир туйғу, жозиба билан акс эттирилишини жуда истардим. Ўзбекистонимизнинг ҳар бир қарич ери — мўъжизавий рангларга бой, осмонимиз эса тинч ва тиниқ, қуёшли. Мана шу гўзал диёримизни, шовуллаган афсонавий боғларимизнинг тароватини тасвирлашни ният қилганман. Зеро, она-юртингни гўзалликларини кашф этишдан, куйлашдан, Ватан куйчиси деб ном қозонишдан улуғ бахт йўқ ижодкор учун.

— *Демак, ижодингизда туғилиб ўсган юртингиз Хоразм ва хоразмликлар мавзуи, айниқса, бўртиб туриши, эътиборни жалб қилиши бежиз эмас экан-да. Туғилган юрт меҳри — ижодингизга бадиий жозиба, сеҳрсиноат, гўзаллик бағишлаб турадиган энг асосий, бош омил экан-да?*

— Бу — жуда муқаддас, дахлсиз бир туйғу. Айтайлик, мен мустақилликдан олдин ҳам туғилган юртим кишиларининг, айниқса, меҳнат аҳли намоёндаларининг сиймоларини кўп чизганман. Масалан, «Тонг. Сувчилар гурунги» деб номланган картинамда воҳа деҳқонларининг умумлашма сиймоларини яратганман. Уларнинг юз тузилиши, кийиниши, хатти-ҳаракатлари, руҳиятини бадиий муҳрлаб қолдириш мен учун муҳим эди. Асар кўргазмаларда намойиш қилинганда кўплаб қизғин фикрларга, муҳокамаларга сабабчи бўлди. Лекин, ўша суратларни бугун чизганимда суратнинг мазмун, ечим, композициялари бутунлай бошқача йўналиш олган бўларди. Нега? Чунки бугуннинг нуқтаи назари, бугунги кайфият ўзгарди. Бугун халқимиз руҳиятида, кайфияти, юриш-туришида ўзгача шукуҳ, шиддат бор, ўзлигини таниётган, эркин яшаб-меҳнат қилаётган озод руҳнинг яратувчанлик талпинишлари бор. Халқимиз аввал унутилган кўпгина маънавий қадриятларига, эстетик тасаввурларга бугун етишди. Шунинг учун ўша йилларда, шўролар даврида яратилган асарларимизда етишмаган нарсалар бугун кўзга тез чалинади, эҳ суратни бундайроқ чизишим керак эди-да, деган ўй-армонлар пайдо бўлади. Кейинги йилларда ўтказилаётган қатор юбилейлар, улуғ алломаларимиз маъракалари, қадимий шаҳарларимиз тўйлари сабаб бўлиб, тарихга, ўтмишимизга, мозий сабоқлари ва улуғ сиймоларимизга бошқача кўз билан қарай бошладик, уларни бутун халқимиз билан бирга, биз — рассомлар ҳам қайтадан ўргана бошладик. Зеро, ўтмишимиз, ота-боболаримиз ҳаёти, уларнинг сиймолари, тарихи, турмуш тарзи — булар бари ижодимиз учун, илҳомимиз учун мавзулар булоғи, мангу булоқдир.

— *Келинг, бўлмаса, шу ўринда болалик ҳақида, бебаҳо ёшликдаги орзу-умидларингиз ҳақида гапириб берсангиз. Ахир тасвирий санъат намоёндаси учун, ижодкор учун болалик орзулари ҳам ўзига яраша мактаб, сабоқ ўрнини ўтайди-ку...*

— Тўғри, лекин бизнинг болалик даврimiz анчайин қайғули ўтди, қувончли дамлар жуда кам эди. Буни менга тенгдош ҳар бир ижодкор, рассом тасдиқлаши мумкин. Эсимда қолганлари — меҳнат, пахта далалари, терим, кетмон... Ҳа-ҳа, худди шундай ўтган — ота-оналаримизга хўжалик ишларида ёрдам бериш — асосий ҳаёт тарзимиз шу эди. 14 ёшимдан бошлаб ҳам ўқиш, ҳам ишлашга мажбур бўлганман. Ҳа, айтгандай, орзулар ҳақида айтиб кетайин, ўша пайтларда, далада меҳнат қилиб юрганимизда: «Катта бўлсам, деҳқонлар меҳнатини енгиллаштирадиган машиналар яратаман!» — деб орзу қилардим. Шунинг учун мактабдаям ҳамма фанлардан яхши ўқиш учун тиришардим. Сурат чиза бошлашимга ҳам ўша орзулар сабаб бўлган.

— *Рассомнинг умр йўли, ижод машаққатлари оғир кечиши ҳақида кўп ўқиганмиз, кўп эшитганмизу, бу ҳақда рассомнинг ўз изҳорини тингласак деган хоҳиш бор эди...*

— Дарҳақиқат, рассом бўлиш — катта машаққатлардан иборат. Тасвирий санъат тарихида чуқур из қолдирган улуғ мусаввирлар ҳаёти ҳам, оддий рассомлар турмуши, уларнинг рассомлик йўлидаги ранжу амаллари — ҳар бири ўз ҳолича бир китоб, бир-бирига ўхшамайдиган, бетакрор бир турмуш ҳақидаги роман десак бўлади. Мен буни «рассомларни авайланглар» деган маънода айтаёт-

ганим йўқ, умуман, рассом бўлиб етишишнинг ўзи ҳамма вақт, ҳамма мамлакатдаям шундай эканини билганим, тасаввур қила олганим учун айтмоқдаман. Рассомдан нима талаб этилади? У сурат чизишдан ташқари, ҳаётни яхши билиши керак ва касб маҳоратини доимо ошириб бориши, бирор кун расм чизишу изланишдан тўхтамаслиги шарт. Мен бир неча марта рассомликдан қайтишга, ижодни тўхтатишга уриниб кўрганман, оддий инсонлар каби яшашга, асар яратмасликка аҳд қилганман, аммо ... бунинг уддасидан чиқолмадим, шундай қилсам бутун умрим ўз мазмунини йўқотиб қўядигандай, яна дастгоҳим олдига қайтиб келавердим. Руҳиятимдаги туғён, илҳом, қувонч ва ташвишларни бошқаларга улашиш, одамлар билан дардлашиш туйғуси мени яна қўлга қалам олишга етаклайверди. Янги-янги асарлар яратиш, гўзал қиёфалар, улуғлар сиймосини яратиш иштиёқи менинг хаёлимни ҳамиша банд қилаверди. Аслида рассомга куч-қувват бераётган, унинг оромини ўғирлайдиган туйғулар ҳам — мана шулар. Буни ижод машаққати дейсизми, рассомлик жунуни (дарвешлик) дейсизми — ихтиёр сизда.

— Бугунги тасвирий санъат олдида турган муаммолар нималардан иборат, деб ўйлайсиз?..

— Бу яхши савол. Аммо мен ҳозир муаммоларни санаш эмас, балки вазифаларимизни, бурч ҳамда масъулиятимизни айтиб ўтмоқчиман. Аввало ҳозирги мустақиллик даврида рассомларимиз олдида улкан вазифалар турибди. Тарихий сиймоларимизни матода жонлантириш. Қолаверса, бугунги кунимизнинг қаҳрамонларини — ёниб яшаётган, улуғ меҳнат ва ижод намуналарини намоён қилаётган юртдошларимиз сиймосини, давримиз алломаларини, меҳнаткашларимизни тарих учун чизиб қолдириш! Ўз навбатида ушбу асарларимиз санъатимиз, маданиятимиз тараққиётида ўзига хос довон, хазина бўлиб қолиши керак. Кейин, асарларимизни тарғиб-ташвиқ қила олишимиз учун замонавий санъат бозорлари керак. Ижод қилиш ўз йўлига, асарларимизни матбуот ва кўргазмалар, ахборот воситалари ва нашр орқали халққа етказиш ўз йўлига. Энди рассом ўз асарини муносиб баҳога сота олишини ҳам уюштиришни ўйлашимиз керак. Ҳар бир рассом — ўзига хос бир дунё, улар ҳақида тадқиқотлар, китоблар ёзиш керак, ижодларини тарғиб қилиш керак — мана, гапирадиган бўлсак гаплар кўп...

— Демак, ижод, ижодкорлик машаққатсиз бўлмайди. Ундай бўлса, сиз учун энг қийини нима — янги асар яратиш йўлидаги изланишларми ёки турмуш икир-чикирларими?

— Энг қийини вақтнинг етишмаслиги ва турмуш икир-чикири ҳам. Ҳали ўқиш-ўрганиш, ҳали чизиш, ҳали чизганларни томошабинга етказиш керак... Шарт-шароит, кундалик ташвиш деган гаплар ҳам бор. Хуллас... Ким билади, ижодкор ҳаёти шуниси билан — вақтнинг етишмаслиги билан қизиқдир балки?

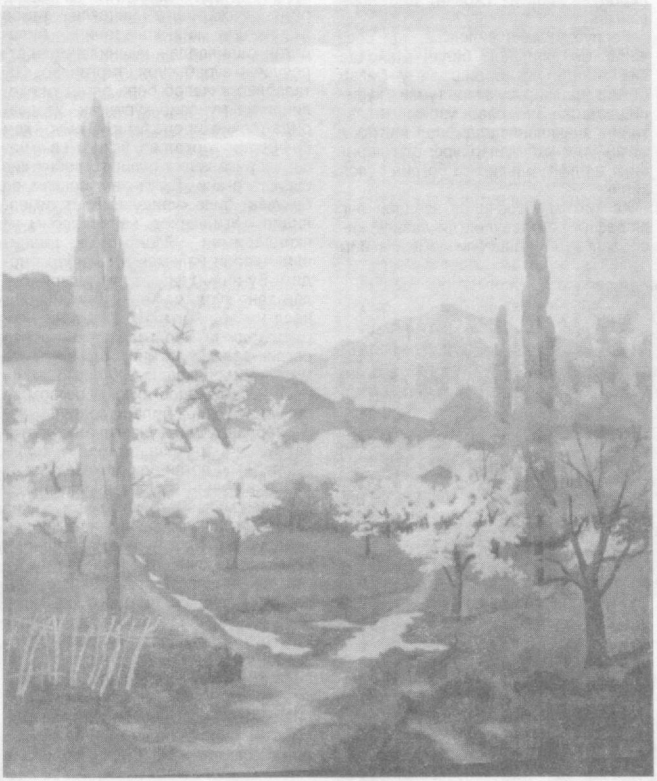
— Анъанавий савол: келажакдаги режа ва ниятларингиздан воқиф этсангиз.

— «Орзуга айб йўқ», дейишади халқда. Орзулар ҳақида қисман гапириб ўтдим: тарихда қоладиган юртдошларимиз, замондошларимиз сиймосини кўплаб чизсам дейман...

* * *

Суҳбатимиз бўлиб ўтаётган кунларда Рустам ака Германияга жўнаб кетди. Шу кетишда нақ... бир ойдан кейин қайтиб келди ва қуйидагиларни гапириб берди:

— Сафарим жуда яхши ўтди. Таассуротларим бир дунё. Бранденбург шаҳрида шахсий кўргазмам очилди. Сафар мобайнида мен Франкфурт, Берлин, Потсдам, Дрезден шаҳарларида бўлиб, тарихий ҳамда замонавий меъморлик ёдгорликлари билан яқиндан танишдим. Айниқса, Дрезден шаҳридаги бутун дунёга машҳур бўлган бадиий галереяда бўлиб, жаҳон тасвирий санъатининг даҳолари Тициан, Рафаэл, Ботичелли, Ривера, Вермер, Рембрандт, Рубенс, Ван Дейклар ижодидан баҳраманд бўлиш насиб этди. Бундай баҳрамандлик — ҳар бир рассом учун улуғ бахт, орзуларнинг ушалиши. Шу орада бир қатор германиялик рассомлар ва уларнинг асарлари билан танишишга мушарраф бўлдим.

Музаффар АҲМЕДОВ
суҳбатлашди

Совчилик

Оила қуриш икки ёшнинг хусусий иши бўлмасдан жамоа, жамият, давлат аҳамиятига молик масаладир. Оила қанчалик соғлом, мустаҳкам ва осойишта бўлса жамият ҳам тинч ва барқарор бўлади. Шунинг учун ҳам юртимизда оила масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Президентимиз Ислом Каримов бу хусусда «Оила қуриш дегани фақат икки инсон ўртасидаги шахсий муносабат эмас, балки жамиятнинг асосини, айтиш мумкинки, энг муҳим бўғинини белгилайдиган долзарб вазифалардан бири», деган эди. Оила қуриш нақадар мураккаб иш эканлигини барча ёшларимиз ҳам тушуниб етавермайдилар. Айрим оилаларнинг бузилиб кетганлиги ҳам ёшларимизнинг оила масъулиятини чуқур ҳис этмаслигининг натижаси бўлса керак.

Қадимдан туркий тилли халқларда, жумладан, ўзбекларда ҳам никоҳ тўйи совчилар воситасида амалга оширилган. Совчилар азалдан икки хонадоннинг қариндошлик ришталарини боғлашга хизмат қилганлар. Совчилик тарихан патриархал даврда моногамия (грекча бир никоҳ) туфайли хотиннинг эр оиласига мустаҳкам бириктирилиши билан боғлиқ удумларга бориб тақалади. Қалин тўлаб уйланишнинг пайдо бўлиши билан «қиз кўриш» одати юзага келади. Келинликка муносиб номзод танлангач, куёвнинг энг яқинлари қиз хонадонига бориб бўлажак қайлиқни кўрганлар ва унинг ҳолатини атрофлича суриштирганлар.

Совчиликнинг тарихий удум эканлигини Маҳмуд Қошғарийнинг «Девону луғотит турк» асарида ҳам кўрамиз. Асарда «Келин ва куёвлар орасида бир-бирига хат-хабарлар элтувчи-совчи», дейилади.

Совчилик — сов, гапирмоқ, сўзламоқ, хабар маъноларидан келиб чиқиб, сўзлашувчи, хабар қилувчи деган маъноларни ифодалайди. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида «Совчи — уйланувчи йигит томонидан қиз розилигини сўраш учун вакил қилинган киши», деб таърифланган.

Совчилик асрлар қаъридан ўтиб келаётган қадимий одат бўлиб, туркий тилли халқлар — қозоқларда «жарши» (яучи, холис одам), қирғизларда — «жуучу», қорақалпоқларда — «жаушы», туркманларда «совчи», ўзбекларда — «совчи» (жовчи) деб номланган.

Республикамиз вилоятларида совчилик бир хил ном билан аталсада қиз хонадонига бориш ва у билан боғлиқ расм-русумлар турли кўринишдадир. Бу ҳолат ўзбек миллатининг шаклланишида фаол иштирок этган уруғ-қабилалар урф-одатларининг турли-туманлигига боғлиқ бўлса керак.

Халқимизда совчилик азалдан энг шарафли ва масъулиятли вазифа ҳисобланган. Бу савобли юмушга бир никоҳли, ували-жували, диёнатли, маърифатли, эл орасида эътиборли, сўзамол кишиларни танлаганлар. Чунки қиз хонадони юборилган совчиларга қараб куёв томонга ўз муносабатини билдирган. «Куёвни кўрма, жўнатган совчисини кўр», деган иборада ҳам катта ҳаётий мазмун мужассам. Бўлажак келиннинг розилигини олишга ўтмишда подшоҳлар ва давлат арбоблари ҳам совчи юборганлар, совчининг жавобига қараб иш кўрганлар. Совчилик удумининг нечоғли муқаддаслиги Гулбаданбегимнинг «Ҳумоюннома» асарида қуйидагича тасвирланган: Мирзо Ҳиндолнинг саройида Ҳамидабонуга Ҳумоюн подшоҳнинг кўзи тушади ва унинг қўлини сўраб киши юборади. Бегим «... мен қўлимни узатсам бўйнига етадиган кишига тегаман, қўлимни узатганимда, этагига ҳам етмайдиган кишига эмас», деб жавоб берган Ҳамидабонунинг инжиқлигига қарамасдан совчилар уни кўндириш чорасини излаганлар.

Азалдан халқимиз келин танлашга алоҳида масъулият билан ёндошган. Келин бўладиган қизнинг насл-насаби, соғлиғи, жисмонан бекаму кўстлиги, одоб-ахлоқи, оила ишларини бажаришга нечоғли тайёр эканлигини қиз хонадонини биладиган кишилардан, қўшниларидан атрофлича сўраб суриштирганлар. Шу талабларга жавоб бера олган қиз келинликка муносиб кўрилган. Ўз даврида соҳибқирон Амир Темур ҳам совчилар орқали ўғли ва невараларига келин бўлишга лойиқ қиз суриштиргани бугун ҳам соғлом ва бақувват оила қуришда ибрат тимсолидир. «Ўғилларим, набираларим ва яқинларимни уйлантирмоқ ташвишида келин изламоққа эътибор бердим. Бу ишни давлат юмушлари билан тенг кўрдим. Келин бўлмишнинг насл-насабини, етти пуштини суриштирдим. Хос одамлар орқали соғлиқ-саломатлигини, жисмонан камолотини аниқладим. Келин бўлмиш насл-насаби, одоб-ахлоқи, соғлом ва бақувватлиги билан барча қусурлардан холи бўлсагина эл-юртга катта тўй-томоша бериб, келин туширдим», деган эди соҳибқирон.

Совчиликнинг кўпгина ўзига хос муомала маданияти ҳам мавжуд. Қиз хонадони совчиларнинг келишидан хабари бўлса-бўлмаса уларни самимий ва очиқ юз билан кутиб олган ҳамда уларга иззат-икром кўрсатган. Совчилар таомилга кўра қизнинг ота-онаси, қариндошларининг кўнглига қараб, босиқлик билан оҳиста, камтарона тарзда ташриф мақсадини баён қилганлар. Масалан, қозоқларда «Сизнинг лочинингиз бизникида овоз берди», қирғизларда «Тангри бирлаштирса қуда бўламиз», туркманларда «Сиз билан қариндош

Бахтли бўлинглар!

бўлиш мақсадида келдик» дейилган бўлса, ўзбекларда эса «Бир ёмонимизга бир яхшингизни сўраб келдик», «Сизда паҳмоқ қиз, бизда тентак ўғил бор, икковини қовуштириб қўйсак нима дейсиз», «Қулчиликка келдик» ёки «Бир кулча сўраб келдик» қабилида совчиликка келганлиги билдирилган. Қиз томон «Хуш келибсизлар», дея совчиларга ҳурмат бажо қилган. «Яна бир хабар олинглар, қариндошлар билан маслаҳатлашайлик», деб совчиларни кузатган. Агарда бўлажак куда ва куёв маъқул кўрилмаса «Ҳали қизимиз ёш, бўй етгани йўқ» ёки «Қизимизнинг боши боғлиқ, айтилгани бор», дея совчиларнинг кўнглига тегмасдан рад жавобини берганлар. Баъзан қиз томон кўнглида рози бўлса ҳам «Қизи борнинг нози бор» нақлига амал қилиб совчиларни бир неча марта келишга мажбур қилган. Албатта, совчилар, бундан ранжишмаган ва икки-уч келишда қиз ота-онасининг албатта розилигини олишган.

Қиз томондан берилган розилик аломати совчиларга пиширилган таомдан ҳам сезилади. Совчилар олдига қозоқ ва қирғизларда қуйруқ бовур (думба ва жигар) қовуриб қўйилса, ўзбекларда таом — палов тортилган. Қашқадарё воҳасида йигит маъқул келса аёллар олиб келган дастурхон олиб қолинган ва яна хабар олиши лозимлиги айтилган. Совчиларга иккита кулча ва иккита қатлама оқ рўмолчага ўраб берилган. Кулча ва қатлама йигитникида ушатилиб, яхши ният билан ҳозир бўлганларга тарқатилган. Агар қиз томон рози бўлмаса 2-3 кундан сўнг совчилар дастурхони қайтариб юборилган.

Совчилик муқаддас, савобли ва ориятли ишдир. Туркий тилли халқларда, жумладан ўзбекларда совчи борган қиз хонадонида умр савдоси тўла ҳал бўлмагунча иккинчи томон орият билиб совчи юбормаган.

Хуллас, халқимизнинг умрбоқий удумларидан бири совчилик «Кудачилик — минг йилчилик» ришталарини боғлаб душманни яқинлаштириб, бегонани қариндош қиладиган энг хосиятли одатдир. Ҳозирги пайтда бирга ўқиб, бирга ишлаб танишган кўплаб йигит-қизларнинг ҳам тақдир иплари совчилар томонидан мустаҳкам боғланмоқда. Шунинг учун асрлар қаъридан ўтиб келаётган совчилик удумини янгича шакл ва мазмун билан бойитиш қуриладиган оиланинг мустаҳкам ва барқарор бўлишининг бош омилидир.

Гулруҳ ТОШЕВА,
Қарши давлат университети аспиранти

Касб-ҳунар тизими ислоҳоти

Республикамизда ижтимоий-иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишнинг асосий омили бўлган мутахассис кадрларни етиштиришнинг асосий йўриқномаси бўлган «Кадрлар тайёрлашнинг Миллий дастури»да касб-ҳунар тизимини янгилашга катта эътибор берилган. Касб-ҳунар масканларида амалий санъат турлари бўлмиш наққошлик, ганчкорлик, мисгарлик, бўйрачилик, кулолчилик, заргарлик, ёғоч ўймакорлиги, гиламдўзлик каби ҳунар турлари ўргатилмоқда. Лекин бу ҳунар турларини ёшларга ўргатиш талаб даражасидами? Ижобий жавоб бериш қийин. Тўғри, кўплаб касб-ҳунар муассасалари ҳозирги замон талабларига жавоб берадиган бинолар, майдонлар, замонавий техника билан таъминланган бўлса-да, дарсликлар, ўқув қўлланмалари, методик қўлланмалар, кўргазмали қуроллар, ҳар бир соҳа бўйича терминларга оид адабиётлар етишмайди. Бу эса касб-ҳунар тизимида кадрларни тайёрлашга салбий таъсир кўрсатмоқда. Ёшларимизга касб-ҳунарни қиёмига етказиб ўргатишда рангшунослик муҳим ўрин тутади. Рангларни ўрганувчи фан «Рангшунослик» фанидир. Шу фан касб-ҳунар тайёрлаш тизимида қониқарли ўргатилмаяпти. Бунинг сабаби чуқур илмий тадқиқотлар, рангшуносликка оид адабиётларнинг деярли йўқлигидир. Америка, Япония, Англия ва бошқа мамлакатларда рангшуносликка оид лабораторияларгина эмас, махсус илмий тадқиқот институтлари ҳам мавжуд.

Ҳозиргача Ўзбекистонда рангшуносликка оид бирорта ҳам чуқур илмий тадқиқот олиб борилмаган. Х.Эгамовнинг «Бўёқлар билан ишлаш» қўлланмасида қисман рангшуносликка оид дастлабки термин ва жадваллар берилган, холос.

Профессор М.Набиевнинг «Рангшунослик» рисоласи ҳозирча бадиий графика факультети талабалари ва ўқувчилари учун ягона қўлланма бўлиб қолди. Бу китобда рангшуносликка оид қисқа маълумотлар берилган, рангларнинг фалсафий, руҳий, шифовий ва тарбиявий қирралари ҳақида жуда кам айтилган.

Демак, касб-ҳунар тизимида рангшунослик фанини янада чуқурроқ ўрганишга эътиборни қаратмоқ керак. Дарслик, ўқув қўлланмалар, кўргазмалар, кўргазмали қуроллар тайёрлаш, чуқур илмий тадқиқот ишлари олиб бориш ҳамда рангшунослик лабораториялари, рангшунослик илмий тадқиқот институтлари ташкил этиш вақти келди. Ранг инсон ҳаётида чексиз аҳамиятга эга. Чунки ранг орқали инсонларнинг руҳиятига таъсир этиш, тарбиялаш, даволаш, маънавий оламни шакллантириш мумкин.

Низомиддин ТУРСУНАЛИЕВ,
магистрант

Ота, оналик масъулияти

(Оилада соғлом маънавий-ахлоқий муҳитни барпо этиш ҳақида)

Оила Ўзбекистонда фуқаролик, демократик жамият қуришнинг асосий негизини ташкил этади. Чунки оила аъзолари ўртасидаги тенглик, ҳамжиҳатлик, инсонпарварлик каби фазилатлар фуқаролик давлатининг моҳиятидан келиб чиқадиган ижтимоий ҳодисадир.

Ўзбекистонда демократик, фуқаролик жамияти қуриш бораётган бир пайтда оиладаги тотувлик, ҳамжиҳатлик, осойишталик, одоблилик муҳим ижтимоий-сиёсий аҳамият касб этади. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 1998 йилни Оила йили, 1999 йилни Аёллар йили, 2000 йилни Соғлом авлод йили деб эълон қилганлиги бежиз эмас, албатта. Халқ удумларида «она ер», «она Ватан» деб аталишининг негизи ҳам шундан келиб чиққан. Шунинг учун ҳам оилада соғлом маънавий-ахлоқий муҳитни барпо этишда аёлларнинг роли бениҳоя каттадир.

Оиладаги ахлоқий муҳит деганда биринчи навбатда умуминсоний ахлоқий қадриятлар ва меъёрларни оила аъзолари онгига биринчи кундан бошлаб сингдиришни тушунмоқ керак.

Бунда эр-хотин ўртасида инсоний муносабатларни, бир-бирига иззат-икром, эҳтиром, шарқона урф-одатлар, миллий анъаналарга мувофиқ бўлиш талаб этилади. Оилада фарзанд дунёга келгандан кейинги биринчи кундан бошлаб унинг тарбияси билан шуғулланиш ҳаёт талабидир. Бу эса, ўз навбатида, оила аъзолари ўртасида соғлом ахлоқий муҳитни барпо этиш учун замин яратади.

Оилада соғлом ахлоқий муҳит эса ота-онанинг юриш-туриши, муомаласи, одоби, камтарлиги, ҳаё ва андишаси, ақл-идроки, ёмонликдан узоқ бўлиши, ноҳақ ишларга қўл урмаслиги, саҳий, меҳр-оқибатли бўлиш каби инсоний фазилатларни эгаллашни талаб этади. Агар оилада ота-она ўртасида бундай умуминсоний ахлоқий қадриятлар ҳукм сурмаса, унда жамиятнинг бошланғич асоси ҳисобланган оила муҳитида вояга етаётган ёшлар жамиятдан ўз ўрнини тополмай, боши берк кўчага кириб боради. Шунинг учун ҳам оилада соғлом ахлоқий муҳитни барпо этиш ахлоқ-одоб неъматларини унинг ҳар бир аъзоси қон-қонига сингдириш, ҳар дақиқа, ҳар соат, ҳар куни тарбиялаш ота-она, катталар ва жамоа аъзоларининг ижтимоий-сиёсий бурчлари ҳисобланади.

Самарқанд шаҳар Сиёб тумани маҳаллаларида яшаётган оилалар ўртасида 1997-99 йилларда ўтказилган социологик тадқиқотлар натижалари шундан далолат берадики, фарзанд тарбиясига жиддий эътибор берган ота-оналар ёшларнинг маънавий-ахлоқий камолотига замин тайёрлайди. Масалан, З.Ортиқов ва умр йўлдоши Сипорат опа ҳар бир фарзандининг чақалоқлигидан одобли, ахлоқли бўлиб вояга етиши учун жиддий эътибор берганлар. Улар ҳар бир фарзандларини гўдаклигидан катталарга ҳурмат, ҳаёли, одобли, камтарин бўлиб етиши учун тинмай адаб бериб келганлар. Натижада барча фарзандлари қатори Замира исмли қизлари ҳам ҳаёли, одобли бўлиб вояга етади. Ота-онаси бирор иш буюрса ёки бирор гап сўраса, қиз бошини ердан кўтармайди, уларнинг берган саволларига эса ийманиб жавоб беради. Кўни-қўшнилар унинг хатти-ҳаракатларини кўриб кўнгилларида таҳсинлар айтадилар ва келин қилиб туширишга шошиладилар. Замира университети битириш арафасида турмушга чиқди. Ҳозирги кунда аҳил оиланинг уй бекаси бўлиш билан бир қаторда, Самарқанд туманидаги мактабларнинг бирида директорлик лавозимида ҳам яхши ишламоқда.

Президентимиз И.А.Каримов ўзбек оиласида маънавий ахлоқий муҳит барқарорлиги ҳақида бундай деб ёзадилар: «Ўзбек оиласида бугунги кунда яхшилик ва ёруғлик, болаларга меҳр, катталарга ҳурмат, яқинларга ва бошқалар қайғусига ҳамдардлик мужассамлашгандир». (И.Каримов. "Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли". Тошкент. 1992 й. 66-бет)

Агар оилада ёшлар болалигидан соғлом, бақувват, кўркам бўлиб вояга етса-ю, одоби, ахлоқи, тафаккур қилиши инсонийлик мезонига зид келса, бундай ёшлар жисмонан соғлом бўлсалар ҳам ахлоқан заиф, маънан қашшоқ, ақлий-интеллектуал савияси паст бўлиб, Ўзбекистонда демократик, фуқаролик ва инсонпарварлик жамияти қуришдай шарафли ишнинг боришига салбий таъсир қилиши мумкин. Республика вилоятларида яшаётган оилалар ўртасида ўтказилган (1995-98 йиллар) социологик тадқиқотлар натижаларидан маълум бўлдики, айрим оилаларда якка ўғил бўлгандан кейин ота-она ниҳоят даражада эркалатиб вояга етказишлари туфайли, жисмонан соғлом бўлса ҳам, ақл-идроки, тафаккур савияси паст бўлиши оқибатида одамгарчилик қонунларини яхши билмайди, муомала маданиятидан узоқ, худбин, ғўр, дағал, меҳнатдан қочадиган дангаса бўлиб, ўсган. Фикримизни тасдиқлаш учун бир мисол келтирамиз. Самарқанд шаҳар маҳаллаларидан бирида яшаган оилада Ҳ. номли ўғил дунёга келгач, уни болалигидан жуда ҳам эркалаб қўйдилар. Чунки у оилада якка-ю ягона фарзанд эди. Уни ёшлигидан бошлаб ота-она жисмонан соғлом, бақувват, жуссадор йигит бўлиб вояга етиши учун барча шарт-шароитларни яратиб бердилар. У ёшлигида ота-онанинг эркатойи бўлганлиги учун ҳам доимо яхши кийиниб, егани олдида, емагани орқасида, эркаланиб вояга етди. Натижада у одоб, инсонийлик ўрнига кайф-сафо, гердайиб юриш, манманлик, менсимаслик, фоҳишабозликка берилиб, яшаб келди. Ҳ. катта йигит бўлгач, ота-онаси не-не орзу-ҳаваслар билан уни уйлантириб қўйдилар. Орадан ойлар, йиллар ўтгандан кейин ота-она дунёдан кўз юмиб кетдилар ва уй-рўзғор ташвишлари Ҳ.нинг бўйнига тушди. Қўлида ҳунари йўқ, мактабда яхши билим олмаган

Х, ижтимоий ҳаётда ночор аҳволга тушиб қолди ва ниҳоят оиласи инқирозга учраб тарқалиб кетди. Демак, ҳар бир оила фарзандлари оз-кўплигидан қатъи назар ёш болаларини гўдаклигидан одобли, ахлоқли тарбиялаш билан бирга, илм-ҳунарли қилиб вояга етказиш учун барча имкониятларни сафарбар этишлари лозим. Бу ота-онанинг давлати, халқи, миллати, Ватани олдидаги ижтимоий бурчларидир. Буюк мутафаккир Алишер Навоий ёзганларидек:

Йигитликда йиғ илмнинг маҳзанин,
Қарилик чоғи ҳарж қилгил они.

Бозор иқтисоди муносабатларига ўтиш даврида вақтинчалик моддий тангликка бардош бера олмаган ота-оналар ўз фарзандларини мактабларда билим чўққиларини эгаллаш, саводли, билимдон бўлиб камол топиши учун қайғуриш ўрнига, кўчакўйда, бекатларда, расталарда, чайқов бозорларда олибсотарликни касб қилиб олишларига хайрихоҳлик билдирмоқдалар. Қандай бўлса ҳам моддий аҳволни яхшилаш учун пул топиб келгани яхши. Оила бошлиқларининг фарзандлари тақдирига бундай лоқайдлик билан қарашлари келажаги буюк бўладиган Ўзбекистон Республикасининг истиқболига салбий таъсир қилмай қолмайди. Фикримизни тасдиқлаш учун «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ҳафталик газетаси саҳифаларида босиб чиқарилган Мукарраманинг «Умид»дан умидвор Улуғбек» номли мақоласидан қуйидаги парчани келтирамиз: «Ҳали бозор кўриб, бети очилиб улгурмаган кўплаб ота-оналар фарзандлари қўлига сақичлар, сигаретлар тутқазиб, уларни бозордаги расталарга, йўл бўйларига, ҳатто автобуслар, вагонлар салонларига чиқариб қўйишади. Қишлоқ жойларда эса деҳқонлар ижара олган экин майдонларнинг, тузилган чорвачилик хўжаликларининг энг ишчан, ишончли ва мўмин ишчилари болалар бўлиб қолди. Бизнинг қобил кичкинтойлар эса берилажак чойчақалар жарангини кутишдан унинг миқдорини чўтлашдан бошқа нарсани ўйламай қўйишади. Ақлини ишлатиб илм олишдан, заҳмат чекиб ҳунар ўрганишдан кўра ўзи ишлаб топган пулининг бир қисмига «Сникерс» олиб емоқ ёки сотиладиган молларига уйда ота-она белгилаб берган нархдан ортиқроқ баҳога савдо қилган ўсмирнинг яширинча қалпайтирган қора ҳамёни афзал кўринади. Келажакда мева берадиган, фойдаси насия илму ҳунардан нақд фойда топиш гашти устунлик қилиб қолди! Айни кунларда республикамизда меҳнатга яроқли аҳолининг 2,4 миллион нафари 15-19 ёшдаги йигит-қизлар бўлгани, мактабни битираётган ёшларнинг атиги 10 фоизигина ўқув юртларига ўқишга киргани ҳолда, қолганлари турли енгил-елпи ишлар билан ёшликни кўкка совураётганлиги кишини ўйлантиради. Бизнингча, бу яқин ўтмишда йўл қўйилган хатоларимизнинг натижасидир. Бу, аввало, оила бошлиқларининг хатосидир».

Бундай ижтимоий-сиёсий ва маънавий-ахлоқий аҳамиятга молик бўлган масалаларга кенг жамоатчилик, ота-оналар бефарқ қарасалар, унда келажакда манқуртликка йўл очиб берган бўламиз ва Ўзбекистон Республикаси илм-фанини, техникасини жаҳон андозаси даражасида кўтаришга муваффақ бўлган буюк алломалар Ҳ.Абдуллаев, Т.Саримсоқов, С.Сирожиддинов, А.Ҳамробоев каби фан дарғаларини ёшлар ҳисобидан тарбиялаб вояга етказиш амримаҳол бўлиб қолади. Шунинг учун оила муҳитида тарбия топаётган ёшлар тарбиясига, уларнинг биринчи навбатда ахлоқий-интеллектуал қобилиятини камол топтиришга ота-оналар жиддий қарашларини ҳаёт, замон тақозо этмоқда.

Фарида ЯҲЁЕВА,
Самарқанд давлат университети
Политология кафедрасининг
тадқиқотчиси

Доира зарблари

Доира чолғу асбоби сифатида Шарқда, хусусан, Ўрта Осиёда қадим-қадимдан ишлатилиб келинаётгани барчага маълум. Аммо доирани чалиш усул ва услублари нотага олинмагани сабабли машқлар асосан устоз-шогирд анъанаси сифатида бизгача етиб келди.

Ўтган асрда донғи чиққан доирачилар кўп бўлган. Масалан, марғилонлик Масаид ота, Юсуфжон қизиқ Шакаржоновлар ҳам доирада бир-биридан гўзал машқларни ижро этишган. Хусусан, Масаид ота шогирди Уста Олимга доира чалиш санъатини ўргатиш билан бирга кўпгина машқларни ўргатгани маълум.

ХХ асрнинг доирачилик санъатининг намояндасига айланган Уста Олим Комилов замонавий доира ижрочилигининг якканавоз услубини мукаммал даражада тўплаган санъаткордир. Уста Олим Комилов тарбиясини олган Тўйчи ва Ғофир Иноғомовлар, Ғофир Азимов, Ғофир Солиҳов, Раҳим Исахўжаев каби етук доирачилар уста ишининг муносиб давомчиларидир. Бу инсонларнинг фаолияти ниҳоятда масъулиятли бўлган. Зеро, улар олдинги авлод ижрочилик услубининг давомчиси ва янги авлоднинг йўлбошчиси бўлганлар. Доира ижрочилигининг шу йиллардаги талқинида янги услуб шаклланди. Бу услуб Тўйчи Иноғомовнинг шогирди, Ўзбекистон халқ артисти Қаҳрамон Дадаев фаолиятидан бошланган.

Доира ижрочилигидаги услуб ўзгарди. Бунда чолғу ҳам, ижрочи ҳам ва унинг чолғуга бўлган муносабатлари ўзига хос такомиллашди.

Тўйчи Иноғомов 1948 йили Тошкент шаҳар пионерлар саройида доирачилар тўгарагини ташкил этади. Шундан бошлаб доирачиларнинг янги авлоди шакллана бошланди. Қаҳрамон Дадаев, Равшан Акбарбеков, Одил Камолхўжаев, Талъат Сайфутдинов, Учқун Алимуҳамедов, Дилмурод Исломов, Ҳасан Азимов, Ҳабибулло Расулов, Санъатилло Азимов, Рустам Убайдуллаев ва Ҳусан Носировлар шулар жумласидандир. Юқорида номлари саналган устозларни забардаст санъаткор Уста Олим Комиловдан бебаҳо бойлигимизни мерос қилиб олиб, янги авлодга етказган сиймолар, десак адашмаган бўламиз. Улар Тўйчи ва Ғофир Иноғомовлар, Ғофир Азимов, Раҳим Исахўжаев ва Ғофир Солиҳовлар ана шу икки ижрочилик анъаналари орасидаги улкан кўприк вазифасини ўтаганлар. Уларнинг меросини ўрганиб, ўзлаштириб янги авлодга нафақат устозлар анъанасини, балки унга муносиб тарзда ижодий ёндошишни ҳам ўргатдилар.

Раҳматилла САМАДОВ,
М.Ашрафий номидаги
Тошкент давлат консерваторияси
катта ўқитувчиси

Худоёрхон ва генерал Жўрабек

Шоир Фурқат ва унинг яқин атрофидаги маърифатпарвар уламолар ва дин арбобларининг ҳаётини чуқур тадқиқ этган атоқли олим Шариф Юсупов «Худоёрхон ва Фурқат» китобида хон ва генерал Жўрабек муносабатлари ҳақида ҳам муҳим фикрларни айтади. Жўрабек табиатан адолатпарвар, инсофли одам бўлганидан ўзи раҳбарлик қилган Шаҳрисабз — Китоб вилояти аҳолисига Бухоро амири (Музаффар) солган кўпдан-кўп солиқларга қарши норозилик билдириб турар, уларнинг айримлари бекор қилинишига ҳам муваффақ бўлар эди. Амир (Музаффар) исёнкор бекдан тезроқ қутилишни истар, бек эса ҳадеганда бўй эгавермас эди.

Ана шундай таранг бир вазиятда чоризм қўшинлари Бухоро амирлиги устига бостириб келадилар. Туркистон генерал-губернатори фон Кауфман Санкт-Петербургга, императорга юборган мактуб ва телеграммаларида Бухоро билан Қўқон хонликларидаги мураккаб аҳволни, Худоёрхондан ҳам, амир Музаффардан ҳам жабр-зулмни кўп кўрган меҳнаткаш халқ норози эканлигини билдиради.

«Ўзбекистоннинг янги тарихи»да ҳаққоний ёзилганидек, чоризм қўшинлари Ўрта Осиёга босиб келганида амир Музаффар салтанатидан айрилиб қолаёзган эди. Амирнинг катта ўғли Абдумалик (Катта тўра) чоризмга таслимчилик кайфиятидаги отасига қарши чиқди. Ачинарлиси шундаки, амир Музаффар Бухорони чоризм қўшинларидан мудофаа қилиш, босқинчиларга қарши жанг қилиш ўрнига ўғли Абдумаликка қарши курашда Россия императориданёрдам сўраган.

Миллий истиқлол даврида босилиб чиққан «Ўзбекистоннинг янги тарихи»да аввалларии, Амир Умархон даврида қудратли давлат бўлган Қўқон хонлиги Худоёрхоннинг айби билан тез фурсатда Россиянинг бир вилоятига айланиб қолганлиги тарихий ҳужжатлар асосида ҳаққоний баён қилинган. «Қўқон хони Худоёрхон мустамлакачиларга ўзини яхши кўрсатишга зўр берарди, — дейилади «Янги тарих»да. — Шу боис, у рус маъмурларига ўз садоқатини, ҳар қандай хизматга тайёрлигини изҳор этувчи бир қанча хатлар ёзиб турди. Бу хусусда Худоёрхоннинг 1869 йил 18 апрелда Туркистон генерел-губернатори фон Кауфманга йўллаган бир мактуби диққатга лойиқдир. «Сизлар томонга қочиб ўтган сарбоз Турсунқулов билан юборган самимий хатингизни олдим. Сизга дўстлик туфайли мазкур сарбозни кечириб, сарпо кийгиздук ва хурсанд қилдик. Чунки у бегона давлатга эмас, Қўқон билан бир давлат — Россияга, яъни, бир мамлакатга қочган...» Бу каби субутсизлик, таслимчилик руҳидаги хатлари эвазига Худоёрхон Туркистон генерал-губернаторининг таҳсинига ҳам сазовор бўлган эди».

Атоқли шоир, тилшунос ва тарихчи олим Исҳоқхон Жунайдуллахожа Ибрат ўз вақтида мустамлакачиларни фош этгани учун 70 йил давомида собиқ Ўзбекистон ССР ва СССР матбуотида қораланиб келинган эди. Атоқли олимлар Озод Шарафиддинов ва Муҳсин Зокиров ташаббуси билан нашр этилган «Тирик сатрлар» китобида Исҳоқхон ва Сатторхон шеърлари берилгани учун таъқиқланиб, йиғиб олинган эди. Исҳоқхон Ибрат ўз эсдаликларида Худоёрхон ҳақида "У Русияда хотиржам бўлуб, вақтини ўйин-кулги билан ўтказуб, қуш солмоқ ва кўпкари чопмоқ йўлларинда бўлуб, уламо ва фузало насиҳатларига амал қилмай, жабру зулм тарафига ўтуб турганида раият — халқ (ундан) юз ўгурди", — деб ёзган эди. Замондошлари гувоҳлик беришича, Худоёрхон сўнгги ўн йиллик ҳукмдорлигида (1865-1875) ўз халқини мислсиз талади, бу давр ўғрилик ва қотилликларга тўла эди».

Атоқли адабиётшунос Шариф Юсупов фан арбоби, геолог Обид Акромхўжаевдан олган баъзи маълумотларга суяниб, швед сайёҳ олими Свен-Гединнинг «Осиё юраги» китоби билан танишади (1895). Унда Жўрабек ҳақида қизиқарли маълумотлар келтирилган. Швед олими Свен-Гедин ўз китобида Жўрабекнинг Тошкентда кечган ҳаёти ҳақида ёзиб, уни жуда адолатпарвар, халқпарвар, олижаноб инсон эканлигини таъкидлайди. У, Жўрабекни «Марказий Осиёнинг энг янги тарихида катта рол ўйнаган сиймо» деб, юксак баҳолайди (Шариф Юсупов. «Худоёрхон ва Фурқат»). Свен-Гедин китобида Худоёрхон ва Жўрабек муносабати, хоннинг унга қилган хиёнати равшан тасвирланган. Жўрабекка генерал-майорлик унвони 1901 йилда берилган. Шунга қарамай, чор ҳукумати Жўрабекка жуда катта ташвиш ва шубҳа билан қараб, уни назорат остида, деярли уй қамоғида сақлаган. Чунки, Жўрабек ёшлигида ва етуклигида узоқ йиллар чоризм босқинчиларига қарши, сўнг босқинчиларга малайлик қилган Бухоро амири Музаффарга қарши курашган. Умрининг охирларида ҳам Жўрабек чоризм мустамлакачилигидан қутулишга аҳд қилган миллий-озодлик кучлари билан яқинлашган. Бу ватанпарвар кучларнинг етакчилари Исмоил Гаспрали чиқараётган «Таржимон» газетасини ўқиб, жадид маърифатчиларини қўллаб-қувватлар эди. У миллатни жаҳолатдан қутқариш учун очилаётган янги усулдаги мактабларни маъқул топган. (Эҳтимол, яширин равишда уларга моддий ёрдам кўрсатгандир?)

Хулоса қилганимизда, Худоёрхон кейинчалик Оренбургда уй асирлигидан, ҳаж сафари баҳонасида Яқин Шарқ мамлакатларига қочиб, умрининг охирида хор-зорликда яшади. Унинг фарзандларидан Насриддинбек, Ўрмонбек, укаси Султон-Мурод Ватанимиз тарихида босқинчиларга қарши фаол курашчилар сифатида ёруғ ном қолдирдилар. Генерал Жўрабек хоннинг мана шу фарзандларига иззат-ҳурмат билдириб, ўзини тутиб берган хонга кек сақламасдан, Худоёрхоннинг ўғли, жадид маърифатчилари сафига қўшилган Фансуруллобекка қизини узатиб, Худоёрхонга куда бўлди (Бу вақтда хон ҳижратда вафот этган эди).

Бу икки сиймо, бири иродасизлиги ва хиёнати билан, иккинчиси мажбурият юзасидан оқ подшоҳ хизматини қилиб, тарихимизда катта из қолдирдилар. Булардан бири — генерал Жўрабек охир-оқибатда яна Ватан, миллат озодлиги, истиқлол фидойилари сафига қўшилди.

Гулнора ИСМОИЛОВА,
тарих фанлари номзоди,
Замир МУСТАФОЕВ

1 «Ўзбекистоннинг янги тарихи», 1-том, «Шарқ» концерни, Т., 2000 йил, 147-бет.

2 Шу китоб, 148-бет.

Маҳалла — одоб мактаби

Маҳалла ўзбек халқи ижтимоий-тарихий тараққиётининг ноёб бир маҳсули, бирдамлик ва тинч-осойишта турмушнинг бекиёс таянчидир. Маҳалла қадимдан одамларнинг дастлабки жамоаси сифатида шаклланган. Маҳалланинг вужудга келиши минг йиллик тарихга эга ва ҳозиргача ўзининг мустаҳкам тизимини, ижтимоий мақомини сақлаб келмоқда. «Авесто»да Амударё бўйларида яшаган халқларнинг ҳаёти, турмуш тарзи, меҳнати, одамларнинг жамоа бўлиб яшаши ҳақида кўп фикрлар берилган. Дарҳақиқат Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек, маҳаллалар ўзбек халқининг тарихида катта роль ўйнаган. Табиат қийинчиликларини, ташқи хавф-хатарларни биргаликда енгиш, ерларни ишлашда кучларни бирлаштириш, яхши-ёмон кунларда бир-бирига елкадош бўлиш туйғуси олис аждодларимизни жамоа тарзида яшашга ўргатган. Кишиларнинг тарихан шаклланган, оиладан кейинги бирлиги бу маҳалладир. Маҳаллани, агар таъбир жоиз бўлса, йирик бир оила дейиш мумкин. Ўтмишда ҳар бир маҳаллада асосан бир касб-кор одамлари — ҳамкасабалар истиқомат қилишган. Заргарлик, мисгарлик, пичоқчилик, темирчи, ўқчи ва ҳоказо. Ҳозирги кунда замона зайли билан бир маҳаллада турли касб-кор кишилари яшайди. Лекин шу билан бирга, асосан ҳамкасбларнинг хонадонлари яшайдиган маҳаллалар ҳам йўқ эмас. Масалан, «Профессорлар», «Олимлар», «Шифокорлар», «Геологлар» каби маҳаллалар мавжуд. Асрлар оша маҳалла ўзбекларнинг миллий қадриятларини, расм-русумларини, анъаналарини, ахлоқий тамойилларини сақлаб, авлоддан-авлодга етказиб берувчи маҳаллий ўз-ўзини бошқаришнинг ижтимоий муассасаси бўлиб келган. Одамларнинг кундалик ҳаётидаги муҳим ҳодисалар — тўй-ҳашамларни, дафн маросимини, бирор кишининг янги уйини ёки турли хил иншоотларни тиклашдаги ҳашар ўтказишда, содир бўлган бирор-бир хуш ёки нохуш воқеани муҳокама этишда ва уларга нисбатан тадбир ўтказишда маҳалланинг аҳамияти беқиёсдир.

Маҳалла фаолияти ҳамманинг тенглиги, ўзаро ҳурмат, меҳр-оқибат, якдиллик, ҳар бир ишда ҳамманинг масъуллиги, ота-оналарга, оилага, катталарга ҳурмат, ёшларга ғамхўрлик, одоб-ахлоқ меъёрларига қатъий риоя қилиш, меҳмондўстлик каби инсоний қадриятларга асосланади. Маҳаллада кексаю ёш барчанинг хатти-ҳаракати, юриш-туриши, турмуш тарзи умумнинг назаридан четда қолмайди. Ҳар бир киши маҳалладошининг иссиқ-совуғидан хабардор бўлиб туришни ўзининг маънавий-ахлоқий вазифаси деб ҳисоблайди.

Социологик тадқиқотларга кўра 300 дан 500 гача хўжалик яшайдиган (бу 1000-2000 киши деган гап) ўртача катталикдаги қишлоқларда аҳолининг деярли барчаси бир-бирини яқиндан билади, тўй-маъракаларда, ҳашарларда, бошқа маросимларда қатнашади. Кўп қаватли уйларда истиқомат қилувчи жойларда бунинг аксини кўрамиз. «Сиз ўзингиз яшаётган уйдаги одамлардан қанчасини биласиз», деган савол билан мурожаат этилганда, ижобий жавоб 15-18 фоизни ташкил этган.

Маҳалла ёшларни тарбиялашда, уларга миллий-маънавий меросни етказишда, миллий қадриятларимизни сингдиришда катта рол ўйнайди. Жамоа ёшларни тарбиялаш билан бирга уларни жиноий гуруҳлар, наркоманлар сафига қўшилиб кетишдан сақлайди, бу йўлдан қайтаради ва олдини олиш тадбирларини кўради.

Маҳалла жиноятчиликка қарши курашда муҳим қалъа бўлиб хизмат қилади. Агар қишлоқда бегона, шубҳали киши пайдо бўлса, бирор хонадонга кирса бу ҳақда дарҳол маҳалла аҳолиси хабардор бўлади ва тегишли хулоса чиқарилиб, керак бўлса, чора кўрилади. Маҳалланинг ижтимоий-ахлоқий мавқеини сақлашда чойхоналар муҳим аҳамият касб этади.

Чойхона ўзбекларнинг миллий менталитетининг, турмуш тарзининг ажралмас таркибий қисми ҳисобланади. Чойхоналарда турли ёшдаги кишилар (асосан эркаклар) бир-бири билан мулоқотда бўлади, ўзаро фикр алмашади, жамият ва кундалик ҳаёт ҳақидаги воқеаларни муҳокама этади, жамоа аъзосининг бирор-бир ножўя хатти-ҳаракатини тегишлича баҳолайди.

Ўзбекистоннинг миллий мустақиллигига, унинг барқарор ривожланишига таҳдид солишга уринган, халқаро жиноятчиликнинг бир қисми бўлган ваҳҳобийларга, ҳизбут-таҳрирчиларга, ақидапараст-фундаменталистларга, наркобизнесчиларга қарши курашда ҳам маҳалла жамоалари алоҳида аҳамиятга эга. Юртбошимиз фармонига биноан "Маҳалла" хайрия жамғармасининг тузилиши маҳалланинг анъанавий тарбия ўчоғи эканини яна бир бор тасдиқлади, унинг зиммасига замона талабларидан келиб чиқиб, янги вазифалар юклади, маҳалла мақомини ҳар қачонгидан кўра оширди. Демак, Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек: «Бағрикенглик, ўзаро меҳр-оқибат сингари ноёб инсоний фазилатлар айнан маҳалла муҳитида камол топади». Шу маънода маҳаллани ўзини ўзи бошқариш мактаби, таъбир жоиз бўлса, демократия дарсхонаси, деб аташ мумкин.

Нумонжон ЎРИНБОЕВ,
Фарғона давлат университети тадқиқотчиси

Қишлоқда деярли ҳамма уйда ипак қурти боқиларди. Ҳовлисида, томорқасида тути борми-йўқми ҳеч кимнинг иши йўқ, баҳор келиб, тут барглари сичқон қулоғидай бўлдими, хонадонларга беш, ўн, йигирма граммлаб ипак қурти тарқатиларди. Ипак қурти кирган хонадоннинг ҳаловати йўқолади. 25-27 кун тиним йўқ. Келин тушган уй ҳам бўшатилади, молхона, олди ёпиқ айвонларга сўрилар тортилиб, темир печка ўрнатилади. Сўриларнинг таги намланиб, ҳарорат бир хилда сақланади.

Уч ёшгача ипак қурти уч кун ухлаб, уч кун барг ейди. Орқа-олдига қарамай очопатдай ўзини баргга уради. Уйқудан ҳарир йилтироқ пўст ташлаб уйғонади. Ухлаганда сарғимтир рангга киради, уйғониб барг ея бошлагач, қорамтир тус олади. Уч ёшли ипак қуртининг олди-орқаси ўқловдай бараварлашиб қолади. Баргни кемириб-емириб бораётган қуртнинг бош томонида ингичка ипдай бўйинбоғ пайдо бўлади.

Қурт боқилаётган хона одам нафасини қайтариб юборадиган даражада оғир. Баҳор салқин келганда эшик, деразалар очилмайди, ҳар куни икки маҳал печкага ўтин, кўмир ташлаб турилади. Босилиб, чириган барг, қуртларнинг тезагидан димиққан хоналар ҳавоси одамга қанчалик ёқимсиз туюлса, ипак қуртларига иссиқ кўрпа мисоли. Хоналар қуртларнинг бир маромдаги вишиллашига тўлиб, одамлар барг ташиб чарчардию, қуртлар еб чарчамас эди.

Дала-даштда, ҳовли-чорбоғда ўсадиган балх тутми, хўроз тутми, эркак тутми, шотутми, чағир тутми, қора тутми, ёввойи тутми, ҳаммаси бараварига кесилиб кетар, кимнинг кўзи қайси тутга тушса каллаклаб ташланар эди.

Ипак қурти, айниқса, тўртинчи даҳадан кейин етти кун тинимсиз барг ейди. Қуртларнинг тўйганини ипак сўлакларини осилтириб, бошини кўтариб қолганидан, шохлар орасида, ё барг тагида пилла ниша-лари кўриниб, хоналарнинг ичи сув қуйгандай жимжит бўлганидан билиш мумкин.

Ипак қуртининг иштаҳаси айни карнай бўлган, охирги даҳага киришга бир кун қолган эди. Фазилат холанинг эрталаб тонг ёришмасдан эшак миниб кетган ўғлидан ҳамон дарак йўқ. Қуртлар жуда жон-

Пилла

(Ҳикоя)

Тилаб МАҲМУД

сарак бўлиб қолди. Ўрмалаб сўридан ерга йиқилган қуртлар сони тобора кўпайиб бораётганда Муҳитдин бир эшак тут шохи ортиб келди.

Одатда баргни сўлдирмасдан қуртга бериш керак. Майда шохлар солиниверіб қаппайиб кетган сўриларга кўпинча барг шилиб берилади. Қизлар барг шилишади, Фазилат хола ўзи билиб, кўпроқ ғимирлаб қолган қуртларга баргни қалинроқ ташлайди. Қолган шохлар барги билан салқин жойда сақланиб, устига ўқтин-ўқтин сув сепиб турилади.

Фазилат хола қанчалик баргни тежаб-тергаб бермасин, бир айланиб келгунча сўриларнинг усти ерга тўкилган тутдай оқариб қоларди. Пешиндан кейин Муҳитдин олиб келган барг тамом бўлди.

— Жон болам, — деди Фазилат хола, — бир иложини қиласан, қаердан бўлсаям барг топмасанг, ҳолимизга вой.

— Э, бормаган ерим қолмади, ойи, — деди Муҳитдин, — шу қуртингиз жуда жонга тегди-да. Ана, қизларингиз қидирсин. Ҳадемай қоронғу тушади.

— Сен — йигитча турганда опаларинг қаерга боради. Пусаладаям барг қолмадими?

— Пусалаям, Боймишат буваям, Қизил сув ҳам, Пўстинли бува боғиям каллаклаб бўлинди. Ўзингиз кўрдингизку қўшнисининг тутини кесаман деб Олакўзнинг ўғли қулоғидан айрилишига сал қолди.

Фазилат хола айвонга мажолсизгина ўтириб, ҳовлининг бурчагидаги шу хонадонни илик узилди палласидан арпа пишиғига олиб чиқадиган каттакон балх тутига тикилиб қолди. Қариган тутнинг тарвақайлаган йўғон-йўғон шохларида маржондай меваси кўп

эди. Фазилат хола йигирма йилдан ортиқ ипак қурти боқса ҳам бирон марта бу тутни каллакламай, авайлаб келган. Наҳотки уям кесилади? Болаларининг оғзидан насибасини юлиб-а? Тут барги қуртларини бир марта тўйдиришга ҳам етмайди. Қандай кўзи қияди? Увол бўлмайдими? Тўғри, каллакласа янаги йил яна ўсиб чиқади. Янги новдалар бериб, гуркираб ўсади. Бу тут дегани қизиқ дарахт. Оллоҳнинг назари тушган. Жаннатдан чиққан дейишади. Меваси ширин — одамга овқат, барги мазали — қуртга қувват. Ипак қурти ҳам анойи эмас. Бошқа дарахт баргларини емаслигига ўлайми? Олма баргини емайди, ёнғоқ баргини кўнгиллари хушламайди. Келиб-келиб тути танлаганини қара! Тут жонивор ҳам ғалати. Одамга яқин. «Мани тут, ёнингда тут» деб ялинадими-ей. Одамдан паноҳ топаман деса, биз уни каллаклаб ташласак. Яхшиликка ёмонликми бу? Жонивор сигиргаям ўхшаб кетади. Бугун уни соғасан, соғасан елинини бужмайтириб, эртага яна сут беради. Тутни ҳам ейсан, ейсан, баргини шилиб оласан, яна сенга эгилиб оппоқ-оппоқ кўз ёши тўкади... Э, тавбангдан кетай... Яна соясида ўтирасан, шиннисини ялайсан, майизини ейсан, мевасига тўясан, бунга жавоб қарсиллатиб қирқиб ташлайсан, бургини қуртга бериб, шохида нон ёпасан... Э, тавбангдан кетай... Бунчалик бу тут қурғур яшашга илҳақ бўлмаса! Ё, тавбангдан кетай!...

Фазилат холанинг хаёллари ипакдай ёйилиб турганда ичкаридан чиққан қизлари уни даҳадан турган қуртдай ўраб, жаврай бошлади:

— Ойи, кун ботиб қолди, нима қиламиз?

Фазилат хола қайнатилган пилладай шилвираб ўрнидан турди. Ўғлига қаради. Муҳитдин кўзини олиб қочди.

— Майли, бир йўлини топармиз, ноумид — шайтон, болаларим, — деди у, — шу кунга етказган эгам, бу ёғигаям йўл топиб берар.

— Анавини қирқа қолайлик, — деди Муҳитдин ҳовлидаги тутни кўрсатиб.

— Жинни-пинни бўлдингми, — шартта ўғлини гапини кесди Фазилат хола, — қуртнику бир иложи топилар, жилла қуриса бир кунлик барги кам бўлса пилласининг тоши босмас, аммо одам қорнини эплаб бўлмайди. Шундоқ ҳам кўз тикиб ўтирган нарсамиз шу — бир туп тут.

Муҳитдин онасини, опаларини бир қулдириб ўртадаги ҳолатни ўзича юмшатмоқчи бўлди-да, бидирлаганича «бир тут тут, тутти тагида труп, труп тутти туртиб туради, тут трупни туртиб туради» деб кетмакет такрорлайверди.

— Одам ўлай деб турганда қилиғингни совуқ қилма, — жеркиб берди ўртанча опаси.

Ҳовлида Фазилат хола тутга термулган, қизлар бир-бирига ёпишиб олган, Муҳитдин қилиғи опаларига совуқ туюлиб мулзам турган эди, у бирдан онасига: «Биламан, биламан, ойи, битта жойда роса барги кўп тут бор», деб қолди. Ҳамманинг кўзи ёришиб кетгандай бўлди.

Муҳитдиннинг катта опаси қирқинчи чироқ пилигини қайчилаб айвонга олиб чиқди. Чироқ атрофига тўпланишди.

— Уч-тўртта роса шохлаган чағир тут бор, — деди Муҳитдин, — ойижон, фақат у ерга боролмайман, қўрқаман.

— Нега, қаерда? — сўради Фазилат хола.

— Мозорбувада, ҳу лагерь боғига ўтадиган қўра боркуу, шуни ёқасида, қатор турипти. Ҳеч ким тегмаган.

Фазилат холани ер тортди. Кечгача ичига иссиқ кирмаган қизлар ҳам чироқ атрофини ўраб ўтиришарди. Бир пасда одам одамни танимайдиган қоронғу чўкди. Чироқ шуъласида қизларнинг хавотирли кўзлари жовдирарди.

— Эшагингни эгарла, — деди Фазилат хола ўғлига қараб, — бошқа чораси йўқ, ўзи кечирсин.

... Фазилат хола учта қизи, ўғлини эргаштириб қабристонга яқинлашганда лаби-лабига тегмай тиловат қилар, айниқса, қабристонни ўраган қўра ёнидан ўтаётганда пирр этиб аллақандай қушларнинг учиб қолиши, қабристон ичидаги одам бўйидан баланд ўсиб ётган ўтлар орасидан кетаётганда оёқларга жавдарларнинг ўралашиб, юришга халал берганда қизлар онасига ёпишиб олар, Муҳитдин чурқ этмай эшагининг белига оёқларини ниқтаб борарди. Баланд-баланд тераклар шамолдан шувиллаб, йўғон ёнғоқлар шохи қисирлар, қаердандир бойўғлининг ваҳимали товуши келиб, ўнқир-чўнқир қабристон уларни ютиб юбораётгандай туюларди.

Охири тут тагида тўхташди. Фазилат хола кўр ойдинда ерга эгилган шохларни ушлаб турди, қизлар аввал новдаларни шилиб барг йиғишди. Фазилат хола ўғлининг қалт-қулт титраб турган елкасидан ушлаб секин тут устига чиқарди.

Муҳитдин аввал пастроқдаги, кейин юқоридаги шохларни секин-секин болтада кеса бошлади. Шохлар гоҳ ўнг томонга, гоҳ чап томонга, гоҳ қизлардан бироз нарироққа тушар, она-болалар уларни бир жойга тўплашар эди.

Худди шу пайтда гўрков кечқурун қишлоқдаги уйига овқатланишга бориб, бола-чақаси орасида ўралашиб, қайтиб келаётган эди. У лагерь томондаги йўл бошига келганда «тақ», «тақ» деган товуш эшитилди. Қўрадан ичкарига кирди-да, ўсиб кетган ўтлар орасидан товуш келаётган томонга бўйнини чўзиб қаради. Бирдан дарахтлар орасида бири у ёққа, бошқаси бу ёққа юриб, худди рақсга тушаётгандай қўлларини кўтариб, бошидан бир нималарни айлантириб эгилиб-тураётган узун-узун кўйлакли қизларга кўзи тушди. У беихтиёр «Жинлар, жинлар ўйнаяпти» деди ўзига ўзи.

Юраги қинидан чиқиб кетган гўрков шошилиб орасига ўгириламан деганда, ўт-ўланга ўралашиб қолган оёқларини биров тушовлаб қўйгандай юзтубан йиқилди...

Эрталаб барвақт уйғонган Фазилат хола қуртлардан хабар олгани айвонга кўтарилаётганда улардан нарироқда турадиган гўрков ҳовлисидан йиғи овози эшитилди. У айвонда таққа тўхтади. Икки қатор сўрининг устида терилган тутдай ипак қурти шипга бошини кўтариб йилтироқ сўлакларини худди кўз ёшидай оқизиб, узоқдан эшитилаётган йиғига қулоқ тутгандай қилт этмай туришарди...

2001 йил

ҲАҚИҚАТГА ИНТИЛИБ

Режиссёр **Гайрат Шодмонов**

«Биз, киноҳужжатчилар, шу вақтгача, кўпинча воқеалар кетидан қувиб, одатда, коса тагида ним коса борлиги хусусида кўп ўйлаб ўтирмасдик, бунга ҳеч ким йўл ҳам қўймасди. Республикамиз истиқлолга эришгач, бу бахтиёр кунларни яқинлаштириш йўлида жон фидо қилган ота-боболаримиз хотирасини қадрлаш имконияти ва зарурияти туғилди. Шундан фойдаланиб мен «Истиқлол фидойилари» туркум фильмларини яратиш бахтига муяссар бўлдим. Изланишлар давомида ўзим катта бир ҳақиқатни очишга эришдим».

Ўзбекистон илмий-оммабоп ва ҳужжатли фильмлар студиясининг етакчи режиссёрларидан бири, ўттиз йилдан буён кинопублицистика соҳасида ижод қилиб келаётган Ғайрат Шодмоновнинг бу сўзлари мақола йўналишини белгилаб берди.

Кинопублицистика — ҳаётимиз инъикоси. Бугунги киноҳужжатчи оммага энг тез таъсирини ўтказувчи экран асарлари ижодкоридир. Миллий онгнинг уйғониши, миллий мафкуранинг шаклланиши, тафаккуримизда янги руҳий иқлимларнинг дунёга келиши ўзбек ҳужжатли фильмларига асосий мавзу қилиб олиняпти.

Мустақиллик йилларида ҳужжатли фильмлар студиясининг ижодкорлари ўз йўналишларини, концепцияларини ўзгартирдилар. Энди илгаригидай баландпарвоз гаплар, шиорбозликлар, таъқиқланган мавзулар йўқ. Фильмларда ҳаётий ҳақиқатлар ўз аксини топмоқда.

90-йилларнинг воқеалари ҳужжатли кино ижодкорлари олдига буткул янги йўналишда ижод қилиш вазифасини қўйди. Киноҳужжатчилар Баҳодир Музаффаров, Даврон Салимов, Шуҳрат Маҳмудов, Шуҳрат Қурбонбоев, Жасур Исҳоқов, Ғайрат Шодмонов, Умид Ортиқов, Шуҳрат Мақсудов кабилар ўз истеъдодларини намойиш қилдилар. Шулар ичида Ғайрат Шодмоновнинг ижодий изланишлари, фильмлари алоҳида эътиборга лойиқдир.

Ҳаётда ниҳоятда камтар, одамохун ва меҳнатсевар бу инсон севган касби кино ҳақида тўлқинланиб гапиради.

— Мен кинода, — дейди Ғайрат Шодмонов, — доим ўзимни шогирд деб биламан. Устозларим, ҳамкасбларимнинг ҳар бир янги фильмидан ниманидир ўрганаман. Ҳаётнинг ўзи ҳам менга устоз, мен унинг доимий шогирдиман. Мустақиллик мен учун янги ижодий кашфиётлар, янгиликлар даври бўлди, ижодимда янги саҳифа очди. Айнан шу даврда мен «Истиқлол фидойилари» туркумидаги фильмларимни яратдим.

Изланишлар самараси ўлароқ, 1994 йилда миллатимиз фидойиларидан бири адиб, публицист, драматург Маҳмудхўжа Беҳбудий ҳақидаги таъсирли фильм яратилди. (Сценарий муаллифлари — Бегали Қосимов ва Дилбар Рашидова). Ўн саккиз дақиқалик мазкур фильмда Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг (1874-1919) биз учун номаълум бўлган дунёси кашф этилди. Фильмда хроникал кадрлар бадиий тўқима, яъни бадиий кино воситалари билан уйғунлашиб кетади. Беҳбудийнинг қатл этилиши саҳнаси актёрлар ижроси орқали акс эттирилди. Бу ҳам режиссёрнинг топилмаси, ижодий услубларидан биридир. Фильмда қаҳрамон портретини ва ҳаётини ифода этишда тарихчилар, санъатшунослар интервьюларидан унумли фойдаланилган.

«Маҳмудхўжа Беҳбудий» ҳужжатли фильми Туркистоннинг туганмас дардларини, жароҳатларини англаш ва англатиш, уни бирликка, эркка, мустақилликка чорлаш ва бу йўлда жон фидо этиш учун курашган юртдошларимиз ҳаётига бағишланган «Истиқлол фидойилари» туркумини бошлаб берди.

«Мунаввар қори» фильми айнан шу туркумга кирган яна бир ҳужжатли киноасардир. Наим Каримов сценарийси асосида яратилган ушбу фильм жадидчилик ҳаракатининг яна бир йирик намоёндасининг фожеавий қисматини ифода этади. Фильмда муаллиф ифода этмоқчи бўлган ғоя тасвир, сўз, мусиқа уйғунлигида очиб берилади. Фильмнинг хотимаси ниҳоятда таъсирчан. Озодликни орзу қилиб яшаган инсонни жисман қатл этдилар. Бироқ томошабин қалбида фильм хотимасида янграган шеър таъсирида умид учқунлари порлайди. Бу фидойи инсонлар халқ учун жон фидо этдилар, лекин уларнинг хайрли ишлари, порлоқ хотираси абадийдир.

Режиссёр Ғайрат Шодмонов шу вақтгача биз учун номаълум тарих саҳифаларини варақлар экан, ҳужжатларга, фактларга ниҳоятда чуқур масъулият ва ҳурмат билан ёндошади. Сценарийда таҳлил этилган мавзуни тасвирий жиҳатдан янада бойитишга, ҳужжатли кинонинг барча имкониятларидан тўлиқ фойдаланишга, бадиий кино воситаларини меъёрида ишлатишга ҳаракат қилади.

— Кинопублицист ҳаққонийликни бош мезон қилиб олиши шарт, — дейди Ғайрат Шодмонов. — Ўз

ишингга виждонан ёндошсанг, давр ва одамлар олдидаги масъулиятингни ҳис қилсанг, ҳар сафар мен тўғри иш қиляпманми? — деган саволлар сени тарк этмаса, демак киноҳужжатчи номини шараф билан оқлаётган бўласан. Ижодкор ҳеч қачон ўз ишидан қониқмаслиги, меъёр, эстетик талаблар, экран маданияти, тасвир тушунчаларига ниҳоятда талабчан бўлиши лозим.

Ғайрат Шодмоновнинг «Истиқлол фидойилари» туркумидаги энг сара фильмларидан яна бири «Саид Аҳрорий»дир. Фильмни яратишда истиқлол фидойилари сулоласининг ёркин вакили бўлган Саид Аҳрорийнинг қизи, жамоатчи, журналист Холида Аҳророва ҳамда тадқиқотчи Сирожиддин Аҳмадлар яқиндан ёрдам беришди. Шоир, журналист, мураббий, дипломат Саид Аҳрорийнинг ҳаёти қизи Холида Аҳроровanинг эсдаликлари, хотиралари асосида тикланди. «Саид Аҳрорий» фильми муваффақиятли чиққан, деб айта оламиз. Бу ҳужжатли асарда муаллифларнинг эҳтиросли сўзи, дил туғёни, шижоати ҳис этилади. Шу боис ҳам томошабин фильмдан таъсирланади, ўзи учун янги бир дунёни кашф этади, тарихимизнинг номаълум саҳифаларидан баҳраманд бўлади. Ҳужжатли кинонинг асосий мақсади эса айнан шудир.

Киноҳужжатчи Ғайрат Шодмонов шу кунларда халқимиз босиб ўтган катта тарихий йўл «Истиқлолнинг буюк йўли» янги фильмини яратди. Аммо бу сўнгги нуқта эмас.

Ижодкор қалбини жунбушга солган туйғулар, изланишлар гирдобида янги фильмга қўл уради. Бу соҳада манбалар анча ойдинлашган, ҳамкор ижодкорлар кўмаги бўлсада, заҳматли ижод жараёнлари ҳали олдинда. Зеро, фильмлар тинимсиз меҳнат, ижод машаққатлари, ўқиш, ўрганиш, янги-янги тарихий манбаларни излаб топиш, ва энг муҳими, инсонлар қалб оламини, орзу-умидларини ҳис этиш, ифодалаш эвазига дунёга келади...

Мустақиллигимизнинг 9 йиллиги муносабати билан Ғайрат Шодмонов «Дўстлик» ордени билан тақдирланди. Бу унинг кино соҳасидаги фаолиятига берилган юксак баҳодир.

Феруза НОДИРОВА

«Недур аҳволинг, эй, зору ғарибим?..»

«Фарҳод ва Ширин» достонидаги Ширинниng Фарҳодга ёзган номаси билан «Евгений Онегин» асаридаги Татьянанинг ҳис-туйғуларга тўла мактубини қиёслаш шундан далолат берадики, ҳар икки нома ўз муаллифларининг беғубор муҳаббати тимсолигина бўлиб қолмай, уларнинг ички дунёси, характер қирралари ва хатто, улар мансуб бўлган миллат менталитетининг кўзгусидек намоён бўлади.

Ширин ишқ ва ишқ аҳли ҳақида тўхталиб ёзади:

Дебон бир шамъдин парвона сори,
Самандардин бир оташхона сори.
Недур аҳволинг, эй, зору ғарибим,
Висолим давлатидин бенасибим?

Ширин шамъ ва парвона қиёсини писанд қилмай, самандар ва оташхона қиёсини олади. Очиқдан-очиқ ўз севгисини сўзлаш, ўзини самандарга, ошиқни оташхонага қиёслаш нафақат XV аср, балки бугуннинг Ширинлари учун ҳам улкан жасорат ва ибратдир. Ширин ҳижрон азобида, у нафақат шамъ, балки самандардек қийноқда. Ширин ва Фарҳод орасида хитой деворидек Хусрав бор. Бу уларнинг жисман қанчалар узоқлаштирмасин, руҳий бирлигига асло таъсир қилмаган.

Шириндан фарқли ўлароқ, Татьяна ўз мактубини ғоят тушкун кайфиятда бошлайди. «Мен сизга мактуб ёзаяпман, бундан ортиқ яна нима қилишим, нима дея олишим мумкин?» — тарзидаги сўзлар билан бошланган мактуб сўнггигача шу кайфиятда давом этади. Татьянанинг ҳадиги ва иккиланиши аниқ кўриниб туради. Бироқ унинг муҳаббати бу иккиланишлардан устунроқдек туюлади.

Ширин мактубига қайтайлик. Ҳамма учун оддий ҳунарманд, бир ғарибдек бўлган Фарҳод Чин ўлкасининг султони эканлигини Ширин ҳам билмасди. Аммо «оддий бир ҳунарманд»ни малика Ширин шу даражада севадики, уни Сулаймонга қиёслайди. Севгига садоқат, ёрни олам шоҳи, деб билиш, малика бўла туриб, ўзини каниз ўрнида кўриш Ширинниng олий фазилати ва соф ишқидан далолатдир.

Ширин мактубини шу руҳда давом эттириб, ёзади:

Тикон кирса кафингга кийнасидин,
Чиқорсам эрди киприк игнасидин.
Кўруб хору хас ўрнунгда ниҳоний
Сочим бирла супурсам эрди они.

Дунёдаги барча ошиқ ва маъшуқаларнинг, улар қай тилда ғаплашмасин, уларнинг ҳис-туйғулари, қалб дардлари деярли бир хил. Уларга бу соҳада тилмоч шарт эмас. Бу соҳада ҳам кимнингдир омади чопган, яна кимнидир олдинда омадсизлик кутади.

Масалан, Татьяна кўз олдимизда ҳиссиётига берилувчан, аммо соф ва бокира, ҳаётга романтик руҳда ёндашувчи шахс сифатида гавдаланади.

Шуни таъкидлаш жоизки, аксарият ғарб олимлари Шарқ аёлларини ожиз ва нотавон, деб тасаввур этадилар. Тақдирга кўр-кўрона ишониб, ўз бахтлари учун курашмайди, деб изоҳлайдилар. Лекин Ширин нафақат курашади, балки Фарҳодга ҳам далда бериб, уни сабр-тоқатга ва курашга чақиради. Шарқ мумтоз адабиётида маъшуқа доимо виқор билан бир поғона устунликда туради. Хокисор ошиқ бўлса маъшуқанинг бир нигоҳи учун қурбон бўлишга ҳам тайёр бўлади. Пушкин асарида биз ўзгача ҳолга дуч келамиз.

«Евгений Онегин»да хокисор маъшуқа тимсоли гавдаланади. Хокисорлик, ёлвормоқ аломатлари сезилади. Бинобарин, юқоридаги ҳолатлар «Шарқ турмуш тарзи аёлларни хўрлагану Ғарбда қадрланган» қабилидаги қарашларнинг асоссизлиги ҳақида ўйлаб кўришга даъват этади.

Ўқувчи Ширинниng мактубини такрор ва такрор ўқийди. Мактубнинг ҳар сатри юрагининг туб-тубигача кириб боради. Мактубнинг сўнгги мисралари ўқувчини ларзага солади. Ҳар бир ўқувчи Ширинга таҳсинлар айтади. Қизлар Ширидек бўлишни ҳавас қилса, йигитлар ҳақли равишда Ширидек ёрни орзу қилади. Чунки Навоийнинг Ширини ўз севгисига содиқ, ақлу фаросатда тенгсиз, у ёзган мактуб нафақат ошиққа бир нома, балки ошиқ қалбига далда, уни бахт учун курашга ундовчи бир яловдир.

Шаҳноза МУХТОРОВА,
Андижон давлат университети филология факультети III курс талабаси

Ўтган азизларни ёд этиб, тирикларни эъзозлаш халқ хотирасининг, миллатимизга хос умуминсоний қадриятларнинг гўзал ифодасидир.

Юртбошимиз «Хотира инсонни келажакка очиқ кўз билан қарашга ўргатади, қадрлаш эса хонадонларимизга файз-баракот бағишлаб, қилаётган эзгу ишларимизга оқ фотиҳа тилаб ўтирган қарияларимизнинг ҳурматини жойига қўйишдир», деб таъкидлади.

Азалдан халқимизда «Қариси бор уйнинг париси бор» деган нақл бор. Тошкент шаҳар Акмал Икромов туманидаги «Қори ёғди» маҳалласида ҳам мана шундай фаришталари хонадон бор. Бу ерда юз ёшни қаршилаётган, қўлини оқ фотиҳага очиб чор-атрофдагиларни эзгуликка ва яхшиликка ундаётган, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ўқитувчи Абдураҳмон ота Шукуров истиқомат қилади. Ота кўпни кўрган, мулоҳазали қариялардан. Ёшлиги инқилобнинг алғов-далғов даврларига тўғри келди. Бу даврдаги турмуш қийинчиликларини отахон мардонавор енгди. Абдураҳмон ота бугунги кунда чоп этилаётган барча бадиий асарларни ўқиб боради. Биз отахонни айни кунда қандай китоб ўқиётганларини сўраганимизда, у киши ёнбошларида турган Эркин Воҳидовнинг «Муҳаббат» шеърий тўпламини кўрсатдилар.

— Қизим, ҳозир кўзим анчайин хиралашиб қолган. Шунинг учун лупа билан ўқийман. Баъзи пайтларда набираларим ўқиб беришади. Бирон-бир кунимни китобсиз тасаввур қила олмайман. Ўқишга, китобга чанқоқлик, муҳаббат мени бутун умр тарк этмади. Истардимки, ҳозир ўзини ўқитувчи, мураббий, устоз саналган ҳар бир инсон доимо ўқиши, изланиши, комилликка интилиши керак.

Яқинда ўғлим Озоджон шаҳар айлантирди. Юртбошимиз Ислом Каримов раҳбарлигида амалга оширилган бунёдкорлик ишларидан қалбимда чексиз ғурур, ифтихор туйғулари уйғонди. Бу фоний дунёда кишиларнинг одамларга қилган яхшилиги қолади, кўкартирган боғ-роғлари, қурган иморатлари, энг муҳими ақлли, ҳушли фарзандлари ўчмас ёдгорлик бўлади.

... Абдураҳмон Шукуров 1902 йилнинг март ойида Шайхонтоҳур туманининг Занжирлик маҳалласида туғилган. 8 ёшида маҳаллада янги очилган жадид мактабида, Истиқлол фидойиси Мунаввар қори қўлида таҳсил олди. Фақат аъло баҳолар билан ўқигани учун Таҳсин хати ва «Шарҳи Гулистон» билан мукофотланган.

Пиру-бадавлат отахон **Абдураҳмон Шукуров**

«Ўқитувчи ўқир экан...»

«Олур таҳсин хати ҳар кимки яхши имтиҳон бергай,
Олур хат ўнга етса бир китобким кўрса жон бергай», деб ёддан шеър ўқийди Абдураҳмон ота.

Отахон бундан 70-80 йил муқаддам ёд олган Абдулла Авлоний, Тавалло, Мақсуд Шайхзода шеърларидан бирин-кетин ўқийди, осойишта, вазминлик билан болалик хотираларини сўзлайди.

— 6-синфда ўқиганимда Гозибой тоғам Сайрамдаги дўконида ишлатиш учун олиб кетди. Онам дўппи тикиб рўзғорни амал-тақал қилиб ўтказарди. 3 йил тоғамнинг қўлида меҳнат қилдим. Уйга қайтиб озгина ҳордиқ олганимдан сўнг ТошМИ биносида очилган Ўзбек ўқитувчилар дорилмуаллимида — олий ўқув юртида 3 йил таҳсил олдим.

Бу ер интернат типида бўлиб, кийим-бош ва овқат бериларди. Учинчи курсдан кейин Эски шаҳар маориф бўлимига иш юритувчилик вазифасига ишга кирдим. Орадан ҳеч қанча фурсат ўтмасдан ишга қаттиқ меҳр қўйганлигим боис масъул котибликка кўтарилдим. 1927 йилда Октябрь район маориф бўлимига иш бошқарувчиликка чақирилдим ва кўплаб саводсизликни тугатиш курсларида ўқитувчилик қилдим. 1928 йилдан Машраб номидаги 69-мактабда ўқитувчиликни бошладим. 1933 йилга бориб бўлим мудирлигига кўтарилдим. Мактабда ишлаш билан бирга Педтехникумда, 1937 йилдан Пединститутда ўқидим. 1937 йилда Сирлик масчитда 2 қаватли янги мактаб биноси қурилди ва 69-мактаб шу ерга кўчди ва 8-мактаб деб юритила бошланди. Мактаб бир йил ичида шаҳардаги энг илғор мактаблардан бирига айланди. 1940 йилда оқсоқолимиз Йўлдош Охунбобоевнинг қўлларидан «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ўқитувчи» унвонини олдим, кейин орден билан тақдирлашди.

Уруш бошланган йили НКВДга ишга олишди. Билимли, зиёли одамлар ҳар доим, ҳар жабҳада керак. Мен қайси жойда ишламай, бутун куч-қувватимни сарф этардим ва албатта ижобий ўзгаришларга эришардим. 1956 йилдан 1969 йилгача бир нечта мактабда директорлик қилдим. Юқори ташкилотлардан текширишга келишса, биринчи навбатда мени дарсимга киришларини сўрардим ва очиқ дарс ўтардим. Очиқ дарснинг фойдаси кўп. Бу ёш ўқитувчиларни ўз устида ишлашга ундайди ва тажриба алмашиб бирбирларидан ўрганадилар. 70-йилларда намунали мактаб ташкил этишни жуда-жуда истагандим, лекин амалга оширолмадим. Шу ме-

нинг юрагимдаги энг катта армоним. 80 ёшгача ишладим. Давлатни, бировни ҳақини емадим, ёлғон сўзламадим. Ўзимни юқори тутмадим. Мулойим, камтарлик билан иш юритдим. Шунинг учун давлат, маориф ишида узлуксиз 60 йил ишладим ва одамлар ўртасида ҳурмат-эътиборга сазовор бўлдим. Ҳозир атрофимда 12 набирам, 27 эварам парвона. Шогирдларим орасида Комилжон Зуфаров, Эркин Шайхов, Убай Абдураззоқов, Собиржон Зуфаров, Тўхтамурод Абдуазимов каби ҳаммага таниқли инсонлар борки, мен улар билан фахрланаман.

Бахтли оила — Ватан бойлиги. Бахтли оила — соғлом авлод вояга етадиган мактаб. Бировдан ёрдамларингни аямanглар, жон болаларим, катта-ю кичикка меҳрибон бўлинглар, ҳамма иш виждон, инсофдан, одобдан бошланади, ҳалол яшанг, дейман доим фарзандларимга.

Юртбошимиз Ислом Каримов ёзганларидек, «Илму маърифат инсонни юксакликка кўтаради. XXI асрда, мен ишонаман, маданият учун, илму маърифат учун жонини берадиган ва буни ҳаётининг асосий мақсади қилиб қўядиган янги авлод пайдо бўлади». Мен шу сўзларга қўшиламан. Аждодларимиз, қадриятларимиз улуғланаётган шундай Истиқлол кунларига етказганидан Оллоҳимга шукроналар айтаман.

... Эл-юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги ва маърифат ривожига умрини бахшида этган Абдураҳмон ота тўй-маъракаларга борса, давранинг тўри уники. Халқимиз олтин олма, дуо ол, дейди. Отахоннинг дуоларини олаётган фарзандлари у кишидек олий-ҳиммат, назаркарда инсонлар бўлиб камол топишган. Улар мустақиллигимиз фидойилари сафида ўз бурчларини шараф билан адо этишмоқда.

— Мен бугунги кун ўқитувчилари ўз ҳақ-ҳуқуқини таниган, ўз кучи ва имкониятларига ишонган, фикри, қарашига эга бўлиб, атрофидаги воқеа-ҳодисаларни холисона таҳлил қиладиган, салоҳиятли, фидокор, эзгу ниятли, ҳалол ва покиза ёшларни тарбиялашларини истардим. Ўқитувчи ҳамон ўқир экан, ўқитувчи бўла олади, ўқитувчи — устоз деган номга лойиқ. Ўқувчиларда бадиий асарни эмоционал қабул қилиш, мустақил фикрлай билиш малакаларини камол топтириш алоҳида эътиборга молик. Ўқитувчида оламни, ҳаётий воқеа-ҳодисаларни идрок қилиш, кишилар руҳиятини англаш эҳтиёжи туғилиши билан бадиий адабиётни ўрганиш зарурияти пайдо бўлади. Бадиий асарни ўрганиш жараёнида ўқитувчи ўқувчилардаги ана шу эҳтиёжни ривожлантириш орқали уларни маънавият оламига, камолотга етаклайди. Адабиёт дарсларининг чуқур илмий, эстетик асосга эга бўлиши ҳамиша адабиёт ўқитувчиларининг диққат-марказида туриши лозим. Кейинги йиллар адабиётида кўп изланишлар, янгиланишлар юз берди — инсон онги, тафаккури юксалди. Унда юрт қайғуси, табиат тўғрисида ғамхўрлик туйғуси кучайди, ўз тарихи, аждодлари қисматига муносабат ўзгарди, дин ва эътиқодда эркинлик юзага келди.

— Ёшларга айтадиган бирон бир тилакларингиз борми? — деб сўраймиз отахондан.

— «Вақтинг қўлдан кетмасдан кўп ҳунарни билиб ол,

Ёшлик бекор ўтмасдан элга хизмат қилиб қол!» деган ҳикматли сўзларни тез-тез фарзандларимга, набираларимга такрорлашни хуш кўраман.

Ҳақиқатан ҳам мамлакатимизда иқтидорли болалар ўқиши ва тарбиясига алоҳида эътибор берилмоқда. Бунинг учун давлатимиз куч ва маблағни аямаяпти. Пиру бадавлат Абдураҳмон ота қўлларини дуога очар эканлар: «Ҳаёт улуғ неъмат, шу кунларнинг қадрига етинглар, тинчликни қадрланглар» дейдилар. Биз ҳам бу мўътабар отахонга сиҳат-саломатлик ва узоқ умр тилаймиз, кўзларингиздан нур, белингиздан қувват аримасин деймиз.

Маъпура НАБИЕВА

Отахон оила аъзолари даврасида

«Ҳибат ул ҳақойиқ»даги ҳақиқатлар

Аҳмад Югнакийнинг «Ҳибат ул ҳақойиқ» асари дастлабки туркий ёзма обидалардан бири саналади. Мазкур асарнинг асосий қисми тўртликлар тизимидаги пандномалар тарзидадир. Панднома Шарқ мумтоз адабиётида кенг тарқалган.

Инсоният яратилибдики, эзгулик томон интилиб келади. Кишининг ҳаётдаги ўрни, фаолияти, инсонийлиги, зоҳирий ва ботиний дунёси, маънавий гўзаллиги кабилар эзгулик мезонлари орқали баҳоланади ва шу талабларга жавоб бера олган одамларгина ҳақиқий инсонлар саналади.

Адиб яратган тўртликлар эзгулик ғоялари билан суғорилган. Шоир ҳаётнинг бебақолиги, вақт деб аталмиш бебаҳо бойликнинг тезда қўлдан кетиши, инсон ўзига берилган умри давомида фақат эзгу ишлар билан шуғуллансагина унинг номи абадий қолиши мумкинлиги, бу дунё лаззатларининг эса елдай ўткинчилигини алоҳида таъкидлайди:

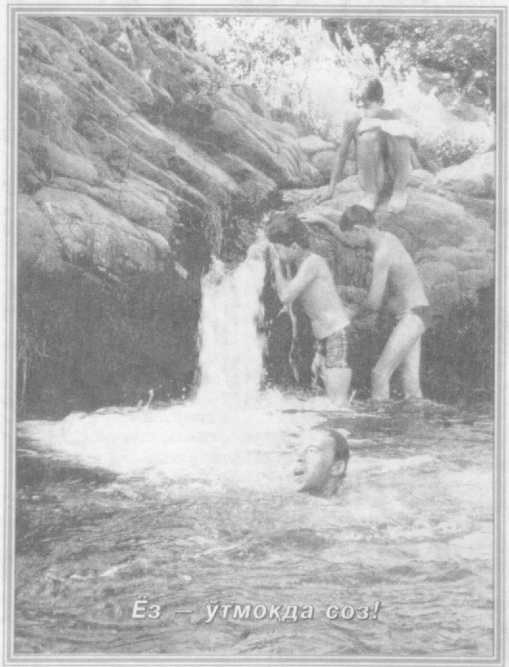
Бақосиз эрур бу очун лаззати,
Кечар ел кечартек маза муддати.
Йигит қўжа бўлур, янги эскирур,
Қави эрса қамлур, қочар қуввати.

Мазмуни:

Бу дунё лаззати бебақо, унинг мазали дамлари елдек ўтиб кетади. Янги эскиради, йигит қарийди, бели букилади, кучи кетади.

Тириклик инсон учун берилган бир неъматдир. У абадий эмас, тез фурсатда ўтиб кетади. Кишилар бу неъматдан эзгу ишлар йўлида унумли, оқилона фойдалансалар етуклик, баркамоллик касб эта борадилар. Инсон етуклигининг бир белгиси унинг саховатлилигидир. Адиб бир қатор тўртликларида саховатни улуғлайди:

Бу будун тўлуси ахи эр турур,
Ахийлиқ шараф, жоҳ,
жамол орттирур.
Севулмак тиласанг кишилар аро,
Ахий бўл, ахийлиқ сени севдурур.

Мазмуни:

Халқнинг етуги сахий кишидур, сахийлик шараф, мартаба ва камолотингни орттиради. Кишиларнинг муҳаббатини ўзингга жалб қилмоқчи бўлсанг, сахий бўл, саховат сени севикли қилади.

Бахиллик — одамлар учун хос бўлган салбий хусусиятлардан бири. Бахилнинг фикру хаёли фақат молдунё тўпламоқ, аммо қанча бойлик тўпласа ҳам кўнгли тўлмайди; шу сабабли у мол-дунёнинг, давлатнинг қули. Шоирнинг фикрича, бундай хислатли кишини йўлга солиш қийин, чунки бахиллик даволаб бўлмас касалликдир.

Достонда тавозеъ-камтарликнинг ҳам ўзига хос ишончли тарғиб усули бор: ҳар бир инсон ўзига камтарлик хислатини сингдириши керак, шундагина у халқ меҳри ва Яратганнинг меҳрига сазовор бўлади. Такаббурлик эса камтарликнинг акси, у кишини тубанлаштиради, эзгулик йўлидан оздиради. Шунинг учун ҳам адиб «такаббур либосин» ечиб, «тавозеъ қилинг» деб насиҳат қилади.

Адибнинг ахлоқий далолатида илмнинг манфаати, жаҳолатнинг зарари, тилни тийиш, кибрлик ва ҳарисликнинг зиёни тўғрисидаги фикрлар ҳам муҳим ўрин тутади. У кишиларни фақат қандай йўлга бошлаш, қандай фазилатлар сари ундаш хусусидагина эмас, балки уларга қандай йўлдан юрмаслик, қандай хислатлардан узоқроқ бўлиш кераклиги ҳақида ҳам ўгит беради:

Эши эдгу бўлса эр эзгу бўлур,
Эр эш эзгусиндин укуш хайр келур.
Эсизга ёвума, эсиз суҳбати,
Сени терким эсиз қилиғлиқ қилур.

Мазмуни:

Улфати яхши кишининг ўзи ҳам яхши бўлади, яхши улфатдан кўп яхшилик келади. Ёмонга яқин юрма, ёмоннинг суҳбати тезлик билан сени ярамас қилиққа ўргатади.

Хуллас, «Ҳибат ул ҳақойиқ» достонининг ахлоқий ва маърифий аҳамияти жуда катта. Ҳозирги пайтда бу бадиий ёдгорликни ўрганишга алоҳида эътибор берила бошланди. Асар китобхонларни илмлилик, одоб-ахлоқлилик, саховат, тавозеъ, сахийлик каби эзгу хислатлар сари ундайди, бахиллик, баднафслик, кибрлилик каби иллатлардан йироқ бўлишга чорлайди.

Музаффар МАМАТҚУЛОВ,
Гулистон давлат университети ўқитувчиси

Янги ўзбек адабиёти

ХХ асрда ўзбек адабиётининг бутунлай янги бир шакли пайдо бўлди. Бу адабиёт ХХ асрнинг тонг отаридаёқ пайдо бўлиб, тадқиқотчиларимиз тўғри таъкидлашаётганидек, «20-йиллар арафасида оёққа туриб» улгурган эди. Бу ўз номи билан янги адабиёт эди, у жадид маърифатпарварлигидан озиқланиб, Инсон учун Саодатни, Эркни, Ҳуррияти куйлади. Бу маърифатпарварлик адабиёти Инсон Эркини куйлашдан миллат истиқболи ва истиқлолини тасвирлаш сари ўсди. 20-йилларга келиб бу янги ўзбек адабиёти ғоя, мазмун ва ҳажм салмоғи билан халқ тафаккурида миллий истиқлол, озодлик каби умидбахш туйғуларни шакллантира олди. Шу маънода биз О.Шарофиддинов, Н.Каримов, Ш.Ризаев ва бошқаларнинг фикрларига қўшиламиз.

ХХ аср тонг отарида пайдо бўлган янги ўзбек адабиётида Ҳамзанинг ўрни қай даражада?

Ҳамза ўз ижодини анъанавий-мумтоз адабиёт русумларида бошлади. Унинг «Девони Ниҳоний»си мумтоз адабиёт анъаналарини яхши билганлигидан далолат беради. Мумтоз адабиётшунослик мезони билан айтганда, эътироф этилган соҳиб девон шоир. Лекин бизнинг назаримизда, Ҳамза ўз тафаккурининг қаймоғини жадид маърифатпарварлигига асосланган янги ўзбек адабиёти намуналарини яратишга сарфлади. Нега?

Янги ўзбек адабиёти «улуғ ибрат мактаби» бўлган драматургияда ўзлигини топди. Бу — жаҳон андозасига хос жанр эди. Ҳамза ҳам биринчилардан бўлиб, бу маърифий жанрда эътирофли пьесалар ёзди. Унинг «Ишқ қурбонлари», «Заҳарли ҳаёт», «Фарғона фожеалари», «Бой ила хизматчи» каби драмалари бунинг далилидир. Бу асарлари билан Ҳамза жадид театрчилигининг ривожига чексиз ҳисса қўшганлигини кўпчилик адабиётшунослар эътироф этади.

Янги ўзбек адабиёти шоирлари, Ҳамза ҳам янги даврда халқ адабиётидаги шакл — бармоқни танлади. Ўзига хос бир иқтидорни талаб қилган бу жанрда Ҳамза юзлаб шеърларни ўз ичига олган ўнлаб тўпламлар нашр этди. Ҳатто унинг «Йиғла, Туркистон» номли шеърлари ўз даврининг мадҳияси бўлиб янгради. Бу борада устоз О.Шарофиддинов ҳақ: «Ҳамза Ҳакимзода шеърларида эса биз бошқача аҳволга дуч келамиз — энди шоир, аввалгидек фақат маърифатга чақириш билан чекланмайди, энди у қадимий Туркистоннинг сиёсий-ижтимоий аҳволини ўйлайди...»

Янги ўзбек адабиёти жаҳон адабиётига хос бўлган — публицистикани қабул қилди. Биз яна Ҳамзанинг ёлқинли ва ҳароратли публицистикасига дуч келамиз. Афсуски, Ҳамза публицистикаси ҳали ўз баҳосини олгани йўқ.

Ниҳоят, янги ўзбек адабиётига ижодкорнинг амалий фаолиятда бўлиши ўзига хос одат эди. Ҳамза улуғ маърифатпарвар, халқ жарчиси ва моҳир педагог сифатида фаолият кўрсатганлиги барчага маълум. У «Жадид муаллимлик» шарафига сазовор бўлган эди.

Буларнинг барчасига Ҳамза 20-йиллар атрофида эришган эди. 20-йиллар арафасида ҳамма уни ижодкор сифатида танирди. Демак, Ҳамзанинг янги ўзбек адабиётининг шаклланишидаги хизмати ва мавқеи беқиёсдир.

Ҳамзанинг драматургияси, шеърият ва публицистикасида миллат озодлиги, инсон эрки куйланади, йўлсизлик жаҳолати ва маърифатсизлик иллати қораланади. Ҳамза асарларида биз халқни миллий ҳуррият ғояси билан суғоришнинг устуворлигини кўрамиз. Менинг назаримда, Ҳамзанинг 20-йилларгача бўлган ижодида миллат маиший ҳаётидаги қусурларни тасвирлаш билан унинг кўзини очиш ғояси устувор. Унинг драмаларидаги воқеаларда, лирик шеърлардаги кўз ёшларда ва публицистикасидаги ёлқинланишларда миллатни севиш туйғуси миллатдаги қусурларни йўқ қилиш истагида намоён бўлади.

Табиий савол туғилади: хўш, Ҳамза янги ўзбек адабиётининг шаклланишига шунчалик ҳисса қўшган экан, нега у 20-йиллар ўрталаридан «қизил инқилобчи» бўлиб кетди? Бу борада бизнинг фикрларимиз қуйидагича:

Биринчидан, ҳалига қадар Ҳамзанинг соф «қизил инқилобчи» бўлиб кетгани ўз исботини топгани йўқ. Чунки бизни Ҳамзанинг 20-йиллар ўрталаридан то умрининг охиригача бирорта шўро мафкурасини акс эттирувчи салмоқли асар яратмаганлиги ўйлантиради. Уч-тўртта «қизил» шеъри билан уни инқилобчига чиқара олмаймиз.

Иккинчидан, дастлаб Ҳамзанинг ҳам ўзга жадид арбоблари қаторида Октябрь воқеаларидан умид қилганлигини ва «янги ҳаёт бошланди» деб ўйлаганлигини инкор қилмаслик керак. Бироқ, 1925-йиллардан Ҳамзанинг умиди пучга чиққанлиги ҳам ҳақиқат.

Учинчидан, эҳтимолким, бу масаланинг ечимини фақатгина Ҳамза таржимаи ҳолининг 20-йиллардан кейинги даврини синчиклаб ўрганиш ҳал қилиб беради.

Ҳамзанинг 20-йиллардан кейинги ижоди ва фаолияти ҳам янгича кўз билан тадқиқ этишни кутмоқда.

Ҳамзанинг янги ўзбек адабиётининг шаклланишида муносиб ўрни бор. Бу масала Ҳамза ижодини чуқур таҳлил этишни тақозо этади.

Нилуфар ДАДАЖОНОВА,
Ўзбекистон Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси ходими

– Келинг, имтиҳонларга бирга тайёрланамиз, дугонажон!

Эзгулик шайдоси

(Мақсуд Қориевнинг 75 йиллигига)

Таниқли адиб ва истеъдодли журналист Мақсуд Қориев «Эзгуликка интилиб» китобида устозларидан бири Шорасул Зуннун ота ҳақида қуйидаги самимий сўзларни ёзган: «Дунёда шундай инсонлар бўладики, умр бўйи жонини жабборга бериб кўп савобли ишлар қилиб, эл тилига тушади, эътибор қозонади. Аммо қилган саховатли ишлари ҳақида ҳеч қаерда мақтаниб юрмайди».

Мен бу сўзларни ўқир эканман, кўз ўнгимда китоб муаллифи Мақсуд Қориевнинг ажойиб қиёфаси намоён бўлди. Чунки юқоридаги сўзлар Мақсуд Қориевга ҳам тааллуқлидир.

Мақсуд Қориевни деярли ярим асрдан бери биламан. Аспирантурада ўқиб, юридик фанлари номзоди илмий даражасини олди. «Қизил Ўзбекистон» (ҳозирги «Ўзбекистон овози») газетасида оддий адабий ходим бўлиб ишлади. Кейин «Тошкент ҳақиқати» газетасида муҳаррир ўринбосари, сўнг «Қизил Ўзбекистон»да бош муҳаррир лавозимида чорак аср хизмат қилди. Ҳозирда эса «Меҳригиё» газетасини ташкил қилиб, унда унумли ижодий меҳнат қилмоқда. У шу давр ичида барчага қўлидан келганча ёрдам берганлигини, ҳаётнинг мазмунини эзгулик ва яхшилик қилишдан иборат деб билганлигининг гувоҳиман.

Мақсуд Қориевда олижаноблилик, соддалик ва камтарлик, мурувватлилик ва садоқатлилик фазилатларининг асослари қаердан пайдо бўлган, унга кимлар салоҳият ва одамгарчиликдан сабоқ берган?

Мақсуд Қориевнинг бахти шундаки, у соғлом, илм-ижоднинг қадрига етадиган, келажак ривожига тўғри кўз билан қарай оладиган файзли оилада туғилиб, вояга етди. Бунда унинг доно, меҳрибон, мунис онаси Мубораккон аянинг хизматлари чексиз бўлган.

Мақсуд Қориев катта устози, академик Соли Ражабов билан ҳамкорлик қилиш бахтига муяссар бўлади. Ажойиб инсоний фазилатларга эга бўлган бу олим, ўз шогирдини илм поғоналари сари йўллади. Мақсуд Қориевни журналистика соҳасига ажойиб инсон, атоқли драматург Баҳром Раҳмонов олиб кирган. Айниқса, у ижодий фаолиятида Шароф Рашидовнинг отаоларча ғамхўрлигини доимо ҳис этиб турган. Зиёд Есенбоев уни Шароф Рашидовдан кейин ўз паноҳига олди, матбуотнинг порлоқ йўлини очиб бериб, камолоти учун самимий ижодий меҳнатини аямади. «Тошкент ҳақиқати» газетасида бирлари бош муҳаррир, иккинчилари ўринбосар сифатида ишлаганлари ибратлидир. Республикада журналистлар уюшмасини ташкил этиб, унга бош-қош бўлган Иброҳим Раҳим ҳам Мақсуджонга устозлик қилди. Мақсуджон бу кишига то ҳануз чуқур ҳурмат ва самимият изҳор этиб келади.

Мақсуд Қориев устозлари каби йирик, истеъдодли, чуқур билимдон журналист, таниқли ёзувчи бўлиб етишди. Шу билан бирга Мақсуд Қориев саховатли, мурувватли, меҳрибон, ғамхўр. Хайрли ишларни ўз касби деб биладиган олижаноб шахсдир. Масалан, ёзувчи Самар Нур фалокатга учраб, ажал чангалига тушиб қолганида, Мақсуд Қориев жонини фидо қилиб, уни ҳалокатдан қутқариб қолади. Шу сабабдан Самар Нурнинг рафиқаси уни «Аслида жаннати инсонсиз» деб баҳо беради.

Мақсуд Қориев республиканинг энг катта, энг обрўли газетасига йигирма бир йил бош муҳаррирлик қилди. Газета тарихида ҳеч ким «Қизил Ўзбекистон»га Мақсуд Қориевдек узоқ вақт ҳамда самарали бош-қош бўлмаган. У бош муҳаррир қандай бўлиши кераклигини эталон қилиб кўрсатди, унинг иш фаолияти ёш бош муҳаррирлар учун ибрат бўла олади.

Шуни таъкидлаб ўтиш жоизки, иш давомида Мақсуд Қориевга осон бўлмади, у ҳамиша ҳаяжон ва хавотирда яшади. Ўзини қил устида тургандай ҳис қилди. Атоқли ёзувчи Саид Аҳмад бу ҳолни тўғри таъкидлайди: «Энг масъулиятли, энг нотинч, ҳатто хавфли деса ҳам бўла берадиган касб газетачилик» эди. «Қизил Ўзбекистон»дан ташқари «Тошкент ҳақиқати»да ўн йилча, «Муштум»да тўрт йилча, ўн йилдан буён «Меҳригиё»нинг бош муҳаррири вазифасини бажармоқда. Ҳаммасини ҳисоблаб келсак, Мақсуд Қориев ярим асрдан бери журналистика соҳасида жавлон уриб келмоқда. Бунга сабаб нимада? Узининг таъбири билан айтганда «Газетанинг меҳригиёсисиз яшай...» олмаслигидадир.

Журналистика соҳасида ишлаш Мақсуд Қориев учун катта ҳаётий мактаб бўлди. У турли тоифадаги, касбдаги инсонлар билан учрашди, улардан ўқиб, ўрганди. Бу унга ижодий уфқларни очди. Ҳаёт, турли инсонларнинг қисматлари адибга ҳаётий манба берди. Ёш адиб уларни бир чеккадан қаламга олиб, адабиёт майдонига кириб келди, кичик-кичик бадиий асарлар ёза бошлади. Унинг жажжи ҳикоялари 60-йилларнинг ўрталаридан матбуот саҳифаларида кўрина бошлайди. Адибнинг биринчи катта ҳажмли қиссаси «Ойдин кечалар» 1968 йилда чоп этилди. Асар муаллифга обрў келтирди. Ундаги лирик кечинмалар, севгининг самимий, реал тасвири, тилнинг ширадор ва равонлиги китобхонларнинг диққатини ўзига тортди. Ўқувчиларнинг ижобий баҳоларидан илҳомланган адиб бирин-кетин, қизиқарли, пухта ҳикоя ва қиссаларини чоп этиб борди. Мақсуд Қориевнинг «Жийда гуллаганда» (1970), «Ой тутилган кеча» (1970), «Қиз узатиб борганда» (1972), «Афросиёб гўзали» (1972-1973), «Турналар баланд учади» (1974-75) каби қиссалари нашр этилиб, ўзбек миллий адабиётини янги-янги мазмун ва муаммолар, ўзига хос қаҳрамонлар билан бойитди.

Энди Мақсуд Қориев ўз қаламини йирик жанрда синаб кўриб, унинг ҳам уддасидан чиқди. Гап 1985 йилда босилиб чиққан «Спитамен» тарихий романи устида кетмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов ўзбек халқи тарихида катта рол ўйнаган қаҳрамонлар ҳақида тўхталиб: «Халқимизнинг қадимий ва бой тарихига Тўмарис, Спитамен, Муқанна, Темур Малик, Жалолиддин Мангуберди, Соҳибқирон Амир Темур каби ўнлаб саркардаларнинг номлари зарҳал ҳарфлар билан битилган», — деб таъкидлаган эди. Шундай қаҳрамонлардан бири Спитаменнинг бадиий қиёфасини Мақсуд Қориевнинг романида яққол кўрамиз. Бу асарнинг ўзига хос хусусияти нимада? Тарихийликни бадиийлик билан қўшиб тасвирлаш санъатидадир. Муаллиф «Спитамен»га янада сайқал бериб, уни «Сўғд ўғлони» номи билан нашр эттирди. Тарихни бадиий адабиётга олиб кириш жуда машаққатли, оғир ижодий ишдир. Аммо бу мушкул вазифа Мақсуд Қориевни чўчитмади, узоқ ўтмишни, тарих зарварақларини синчковлик билан кўздан кечирди,

ҳужжатлардан бош кўтармай, эртаю-кеч мутолаа қилди. Хайрли меҳнат зое кетмади, самарали ҳосил берди. Оқибатда яна бир тарихий роман «Ибн Сино» (1995) пайдо бўлди. Таниқли адабиётшунос Иброҳим Ғафуров таъкидлаганидек: «Мақсуд Қориев Спитамен, Искандар, Ибн Сино, Маҳмуд Ғазнавийларни ҳам худди ўзини ёзаётгандай бир тарзда гавдалантиради. Бунда нотабиийлик йўқ. Аксинча ажиб бир табиийлик, инсонийлик зуҳур этади».

Бу катта асарлари орасида Мақсуд Қориев турли долзарб мавзуларга бағишланган, зарур муаммоларни кўтарган «Юлдузларда эди хаёли», «Осиё гўзали» бадиалари, «Тожмаҳал», Амир Темур ҳақидаги ҳикоялари, «Эзгулик истаб» хотиралари босилиб чиқди. Адибнинг баъзи асарлари («Спитамен», «Ойдин кечалар», «Турналар баланд учади», «Афросиёб гўзали») рус тилида ҳам нашр этилди.

Мақсуд Қориев асарлари асосида радио, телеспектакллар қўйилган. «Ойдин кечалар», «Афросиёб гўзали», «Турналар баланд учади» каби қисмсалари, «Юлдузларда эди хаёли» бадиасининг радиоспектакли ҳозирда ҳам радио тўлқинлари орқали берилиб келинишини мамнуният билан қайд этамиз. Буларнинг қаторига «Мирза ва Лола», «Қалдирғочлар баҳорда келади», «Қиз узатиб борганда» қиссалари асосида пайдо бўлган фильмларни ҳам қўшсак, Мақсуд Қориев адабиёт ва санъат оламида янада салобатли ва кўркам бўлиб кўринади.

Юристдан чиққан, журналистика соҳасида Расул Раҳмон, Самар Нуров, Муроджон Мансуров, Ўктам Усмонов, Охунжон Ҳакимов, Анвар Эшонов, Анвар Юсупов, Маҳкам Маҳмудовга устозлик қилган, бутун умр давомида халқ нафаси билан яшаган, унинг дарди билан куйиб-ёнган бир ўзбек миллий адибининг салмоқли ижоди таҳсинга ва ибратга лойиқ.

Халқ ёзувчиси, Ўзбекистон Қаҳрамони Саид Аҳмад тўғри айтганидек, «Мақсуд Қориев ҳар қандай шароитда суянса бўладиган вафодор дўстдир». Адиб ўзининг ён дафтаридаги битикларида шундай ёзади: «Дўстларинг қанчалигини лавозимдан кетганингдан кейин биласан. Мансабдан кетганингдан сўнг, сендан узоқлашган дўстларингга ачинаман».

Тиниб-тинчимас, таниқли адиб ва машҳур журналист Мақсуд Қориев 75 баҳорни кўрди. Унга ҳамиша илҳом ва соғлиқ ҳамроҳ бўлсин. Ижоди мусаффо булоқдай қайнаб-тошаверсин, деймиз.

Ҳафиз АБДУСАМАТОВ,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, филология фанлари доктори

Ҳунармандларнинг пирлари

Ҳунармандчилик билан инсонлар ибтидоий даврлардан бошлаб шуғулланиб, турли-туман буюмлар, нарсалар ясаб келганлар. Асрлар давомида ҳунармандчилик анъана тариқасида ривожланиб, такомиллашиб бизгача етиб келган. Ҳунармандчиликнинг ҳам тарихан ўз маросимлари ва анъаналари бўлган. Булар ўз-ўзидан келиб чиқмаган. Улар маълум сабаблар асосида пайдо бўлган ва авлодлардан авлодларга ўтиб келган.

Масалан, ҳар бир ҳунарманд ўз пирига сиғинган. Бу пирлар шу ҳунарнинг асосчиси ҳисобланган. Аждодларимизнинг қўлёзмаларида ва кекса усталарнинг айтишича, дунёдан ўтган уста ҳунармандларнинг, яъни пирларнинг арвоҳи ушбу ҳунар усталарининг теваракатрофида айланиб юрар экан. Шунинг учун ҳунарманд усталар ҳар доим иш бошлашдан олдин дуо ўқиб, руҳларни шод этган ва улардан руҳий мадад сўрашган. Ҳар бир ҳунарнинг пирлари мавжуд бўлган. Чунончи:

— ёғоч ўймакорлиги ва қайиқчилар пири пайғамбар Нуҳ;

— темирчилар ва мисгарлар пири ҳазрат Довуд;

— тўқувчилар пири Идрис пайғамбар;

— зардўзлар пири ҳазрати Юсуф;

— каштадўз ва наққошларнинг пири Баҳоуддин Нақшбанд;

— чўпонлар пири Занги ота;

— кулоллар пири Мир Амир Кулол ва ҳоказо.

Қадимдан ҳар бир ҳунар пирларини ва устозларни улуғлаш ва қадрлаш одоб тусини олган. Шогирдлар ва уларнинг ота-оналарининг пир ҳамда устозларга бўлган шарқона муносабатлари, одоб мезонлари мавжуд бўлган.

Сўфи Оллоёр ёзган эди:

Агар бўлмаса йўл
бошлагувчи пир,
Солур бўйнига Шайтон
доми тазвир.
Қачон ҳар пир билур
қутлуғ йўлингни,
Таниб эр яхшисин,
топшир қўлингни.
Ўшал пирки, эрнинг эри бўлгай,
Тариқат пешасининг
шери бўлгай.

Устознинг қўл остидаги шогирдлари билан ўзаро муносабатлар мезони қуйидагилардан ташкил топган:

— ўзаро кўркам хулқ билан самимий муносабатда бўлиш;

— интизомли бўлиш;

— бир-бирининг айбини ошкор қилмаслик;

— эринчоқ ва ялқов бўлмаслик;

— дўстининг омонатига хиёнат қилмаслик, зиён-заҳмат етказмаслик;

— мунофиқ ва риёкор бўлмаслик, адоват, ҳасад, ғийбат, иғво қилмаслик, ёлғон сўзламаслик, дўстини алдамаслик;

— бир-бирига ёрдам бериш;

— дўстининг муваффақиятидан қувониш.

Шогирд маълум вақт ўтгандан сўнг, мустақил ишлай олиш даражасига етгандан сўнг «Уста рози» маросими асосида уста деган номга эга бўлган. «Уста рози» маросимида усталар ўз шогирдларига оқ фотиҳа беришган. Шогирд устозга чопон ва совға-салом берган. Шогирдга эса чопон, белбоғ ва салла кийгизилган ҳамда уста томонидан ўша ҳунарда ишлатиладиган асбоблар совға қилинган. Пирни рози қилгач, шогирд мустақил ишлай бошлаган. Халқимизда «Пирдан фотиҳа олганми?» деб сўраш шундан келиб чиққан. Ҳунар пирларидан фотиҳа олмаган усталарни «Пири шайтон» деб юритганлар. Ўз навбатида пирлари йўлидан қайтган усталарни эса «устози шайтон» деб атаганлар.

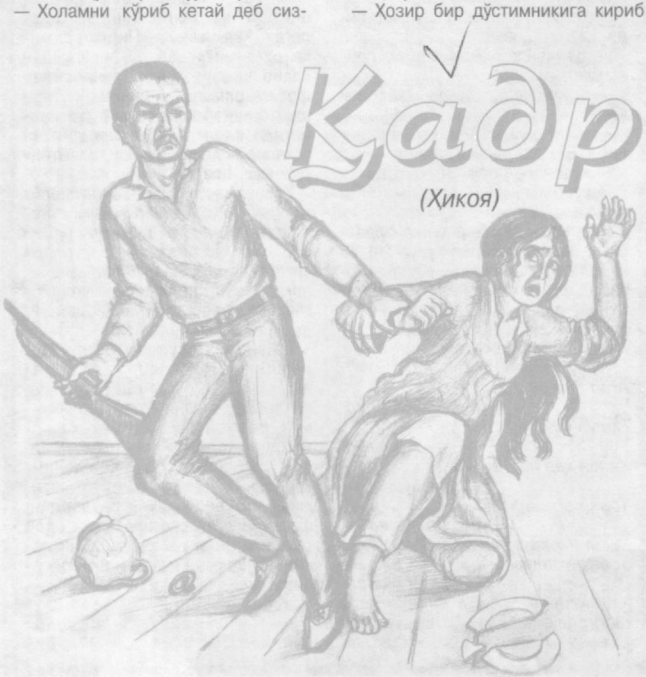
Ҳозир касб-ҳунар коллежларида, олий ўқув юртларида якка тартибда усталарга шогирд тушиб ёки тўгаракларда ҳунар турлари ўргатиляпти, лекин ҳунармандчиликка оид аждодларимиз қолдирган маънавият хазиналаридан тўлиқ фойдаланилмаяпти.

Ватанимиз келажаги бўлган ёшларимизга ўз миллий қадриятларимиз — урф-одатларимиз, анъаналаримизни ўргатмас эканмиз, келгуси авлод бизни кечирмайди. «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури»га биноан таълим-тарбияни амалга оширар эканмиз, миллий хусусиятлардан, шарқона устоз-шогирдга оид одоб мезонларидан, аждодларимизнинг қолдирган маънавий меросидан тўлиқ фойдаланиш зарур.

Абдулла ОЧИЛОВ

Қадр

(Ҳикоя)

Баҳодир ХУДОЙБЕРГАНОВ

Нодира ҳовлига кириб келар экан, қайнонасидан нимага эридан ажрашганлигини сўрашга қарор қилган эди. Бироқ уйга киргач, диванда ўтирган қайнонасига кўзи тушди-ю, шаштидан қайтди. Қайнонаси унга оналарча меҳрибонлик билан қараб турар эди. Бироздан сўнг яна сўрагиси келди.

— Нега улардан ажрашгансиз, — деди Нодира томдан тараша тушгандай овози қалтираб. Она кимдир мени ёмон отлиқ қилиб келинимнинг кўнглини чўктирибди-да, деб ўйлади. Эҳ, одамлар-одамлар, текканга тегиб, тегмаганга кесак отасизлар-а, дея ўзича ҳар хил хаёлларга борди.

— Мен бошимдан ўтган воқеаларни аллақачон сенга айтиб бермоқчи эдим. Эшит, қизим...

Кун аямай ёндирарди ўшанда. Дарахтларнинг барглари иссиқдан шалвираб қолган, қилт этган шамол йўқ.

Қиз ёнгинасига келиб тўхтаган оқ "Жигули"ни кўриб аввалига ҳайрон бўлди.

Машина эшиги очилиб новча бўйли, озғингина, кўримсиз бир йигит тушди. Йигит билан қиз бир-бирига қараб юришди.

— Қандай шамол учирди Қурбонбой ака? — деди қиз жилмайиб, йигит билан қўл бериб сўрашар экан.

— Холамни кўриб кетай деб сизларникига келаётган эдим.

— Холамлар яхши юришибдими? — дея қиз ўз навбатида йигитдан сўради.

Йигит қиз саволларига жавоб бераркан:

— Ўзинг яхши юрибсанми? — дея сўради. Йигит қизга ўгринча бошдан-оёқ назар ташлаб чиқди.

— Раҳмат.

— Мактабни тугатдингми?

— Бугун охирги имтиҳонимни топшириб келаяпман.

— Неччи олдинг?

— Беш.

— Зўрсан-ку, — қойил қолгандек бош силкиди йигит, кейин бир нарса эсига тушиб қолгандек:

— Нега туриб миз, ўтир, обориб қўяман, — деб таклиф қилди.

Қиз машинанинг орқа ўриндиғига, йигит бўлса ҳайдовчи ёнига ўтирди. Машина секин жойидан силжиди. Озгина юргач, йўл чеккасида турган бир йигит олдида тўхтади. Машина тўхташи билан Қурбонбой Нодиранинг ёнига, йўлда учраган йигит бўлса ҳайдовчи ёнига ўтирди.

Машина шитоб билан жойидан силжиб, тезликни оширди.

Машина шаҳардан чиқиб қишлоқ томон йўл олди.

Қизнинг юрагига шунда ваҳима тушди.

— Қаерга кетаяпмиз? — деди.

— Ҳозир бир дўстимникига кириб чиқаманда, сени олиб бориб қўяман, — деди кўримсиз чўтир йигит.

Қизнинг кўнгли бир нарсани сезгандек типирчилай бошлади.

— Тўхтатинг машинани, тушиб қоламан, — деб қиз машина эшигини ушлаган ҳам эдики, йигитнинг бақувват қўллари унинг билагини қаттиқ қисди.

— Нима қиляпсиз, Қурбонбой ака? Уялмайсизми? Холангизнинг қизиман-ку.

Қизнинг кўзидан оқаётган шашқатор ёшлари-ю ялиниб ёлворишлари йигитга таъсир қилмади... У мажбуран қизга уйланиб олди.

Бензин қуйиш шоҳобчасида ишлайдиган отасининг пулларига ҳамма нарсани, ҳатто бахтни ҳам сотиб оламан деган фикрда эди. Меҳрибон она қудаси ўзининг синглиси эканлигини билгач нажотсиз гирдобда қолди. Синглисининг эри қанақа одам эканлигини, Қурбонбой ҳам отасига ўхшаб ичкиликка берилганлигини биларди. Синглиси агар ўртага совчи қўйганда тўй бўлмас эди. Энди шу йўл билан қудачилик қилмоқчими?

Келинлик либосига бурканган Гавҳар уйга кирган онаси қучоғига ўзини отди. Она қизини бағрига босганича жим туриб қолди, охири:

— Бўл, қизим, кетамиз, — деди амирона овозда.

— Энди қайси юз билан уйга бораман? — деди Гавҳар.

— Ҳозир мен билан кетмасанг сендай қизим йўқ, — деди она қатъий.

Гавҳар онасининг қучоғида жимгина турарди.

Шунда она жим турган қизини бағридан итариб ташлади-да, шах-

дам қадамлар билан уйдан чиқиб кетди.

Орадан ойлар ўтиб, Гавҳар фарзандли бўлди. Қиз кўрди. Орадан уч йил ўтгач, ўғиллик бўлди.

Қурбонбой тўйдан кейин инсонлик қиёфасини йўқота бошлади. Эрталабданоқ битта ароқни ичиб олиб, ишга кетарди.

Гавҳар бу уйга келганига олти йил бўлибдики, эридан ёки қайнотасидан бир оғиз ширин сўз эшитмади. Туғруқхонада ётганларида эри бирор марта кўргани борган эмас, яхшиям холаси бор экан, хабар олиб турди. Қайнона Қурбонбой билан Гавҳар ўзларидан тиниб-тинчиб кетишлари учун елиб югурди.

Бир неча марта Қурбонбой Гавҳарни ўласи қилиб калтаклаганда, қайнона ўғлининг қўлидан ҳушсиз Гавҳарни тортиб олгани учун ҳам эридан келтак еди. Охири қайнона келини билан ўғлини қишлоқдаги бир ташландиқ уйнинг уёқ-буёғини тузаттириб, уларни шу уйга кўчириб юборди.

Шундан кейин Гавҳар учун қиёмат қойим бўлди. Ҳеч ерда ишламайдиган эрининг арорига пул топиб бериш, рўзғор тебратиш Гавҳарнинг гарданига тушди. У тикувчилик билан шуғуллана бошлади.

Бир кунда икки-уч кўйлак тикар эди. Эри тун ярмида келадими, тонгда келадими, Гавҳар эрини кутиб ўтирганича кўйлак тикарди.

Шундай кунларнинг бирида Қурбонбой гандираклаганича маст ҳолда уйга сўкиниб кириб келди. Эрининг дераза пештахтасидан чойнакни олиб, ўзига отганини эслайди-ю, кейин нима бўлганлигини билмайди. Ўзига келиб, кўзини очиб қараса, қизи билан ўғли бурчакка сиқилганича бир-бирининг пинжига кириб, жимгина ўтиришарди...

Қурбонбой этигини ҳам ечмасдан тўшакда узала тушиб ётарди.

Бир-икки марта маҳалла-кўй аралашиб Қурбонбойга насиҳат қилди. Қурбонбой бўлса, аввал ўз уйларингда тартиб ўрнатинглар. Мен нима қилибман, урсам ўз хотинимни урдим, сизларга нима? Мен сизлардек хотинимни соясига салом бериб яшолмайман, деди.

Бир куни Қурбонбой билан ароқ ичиб ўтирган ота:

— Хотинингни йўқот. Мен сенга онаси ўпмаган қиз олиб бераман, — деди.

Ота-бола алламаҳалгача қадаҳлар жаранги остида гаплашиб ўтирдилар. Ота ўғлининг уйдан чиқиб кетаётганида, қўшни хона деворида осиғлиқ турган милтиқни олиб чиқиб кетганлигини ҳам сезмади. Қурбонбой гандираклаб уйига яқинлашар экан милтиқни олиб, ўқланганлигини текшириб кўргач, милтиқ чақмоғини тортиб қўйди. Эрини кутиб олиш учун эшикка отилиб чиққан хотинига қараб у ўқ узди. Гавҳар ёнбошлаб йиқилди. Милтиқ овозини эшитган кўни-қўшнилар югуриб кўчага чиқишди. Гавҳарни тезда касалхонага элтишди. Ўқ Гавҳарнинг елкасига теккан эди...

... Гавҳар икки нафар боласи билан туғилган уйига кириб келганида баҳор ойларидан бири эди. Ҳовли олдидаги ўриклар оппоқ, қийғос гуллаган, ернинг намиққан ҳиди анқиб турар, қуёшнинг иссиқ ҳароратидан исиниб олган илиқ шабада Гавҳарнинг юзи аралаш сочларини силаб ўтарди...

— Бугун қабоҳатга ўралган жирканч ҳаётдан ажралиб ота-онам қўйнига, туғилган уйимга кириб келганимга йигирма йил тўлди, — деди Гавҳар келинига юзланиб.

Келин бўлса диванга михланиб қолгандай бутун вужуди билан унинг гапларини тинглар эди.

Ҳақиқатан ҳам мана шу йигирма йил ичида Гавҳар қайта туғилди. У педагогика олийгоҳини сиртдан тугатди. Олдинига ўқитувчилик қилди. Кейин мактаб жамоаси уни ўзларига раҳбарликка сайлашди.

Ўғли билан келини врач, қизи бўлса ўқитувчи, иккита боланинг онаси.

— Ана шунақа гаплар, ҳаёт баландпаст сўқмоқлардан иборат экан қизим, — деди Гавҳар опа сўзини тугатиб.

Биласизми?

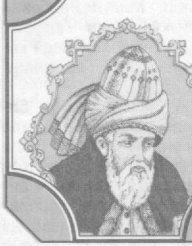
Стенография тарихидан

Римнинг машҳур нотиғи Цицерон ўзининг жамоат олдидаги чиқишларига астойдил тайёрланиб, уларнинг келгуси авлод учун сақланиб қолиши ҳақида қайғурган. Бунинг учун Тирон деган стенографни доим ўзи билан бирга олиб юрган. Ҳатто ёру дўстларига ёзадиган хатларини ҳам унга айтиб туриб ёздирган. Лекин кейинги асрларда стенография эсдан чиқиб кетиб, унга фақат ўрта асрларда эҳтиёж туғилган.

«Стенография» атамаси 1602 йили Англияда стенограф Ж.Уиллис томонидан киритилган. XVII асрдан бошлаб жаҳонда стенографиянинг уч мингга яқин турли тизимлари бўлган. Шуни айтиш керакки, стенография белгилари дунё бўйича умумийдир. Фақат уни айрим тилларда қўллашда ҳар бир тилнинг ўзига хос хусусиятлари эътиборга олинади.

Ўзбек тилига рус тилидаги стенография тизими биринчи марта 1925 йилда татбиқ этилган ва у 1934 йилгача қўллаб келинган. Давлат ягона стенография тизими ўзбек тилида биринчи марта 1937 йилда жорий қилинган. Ҳозирда стенография учун янги қулайликлар вужудга келди. Стенографлар ўзлари ёзаётган нутқларни ёзиб улгура олмасалар магнит ленталардан фойдаланадилар. Кейинчалик улгура олмаган иборалар тўлдирилади.

Мерос

Маснавий

Жалолиддин РУМИЙ

Маснавий

Дар яке гуфта, ки «Устоде талаб,
Оқибат бинӣ наёбӣ дар ҳасаб.
Оқибат диданд ҳар гун миллате,
Ложарам гаштанд асири зиллате.
Оқибатдидан набошад дастбоф,
Варна, кай будӣ зи динҳо ихтилоф?»

Таржима

Бирда дерди: «Қилгил, эй,
устоз талаб,
Оқибат бермас мадад ҳолу насаб[1],
Оқибат миллат бўлиб турфа-тумон,
Ложарам зиллатга ботмишлар
тамом.
Оқибатни кўрмагай ҳар кимса соф,
Йўқса, не бу динлар ичра ихтилоф?»

Лисоний таржима

Тўморларнинг бирига ёзди: «Тариқат йўлида ўзингга бир комил муршидни талаб айла. Зеро, оқибатинг яхши ёхуд ёмон кечмоғи ҳасаб ва насабингга боғлиқ эмасдир.

Ўтган умматлар ва жамиятлар пировардида билдиларки раҳбар ва ҳодийсиз гумроҳликка, адашишлар ва тойдирилишларга дучор бўлмишлар. Зеро, одам шахсияти ҳамиша бир пешво ёхуд раҳбарга эҳтиёж сезади.

Оқибатни кўра билмак бу қўл учида урчуғ йигирмак каби осон эмас. Агар ҳақиқатни билмоқ ёхуд кўрмоқ мушкул бўлмаганда эди, одамлар, динлар ва мазҳаблар ўртасида ихтилофлар, тарафкашлик ва муросасизликлар қаердан пайдо бўларди?».

Шарҳ

Одам ҳам баайни қора қозон ичидаги қумурсқа; бўтана сувга чўккан оқ капалак; мазоратдаги сўкир шайх; уммон қаъридаги ёлғиз кема; тунда уяси бузилган ари; карвонидан адашган бўталоқ; жанг майдонидаги сонсаноқсиз мурдаларга тўқиниб кетмаслик учун ҳазирлик билан кезиб юрган тулпор... ва ҳоказо. Одам боласи бутун ҳаёти давомида ё у тарзда ё бу тарзда кимнингдир етагида бўлади. Ланғиллаган ловодан, вишиллаб турган қайноқ қозондан, дами тошни кесадиган пичоқдан ва шунга ўхшаш хавфли нарсалардан чақалоқлик чоғимизда бизни асраган онаизоримиз илк муршидимиз, пиримиз, раҳнамомиздир. Ундан сўнг... не-не устозлар ва раҳбарлар. Бировнинг йўли Ғарбга, бириники — Шарққа; бириники — ортга; бириники — олға; бири — чўқинади; бири — юкинади; бири — йиғлаган; бири — ариллаган...

Ҳақ қаёқда? Ҳақиқат қайда? Тўғри йўл қаерда? Ким у — Ҳақ? Биров Тибет тоғларида... Биров Карбалода... Биров тутга оқ боғлаган; биров ўша тутни қаттиқ қучган...

Мусо пайғамбар бир қавмни аждаҳонинг томоғидан тортиб олди. Саҳрода Худо уларга раҳм қилди. Ўз неъматларини дастурхони билан бераверди. Қорни тўйган банда энди бунисини емайман, бўлмайди, Худога айт бошқасини берсин, деб хархаша қилади. Дастурхонга айтилган таомлар тортилгач, банда «ўша Худойингга айт, ўзини бир кўрсатсин», дейди кекириб...

Хуллас, Мавлоно ҳазратлари айтганларидек, ҳақиқатни топмоқ, уни билмоқ «урчуқ йигириш»дек осон; ашула айтишдек ҳузурбахш; эсноғдек мароқли; майхўрлик қилишдек лаззатли; чойхонада чойхўрлик қилишдек гаштли бўлганида эди, ҳамма ўз «кўча»сига қараб тортқиламаган, бир замон бир Ота ва бир Онадан тарқалган инсонлар бугун «оқу қаро», «сариқ-буғдойранг»; «ривожланган», «ривожланмаган»; «демократ», «социалист» ва ҳоказо бўлиб олиб, бир-бировнинг этини емас эди.

Маснавий

Дар яке гуфта, ки: «Усто ҳам тӯй,
З-он, ки усторо шиносо ҳам тӯй.
Мард бошу сухраи мардон машав,
Рав, сари худ гиру
саргардон машав».

Таржима

Бирда ёзмишдирки: «Усто ҳам ўзинг,
Шул сабаб устога пешво ҳам ўзинг.
Мард бўл-да қолмагил товон бўлиб,
Бор, йўлингдан қолма
саргардон бўлиб».

Лисоний таржима

Тўморларнинг бирига шундай деб ёзди: «Муршид ва мураббийга эҳтиёж йўқ. Зеро, сенинг ўзинг муршид ва устозсан.

Мард бўл, ўзга бир мардлар сени мағлуб айламасин. Ўз йўлингдан қолма, муршид ва устоз қидириб саргардон бўлма».

Шарҳ

Исмоил Анқаравийнинг фикрича, бу байт зоҳиран муршиди бўлмаган авлиёларга тааллуқли. Уларни «Увайсий» ёхуд «Худопарвардагон» (Худо парвариш қилган зотлар) дейдилар. Машҳур авлиёлардан шайх Аттор, шайх Ҳарақоний ва Баҳоуддин Нақшбанд шулар тоифасига мансуб.

Устозга эҳтиёж йўқдир, деб ёзилади тўморга, одамзотнинг ақл ва маърифати фасод ҳодисаларни ташхис қилмоққа, яхши амалларни англамоққа қодир. Инсон ўзининг ақл-ҳуши билан яшай олади, унинг пир-муршид, шайх ва устозга эҳтиёжи йўқ.

Таносух таълимоти (руҳнинг бир жисмдан бошқа бир жисмга кўчиб юриши ҳақидаги таълимот) тарафдорлари ҳам худди шундай ақидада эдилар. Улар, пайғамбар айтаётган сўзлар ақлга сиғса, биз унга муҳтож эмасмиз. Агар ақлга хилоф иш тутса, унга бўйсунмаймиз, дейишарди.

Маснавий

Дар яке гуфта, ки: «Ин жумла якест,
Ҳар кӣ ӯ ду бинад аҳвал мардакест».
Дар яке гуфта, ки: «Сад як чун бувад,
Ин, кӣ андишад магар
мажнун бувад».

Таржима

Бирда ёзмиш эрди: «Барча бир эрур,
Кимки икки кўрди, билки кўр эрур».
Бирда ёзмиш эрди:
«Юз бир бўлмагай,
Телбадир у кимки шундай ўйлагай».

Лисоний таржима

Тўморларнинг бирига ёзди: «Барча мухталиф (турли-туман, ихтилофли) ақидалар аслида бирдир. Ҳақиқат —ягона. Анбиё, авлиё ва тариқат пирлари аслида иттифоқ бўлиб, суврат ва зоҳирда хилма-хилдирлар. Ташқи томондан динлар ҳам ихтилофли кўринади, бироқ уларнинг ҳақиқат ва жавҳари ягона. Кимки уларнинг ўртасида ихтилоф бор деб ўйласа, демак унинг ботини иллатли, назари эгридир».

Бошқа бир тўморга эса бундай деб ёзди: «Юз қандай қилиб бир бўлиши мумкин? Барча зиддиятлар асл гавҳарга қайтади, деб фикр қилгувчилар телбалардир. Хулоса, кўплаб ихти-

[1]Насаб — эрнинг насабда буюклиги. Дин ва молу дунё буюклиги. Бир шахснинг ўз хатти-ҳаракатлари оқибатида сарбаланд бўлмоғи.

(Давоми. Боши ўтган сонларда.)

лофларнинг ҳақиқати бор ва оламда ҳеч қандай вахдат (бирлик) йўқдир».

Шарҳ

Ҳазрат Муҳаммад (с.а.в.) бутга эмас, Худога сиғин, деб бош кўтарди. Ислом, аслида шу. Унинг асосида тавҳид, яъни Худони бор ва бир деб эътиқод қилиш ётади. Макка зодагонлари ва ҳазрат Муҳаммад (с.а.в.) ўртасидаги асосий ихтилоф ана шу эди. Кейин бутлар синди, бутпарастлар «Ла илоҳа иллаллоҳ» дедилар...

Аммо орадан йиллар ўтиб, яна бутпарастлар, авлиёпарастлар, ҳайкалпарастлар ва хўжайинпарастлар пайдо бўлди. Бугун бут нарёгда турсин, қўйиб берсангиз ҳар бир мансабдор ёнинки пулдорга сиғиниш «дин» тусини олиб кетиши мумкин. Шунингдек, «машҳурпарастлар», яъни озроқ номи чиққан одамларнинг либосига, соч-соқолига, яна нима балоларига «ибодат» қилгувчилар пайдо бўлмоқда. Бу ҳодисалар ҳарчанд ажинашамолдек ўткинчи бўлмасин, бари бир жамиятда оммавий онгсизлик ва фикрсизликни келтириб чиқаради. Булар онгсиз ихтилофлар. Бу ихтилофларнинг ҳақиқат учун курашлардан тавофути катта. Бироқ, ғоят майда бу зиддиятлар одамлар онгини «хашакилаштириб», уларнинг зеҳнини чиритади, кўзларини эса фақат нон билан қошиқни кўргувчи ашёга айлантиради. Йигирма тўрт соат давомида фақат энгил-бош ёхуд бозорда сотилмай қолган лаш-лушидан бошқа нарсани ўйламайдиган одамда ақл бўладими?

Маснавий

Ҳар яке қавлест зидди ҳамдигар,
Чун яке бошад яке заҳру шакар.
То зи заҳру аз шакар дарнагзарй,
Кай зи вахдат в-аз яке бўе барй.
Ин намат в-ин навъ дах
дафтар ва ду,
Барнавишт он дини Ийсоро адув.

Таржима

Ихтилофли эрди ҳар сўз, ҳар сири,
Заҳру шаккар эрди гўё ҳар бири.
Заҳру шаккар баҳридан ўтсанг агар,
Бирў Борнинг бўйидан олдинг хабар.
Хулласи, ўн икки дафтарга жами,
Битди Ийсо динининг бу душмани.

Лисоний таржима

Вазирнинг ҳар бир сўзи бир-бирига зид эди. Заҳар ва шакар қачон бир бўлган, ахир.

Модомики, заҳар ва шакар ихтилофини тарк этмасанг, вахдат (бирлик) гулзори сенга муяссар бўлмайди. Ҳайтовур, бу касрат олами ва ундаги сўнгсиз водийдан кечмасанг, Ҳақ кўйига восил бўла олмассен. Бу байтлар тўла-тўкис ҳазрат Мавлононинг Ҳақ ва Ҳақиқатга муносабатини ифода этади. Шундай қилиб, маккор вазир ўн иккита тўморга масиҳият «қонунларин» ёзиб, ўзининг фидоий муридларига топширди.

Бу ихтилоф ҳақиқатда эмас, балки сувратда экани хусусида

Маснавий

Ў зи якрангии Ийсо бў надошт,
В-аз мизожи хумми
Ийсо хў надошт.
Жомаи сад ранг аз он хум сафо,
Содаву як ранг гашти чун зиё.

Таржима

Ийсанинг бир рангидан бўй олмаган,
Ийсо табъи хуммидан хўй олмаган.
Неча юз ранг жома ул хумдан сафо,
Содда ҳам якранг бўлиб гўё зиё.

Лисоний таржима

Найрангбоз вазир бутун қарашлари, ғояси вахдат — бирликка асосланган Ийсо алайҳиссалом таълимотидан бехабар, Ийсонинг бирлик мафкураси билан йўғрилган маънавий оламидан ғафлатда эди.

Дунёнинг турли-туман рангларига қорилган одамзотнинг хилма-хил либос, энгил-бошлари Ийсонинг (а.) содда ва яхлит рангли оламига тегиб кетар экан, унинг покиза дами шарофатидан дунёвий ихтилофлар, асоссиз зиддиятлардан халос бўлардилар.

Шарҳ

Чунончи, дарахтнинг ёлғиз танаси бор, бироқ унинг барглари сон-саноқсиз ва фаровондир. Ҳақиқий комил мазҳаб ҳам ягона бўлади. Аммо башар авлодининг зиддиятлари туфайли турли хил йўл ва қарашларга парчаланиб, сочилиб кетади. Ҳазрат Мавлоно анбиё ва авлиёнинг вахдати — бирлиги хусусида сўз юритиб «Фийҳи ма фийҳи» («Ичидаги ичидадир») китобида ёзади: «Йўллар хилма-хил бўлса-да, мақсад бир. Кўргил, Каъбага томон йўллар турли ёқдандир.

Баъзи йўллар Румдан, баъзиси Шомдан; баъзиси Ажам, баъзиси Чиндан; баъзиси эса дарё йўли орқали Ҳинд ва Ямандандир. Йўлларга назар солсанг буюк ихтилоф бордек туюлади. Бироқ мақсадга назар солсанг уларнинг бари бирдир».

Байтда «сафо хуми» ибораси бор. Бу ботиннинг софлиги, қалбнинг беғаш, беғуборлиги, умуман, комил инсоннинг борлиғига ишора. Бу «сафо хуми» одамларни турли ихтилофлар ва ғайриғайри қарашлардан поклайди, вахдат ва муҳаббатга чақиради.

Ҳазрат Ийсога (а.) мансуб мўъжизалар орасида қуйидаги достон бор. Ийсонинг

(а.) онаси уни бўёқчига шогирдликка берди. Орадан бир оз муддат ўтгач устози унга деди: «Сен бу ишда бирмунча моҳир бўлдинг. Мен сафарга чиқмоқчиман. Бу ерда бир неча тўн бор. Уларнинг ҳар бирига махсус ранг танлаб қўйдим. Умид қиламанки, сен уни кўнглимдагидек бўяб қўясан. Устоз сафарга кетганидан сўнг, Ийсо (а.) ҳамма тўнларни бир хумга солди ва деди: «Парвардигор розичилиги билан мен истаган рангга кир». Орадан ўн кун ўтиб, устоз сафардан қайтди. Барча тўнларнинг бир хумга солиниб бир рангга қорилганини кўриб хафа бўлди. Устоз Ийсога (а.) деди: «Тўнларни расво қилдинг». Ийсо (а.) деди: «Либослар сен истаган рангда бўлади. Айтгил». Шундай қилиб, Ийсо (а.) барча тўнларни устози хоҳлаган қизил, яшил, сариқ ва бошқа рангларда чикариб берди. Устоз ва у ерда ҳозир бўлган кишилар бу ҳолатдан ҳайратга тушдиларда Ийсога (а.) иймон келтирдилар. Улар Ҳаворийлар эдилар. (Валий Муҳаммад Акбарободий «Маснавий шарҳи». Биринчи дафтар, 34-35 саҳ.)

Қиссадан ҳисса шулки, Ийсо (а.) одамларни вахдат ва муҳаббатга чақиради. Кимки унинг дини ва шариати ҳақиқатига йўл топа билса, ранг-баранглик, ихтилоф, эгри назар ва макру ҳийладан халос бўлади. Рангсиз (яъни, ягона рангдаги, бир хил кўринишдаги) олам, ягоналик дунёсига; барча дин ва мазҳабларга қўшилиб кетади. Бироқ бу «бўёқчи» ва маккор вазир, гарчи ўзини «Ийсопараст» қилиб кўрсатса-да ва соддафаҳм одамлар унинг ортидан эргашсалар-да, асл ҳақиқатдан бехабар эди.

Маснавий

Нест якранги к-азў хезад малол,
Бал, мисоли моҳиву оби зилол.
Гарчи дар ҳушкӣ ҳазорон ранг ҳост.
Моҳиёнро бо юбоуст жангҳост.

Таржима

Якка рангликдан сира чекма малол,
Бу, баликдир, бу эса сувдир зилол.
Гар қуруқликда неча минг рангдир,
Лек, баликлар бирла мангу жангдир.

Лисоний таржима

Бу бир хиллилик ёки ягона ранглилик ва вахдат ҳеч кимга малоллик, ранж келтирмайди. Яъни, ишқ ва муҳаббат билан устувор бўлган Ийсонинг (а.) бу равиши кимнингдир малолчилиги ва дилтанглигига мисоли бўлмайди. Балки, зилол сув мисоли рангсиз бу олам ва унга ғарқ бўлган зотлар баликка ўхшайдилар. Баликлар эса ҳеч қачон сувсиз яшай олмайдилар ва сувга ҳеч қачон тўймайдилар.

Агарки бу қуруқликда, яъни бу оламда мингларча ранг-баранг нақшлар мавжуддир, бироқ вахдат дарёсининг баликлари бўлган пайғамбарлар ва авлиёлар касрат ҳамда ихтилоф қуруқлиги (яъни, қақраган сахролари) билан мангу ҳарб-зарбдадирлар.

Шарҳ

Бир хиллилик, ягона ранг мажозан бегараз, бенифоқ дўстлик, вахдат ва ягоналик.

Лаззат ўз табиатига кўра хилма-хиллик ва анвойи ҳодисалардан қувват олади. Такрор малол келтиради, одамнинг кўнглини сиқади. Аммо, Ийсонинг (а.) равиши бўлган ишқ ва муҳаббат малоллик, ранж келтирмайди. Зеро, ишқ, гарчи рангсиз бўлса-да барча лаззатларнинг сарчашмасидир. Ишқ ҳосил бўлиши ёхуд ишқ нузулининг асосий воситаси бўлган майл кимга ёхуд нимагадир боғланмаса ҳеч қачон хушлик ва лаззат бағишламайди. Ишқ боғланган ҳодиса майлнинг энг олий ва қудратли намунаси бўлиб, унинг зарраси тупроққа тушса, тупроқ қўпади ва рақсга тушади. Бинобарин, ишқ ва муҳаббатга йўғрилган Ийсонинг (а.) равиши ҳеч қачон малоллик, дилтангликка сабаб бўлмайди.

Бироқ ҳийлакор вазир ва Ийсо (а.) уммати унинг ҳақиқатидан бехабар эдилар. Улар ишқнинг ҳатто ҳидини ҳам билишмасди. Шу боисдан улар орасида даставвал баҳс-талош, сўнг эса жанжал бошланди. Байтларда ишқ ёхуд Ҳақ таъоло сувга, ошиқ ёхуд толиб баликка ўхшатилади. Мавлононинг «Буюк Девон» китобларида қуйидаги байтлар бор:

Эй, дил, сенинг кўйингда
гўё баликлар сувда,
Баликдир жон, жон бергай
сенингсиз у бир зумда.
Баликларда сабр йўқ,
сувсиз яшай олмаслар.
Ошиқларда сабр йўқ,
Усиз яшай олмаслар.

Маснавий

Кист моҳӣ? Чист дарё дар масал?
То бидон монад Малик азза ва жалл.
Сад ҳазорон баҳру моҳӣ дар вужуд.
Саждa орад пеши он икроми жуд.

Таржима

Бу баликлар ҳамда дарё —
бир масал,
У Маликдир, у —
Малик азза ва жалл.
Неча минг уммон,

Суратларни Рустам Эрматов чизган

балиқлар даҳр аро,
Саждa бирла ҳаққин этгайдир адо.

Лисоний таржима

Мен вахдат — бирликни дарёга қиёс айладим. Бу ночорликдан. Худойи таъолони сувга қиёс қилиб бўладими? Бинобарин, балиқ нима? Сув нима? Улар нечук Худога ўхшашсин? Бу, анчайин бир масал. Мутлақ вужуднинг дарёга қиёс қилиниши орифлар ўртасида одатдир.

Борлиқ оламдаги юз минглаб дарё ва ундаги балиқлар у соҳибкорам қошида сажда келтирадилар. «Дарё» тимсоли Оллоҳ зотини авом тушуниши учун бир рамз, масалдир.

Шарҳ

Малик — подшоҳ. Худонинг сифатларидан бири. Ижод ва яратгувчанлик қудрати эътибори билан бутун олам ва олам аҳлига подшоҳ. Бу байт Ҳақ зуҳури ва жамоли кўришини тақозо этадиган ташбиҳдир.

Эй, менинг бу ваҳму қиёлу қолим-ей,
Бошдан ардона ўша тамсилим-ей...

Маснавий

Чанд борони ато борон шуда,
То бадон он баҳр дурафшон шуда.
Чанд хуршиди карам афрўхта,
То, ки абрў баҳри жуд омўхта.
Партави дониш зада бар хоку тийн.
То шуда дона пазиранда замин.
Хок амину ҳар чӣ дар вай коштӣ,
Бехиёнат жинси он бардоштӣ.
Ин амонат з-он амонат ёфта аст,
К-офтоби адл бар вай тофта аст.
То нишони Ҳақ наёрад навбаҳор,
Хок, сиррҳоро накарда ошкор.

Тарҷима

Ҳақ атоси — ёғди ёмғир раҳмати,
Дурга тўлди қанча денгизлар қати.
Неча хуршиди карам сочди зиё,
То булут, денгизлар ўргансин дея.
Илм нури тушди ернинг қаърига,
То замин олсин уруғни бағрига.
Ер — аминдир. Нени эксангиз агар,
Бехиёнат жинси бергайдир самар.
Бул амонат ул амонатдан етар,
Чунки, адл офтоби нур ҳадя этар.
Навбаҳор келтирмаса Ҳақдан нишон,
Ер тутар асрорини кўздан ниҳон.

Лисоний таржима

Худойи таъолонинг даргоҳидан ёққан саховат ва раҳмат ёмғири туфайли денгиз ва дарёлар бағри дуру марваридга тўлди.

Худойи таъолонинг даргоҳидан нур тарагган саховат ва мағфират қўшидан дарё ва денгизлар меҳр-мурувват ва марҳаматни ўргандилар.

Илоҳий карам ва маърифат қуёшидан таралган маърифат нури заминга тушди. Токи замин маърифат шуъласи воситасида уруғни ўз бағрига олди ва уни парвариш айлади.

Тупроқ — амин, яъни тўғри, росткордир. Зеро, Ҳақ маърифатининг нури унга тушган. Неники бағрига тиксанг, хиёнатсиз, алдовсиз уни парвариш қилади ва ҳеч қачон «буғдой»нинг ўрнига «арпа»; «арпа»нинг ўрнига «буғдой» етиштирмайди.

Замин бу омонатдорликни илоҳий омонатдан ўрганди. Зеро, Ҳақ офтоби адолат ва омонатни заминнинг табиатига жо айлади. Илоҳий амр-фармон етмай туриб, кўклам келмайди. Кўклам келмасидан замин ўз бағридаги сир-асрорларини ошкор қилмайди. «Навбаҳор» «ал Муҳйи» — «тирилтиргувчи» сўзининг ўзагидир.

Маснавий

Он жаводе, ки жамодеро бидод,
Ин хабарҳо, в-ин амонат в-ин садод.
Мар жамодеро кунад васлаш хабийр,
Оқилонро карда қаҳри ў зарир.
Жону дилро тоқати он жўш нест,
Бо кӣ гўем? Дар жаҳон як гўш нест.
Ҳар кужо гўше буд аз вай чашм гашт,
Ҳар кужо санге буд аз вай яшм гашт.

Тарҷима

Ул сахийким берди борлиқни тамом,
Берди ростлик, яхшиликни унга том.
Битта тошни айласа огоҳ агар,
Неча оқилни қилур зеру забар.
Жону дилнинг тоати йўқдир, бироқ,
Кимга айтай? Бўлмаса бунда қулоқ.
Қайда бор эрса қулоқ кўз айлади.
Тошни ярим этди-да фирўз айлади.

Лисоний таржима

Бутун олам, борлиқ-табиатни яратган зот унинг бағридаги жамийки унсурларни огоҳ қилди. Яъни, назарларда жонсиз,ўликдек туюлган борлиқ аслида ҳамма нарсадан хабардор.

Худонинг фазл ва эҳсони жамодотни (гўёки жонсиз оламни) ҳушёр айлади, бироқ гоҳида унинг амрига қарши исён кўтарган донишманд ва оқилларни қаҳрга олди, хору залил айлади.

Худонинг асрорини билмакка бу жону дилнинг тоқати йўқ. Оламда буни тинглаш (англаш) қудратига эга бўлган бирор қулоқ — инсон бўлмаса. Бу Ҳақиқатни кимга айтайлик?

Қаерда бир қулоқ бўлса, Ҳақ лутф-карами билан кўзга, қаердаки бир қийматсиз тош бор эди, қимматбаҳо ақиққа айланди.

Шарҳ

Орифлар Қуръони каримга суянган ҳолда борлиқ-оламни жонли, онгли ва нотиқ деб биладилар. Чунончи, «Исро» сурасининг 44-оятида Худойи таъоло бундай дейди: «Ва ин мин шайъин илла юсаббиҳу бихамдиҳи ва лакин ла тафқаҳуна тасбиҳаҳум» (Оллоҳнинг ҳамди билан машғул бўлмаган ҳеч нарса йўқдир. Бироқ сизлар уларнинг ҳамд-саносини англамайсизлар).

Юқорида таъкидланганидек, Ҳақ таъолонинг карами билан тинглаш, идрок этиш ёхуд гумонлардангина иборат расмий илм — «илмал яқийн» комил банданинг мушоҳада қуввати билан «айнал яқийн» мартабасига эришди.

Қаердаки бир кераксиз тош бўлса, Оллоҳнинг хоҳиши билан «яшм» деб аталмиш қимматбаҳо тошга айланди. Албатта, бу анчайин мажоз. Чунончи, баъзи бир тошга ўхшаш одамлар ҳам Худонинг қудрати билан ақл-идрокли, ҳатто жуда ҳам ақл-идрокли бўлиши мумкин. Байтдаги «яшм» тоши хусусида манбаларда келади. «Яшм» қимматбаҳо тош бўлиб, ундан турли нарсалар ясалади. У Ҳиндистон ва Чинда (Хитой) кўп учрайди. Айтишларича, кимнинг ёнида яшм тоши бўлса, уни чақмоқ урмас эмиш.

Жамодот (жонсиз жисмлар) ва оламнинг жамийки мавжуд нарса-ҳодисалар табиатлари низомига хилқатлари тақозо этган ҳолда амал қиладилар. Улар ўз ҳадлари, яъни белгиланган ҳудудларини бузиб, янчиб (чунончи, Берлин девори, ёхуд қизиллар қўли билан қўпорилган черковлар ва масжидлар) чиқиб кетмайдилар; Улар яратилганларидан буён ҳали бирор марта ўз хилқатларига хиёнат қилмадилар (чунончи, одам гоҳ у аъзосини, гоҳ бу авратини кўчиргани, тиббиёт истилоҳи билан айтганимизда «трансплантация» қилганидек). Улар, яъни, биз жамодот — жонсиз жисмлар деб атаган ҳодисалар гўё бир буюк муаллим қўлида сидқ билан таълим олгандек фаолият юргизадилар. Сўфийлар, аҳли фаҳм наздида бутун оламдаги мавжуд жисмлар кўриш, эшитиш қувватига эга бўлиб, улар гапирадилар ва ҳатто ғоят сўзамол бўлишлари мумкин. Улар Худойи таъолони поклаб, тасбиҳ айтадилар. Бироқ, ақл-идрок соҳиби бўлган инсон бу ҳолдан мустасноди. Зеро, унинг амаллари гоҳ илоҳий амр ва осмоний суннатларга (қоидалар) хилофдир. Ақл-идроки воситасида амрга бўйсинмайди, ғайриилоҳий амалларни қидириб топади. Инсон Худони кўришни истамайди, унинг амр-фармонларидан кўз юмади. Ҳақиқий кўрга ўхшайди. Оқиллар аслида турли-туман илмларни ўрганадилар ва ҳамиша ниманидир талашиб-тортишадилар-да, ниҳоят Худога мункир бўладилар. Бундай зотлар анбиёлар мўъжизаси ва оятларидан таъсирланмайдилар, иймон-инсофдан маҳрумдирлар. Улар Ҳақ авлиёларини душман деб биладилар. Мавлононинг ақидасига кўра, бу тоифа инсонлар Худонинг қаҳрига кўндаланг бўлган кимсалардир.

Қулоқ, табиий эшакда ҳам бор. Аммо, ҳақиқий қулоқ Ҳақ каломи ва Ишқ розини тинглай олади. Мавлоно Ишқ каломидан бошқа нарсани тинглайдиган қулоқни истайди. Қуръонда келади: «Суммун, букмун, умюн» («Кар, соқов, кўр» «Бақара» 18-оят). «Иннаҳум анис-самъи ламаъзулуна» («Ҳақиқатда, улар (шайтон қавми) эшитишдан маҳрум қилиндилар» «Шуаро», 212-оят). Шу маънода, юқоридаги байтни шарҳлаган зотлар демишларки, нокиснинг қулоғи бу маънони идрок этишдан маҳрум, комилнинг қулоғи эса ҳожатманд эмас. Демак, бу жаҳонда қулоқнинг ўзи йўқ.

Мутаржим

Аскар МАҲКАМ

Шарҳловчи

Обиддин ПОШШО,
Карим ЗАМОНИЙ,
Бадиъуззамон ФУРУЗОНФАР

(Давоми бор).

Гиламдўзлик Ўзбекистон халқларининг энг қадимий ва кенг тарқалган бадиий тафаккур маҳсули бўлган ҳунарларидан биридир. Гиламлар аввало узоқ йиллар одамлар учун беназир хизмат қилиши билан биргаликда уйнинг файзи ҳисобланган. Бу ҳунар, табиийки, аввало чорвачилик билан боғлиқ бўлиб, баъзи вилоятларда аёлларнинг уй шароитида ишлаб чиқарадиган маҳсулоти саналб келинган. Тўқувчи аёллар патли ва патсиз (палос) кўринишидаги гиламларнинг турли хил ва усулларини яхши билганлар.

Гиламлар турли-туман типик гуллар, симметрик композиция асосидаги нақшлар билан безалади. Унинг асосий юзаси, фон турли ранглар билан безалади. Бу ранг гулларга «жон» бағишлайди. Гилам четлари гулли ҳошиялар билан ўралади. Палосларда эса, кўпинча гуллар тугал композиция ҳосил қилмайди, нақшлар басма-бас, қатор-қатор ишланаверади ёки ранглар йўл-йўл тарзда бўлади. Баъзан бир хил рангга бўялган палосга бошқа рангли арқоқ ўтказилади. Гиламнинг гуллари фақат тўқувчи аёллар ёдида сақланади ва шу аснода тўқилади. Улар одатда, одамлар томонидан жуда қадрланадиган ва илоҳийлаштирилган ўсимликлар, ҳайвонларнинг расмлари, геометрик шакллар, бўғимлар ва авлодларнинг муҳрлари тасвирланади. Тадқиқотчи Д.Фахритдиноанинг таъкидлашича, безакларда шернинг ва туянинг излари, итнинг думи, олмагули, ток новдалари, чаён, туянинг бўйни, қалқон, доривор ва истеъмол қилинадиган ўтлар, тарвақайлаб кетган шохлар кўпроқ учрайди. Бундан ташқари тасвир геометрик жиҳатдан изоҳланганда ҳар бир вилоят ва туманда шаклланган ўзига хос тасвирий ифодани аниқлаб олиш мумкин.

Гиламдўзликнинг энг қадимий марказларидан бири Ўзбекистоннинг Қашқадарё вилоятидир. Манбаларнинг гувоҳлик беришича, IX асрнинг охирларидан гилам ишлаб чиқариш билан, асосан, туркманлар ва араблар шуғуллана бошладилар. Уларнинг гиламлар тайёрлаш услуби ва бадиий ўзига хосликлари билан алоҳида қимматга эгадир. Шу ўринда бугунги кунда ўзбек гиламдўзлари ижодининг бир қисмига айланиб қолган қашқадарёлик гиламдўз усталарнинг ишларига тўхталиб ўтамиз.

Маълумки, VIII аср охирларида, тақдир тақозоси билан Марказий Осиёга кўпгина араблар келиб қолганлар. Улар XVIII аср бошларида Қашқадарё воҳасида қўним топдилар. Ҳозир Қамаши, Хўжаки ва Жейнов каби минтақаларда истиқомат қиладилар. Қашқадарёлик арабларнинг гиламлари XIX асрда оддий уй-рўзғор буюмидан тараққий этган товар маҳсулоти даражасига кўтарилди. Биринчи жаҳон уруши, фуқаролар уруши даврларида ҳунармандчиликнинг бу тури бирмунча инқирозга юз тутди. 30-йилларда Қашқадарёда ҳунармандчилик артеллари ташкил этилиши билан гиламдўзлик яна жонлана бошлади.

XX аср бошларида қашқадарёлик араблар томонидан тўшаладиган қалин арабий гиламлар, жимжимадор қизгиламлар, ажойиб жойнамоз гиламлар, дарпардали гиламлар, турли буюмлар солиб қўйиладиган қарчин, тўрва, хуржунлар, туз халта, пичоқ учун қинлар тўқилди.

Гиламдўзликка, айниқса, қорамтир тусли қўй юнги, ёрқин малларангдаги туя юнги кенг қўлланилди. Қўшимча равишда гуллар учун рангли ипаклардан, XIX асрнинг охирларигача эса табиий бўёқлардан фойдаланилди, кейин бу бўёқлар анилинлар билан алмаштирилди. Мана шу давр гиламларида геометрик шакллар усулидаги нақшлар асосий ифода воситаси ҳисобланган. Қашқадарёлик арабларнинг гиламдўзлик санъатидаги асосий тамойиллар XX аср мобайнида сақланиб келди. Бу ҳақда Ўзбекистон Давлат санъат музейи коллекцияларидаги гилам маҳсулотлари бемалол фикр юритишимизга имкон беради. Масалан, қамашилик аёл 1928 йилда тўқиган тўрва шу манбага хос бўлган гиламдўзликнинг типик намунасидир (Давлат санъат музейи, 199-инвентарь). Бу тўрва маҳаллий жун ва ипдан тўқилган бўлиб, анъанавий рангларда анилинли бўёқлар, қизғиш, тўққизил, сариқ ва кўк ҳамда оқ ва малла рангли икки табиий бўёқ билан безалган. Буюм, умуман олганда, қизғиш тусда тасаввур қолдиради. Ушбу тўрва патсиз, бироқ гулдор қилиб тўқилади.

Қашқадарё вилоятининг Косон туманида 1976 йилда ўзбек аёллари томонидан тўқилган арабий палосда ҳам безашнинг шу анъанавий тамойиллари сақланиб қолган. Палоснинг композицион нақши марказий майдонда ва ҳошияда жойлашган. Марказий майдони уч қаватли ромб эгаллаган. Ўрта минтақада қўнғир, ерранг ва яшил фондаги муайян бир хил нақшлар билан ромблар кетмакет келади. Марказий майдондаги нақшинкор гуллар «анор» типидаги гажакни акс эттиради, ҳошиядаги безаклар эса илгакли туморларни ифодалайди. Палос терма гиламга хос усулда тўқилган.

Ҳозирги қашқадарёлик гиламдўзлар учун анъаналарни барқарор этиб турган маҳаллий марказлар Чироқчи тумани, Тухман қишлоғидаги О.Мўминова, шу тумандаги К.Ботирова, Бешчашма қишлоғидаги О.Интиқова ва Б.Лўлиевалар хонадони ҳисобланади. Бу гилам усталарининг барчаси ҳунармандлар хонадонидан бўлиб, ўтмишдаги момоларнинг бадиий анъаналарини эъзозлаб келмоқдалар. Улар арабий гиламлар, баъзан нақшинкор қиз-гиламлар, хуржунлар, тўрвалар тўқимоқдалар. Тўқувчи аёллар турли усуллардан кенг фойдаланаяптилар.

Анъанавий гиламдўзлик:

Ҳунарманд аёлларнинг оддий гиламлари билан бирга қоқма, терма, гажари гиламлар ва патли гиламлар ҳам ҳар бир хонадонга манзур бўлмоқда. Аммо патли гиламлар қашқадарёлик арабларнинг ҳунармандчилигида камдан-кам учраган. Ҳозирги патли гиламлар, эҳтимол, туркман гиламдўзларининг анъаналари таъсирида кенг тарқалган. Бундай гилам маҳсулотлари учун ҳам қорамтир қўй юнги ишлатилган. Турли табиий бўёқларга бўялган бу гиламларда ҳам анъанавий хусусиятлар сақланиб келган. Уларнинг орасида «гумбаз», «кўҳ нақш», «шохак», «қачқул» «печ», «қирқшох», «туморча», «паррак» деб номланган гуллар мавжуд. Айни пайтда ҳунарманд аёллар анъанавий шакллар асосида, уларни тенглаштириш йўли билан атлас нусха яратадилар, абрли газламаларнинг гулларини соладилар, шунингдек «Наврўз нусха», «довруғ», «юлдузча», илгариги «тўражон» гулини эслатадиган «бағдод» каби безаклар ҳосил қиладилар.

Бир сўз билан айтганда, Қашқадарё вилоятидаги ҳозирги тўқувчи аёллар яратаётган гиламлар тўқилиши ва гулларининг образли ифодаси қадимийлиги ва азалий бадиий анъана ва тамойилларни ўзида сақлаб келаётганлиги билан алоҳида аҳамият касб этади. Мазкур гиламлардаги геометрик нақшлар кўплаб сирларни ўзида сақлаб келаётгани шубҳасиздир. Уларга бир қараганда қадимги ижодкор аёлнинг дунёқарашини акс эттирган нақшлар бирор сир-синоатни сўзламаслиги мумкин эмас.

Фарғона водийси, жумладан Андижон вилоятининг қирғиз гиламдўзлари яратган гилам маҳсулотлари ўзининг анъанавийлиги ва ўзига хослиги билан ажралиб туради. XX асрнинг бошларида улар томонидан гиламлар билан биргаликда жойнамоз, чавадон тўрва, бошлиқ ва қўш ёпиқ каби буюмлар ҳам тўқилган.

Андижонлик қирғиз гиламдўзлар гиламларини қўй, туя юнгларига пахта ва ипакдан йигирилган ипларни қўшиб тўқийдилар. Уларнинг гиламлари қора, қўнғир, оқ, сариқ, тўқ сариқ, ўткир қизил тусларда товланган. Кейинги йилларда ранглар жилосида ҳам ўзгаришлар пайдо бўлди. Яъни, яшил, ўткир кўк, оч қизил ранглар ҳам ишлатила бошланди. Гилам маҳсулотларининг нақш безаклари доираси XIX аср охири ва XX асрга келиб, ўзида кўчманчиларнинг таомилларини, шунингдек Шарқий Туркистон гиламдўзлари ижодига хос гулларни акс эттириш билан бирмунча кенгайиб кетди.

Ўзбекистон Давлат Санъат музейида андижонлик Хидиршо уруғига мансуб қирғиз аёл тўқиган гилам мавжуд. XX асрнинг бошларида тўқилган бу гилам шу уруғ ҳунармандларига хос бўлган гиламларнинг ёрқин намунаси ҳисобланади. У жун ва пахта ипидан тўқилган бўлиб, арқоқлари бўялмаган, табиий қуюқ малла рангдадир. Гиламнинг патлари XIX асрда тўқилган гиламлар учун хос бўлган қизғиш-кўк тасаввур ҳосил қилади ва у ўсимликлардан олинадиган нил ва нўён бўёқлар билан бўялган.

Андижон вилояти гиламдўзлари ҳунарининг ҳозирги давомчилари Булоқбоши туманида яшовчи Ҳ.Хайитбоева ва Жалолқудуқ туманида истиқомат қиладиган Ш.Бекашева ҳисобланадилар. Ҳ.Хайитбоева 1980 йилда тўқиган қоқма, галдир гиламлар фикримизнинг далилидир. У учта қора безакли тўқ қизил кенг йўлдан ва қизил-малла-кўк безакли 4 та оқ йўлдан ташкил топган. Гиламнинг юзаси ислимий безакларга тўлдирилган бўлиб, ташқи қора жимжимадор шаклларнинг ромб медальонлар, бурчаклардаги кўч-кўраклар билан алмашиниб товланиши яққол кўзга ташланади. Айтиш керакки, шу даврдаги гиламларда ҳам кўчманчилик даврига хос анъаналар устунлик қилади. Бу даврларга келиб гиламларда Шарқий Туркистонга хос безакларнинг кам учраши, собиқ шўролар даврида ушбу минтақа билан маданий алоқалар узиб қўйилгани билан изоҳланади, албатта.

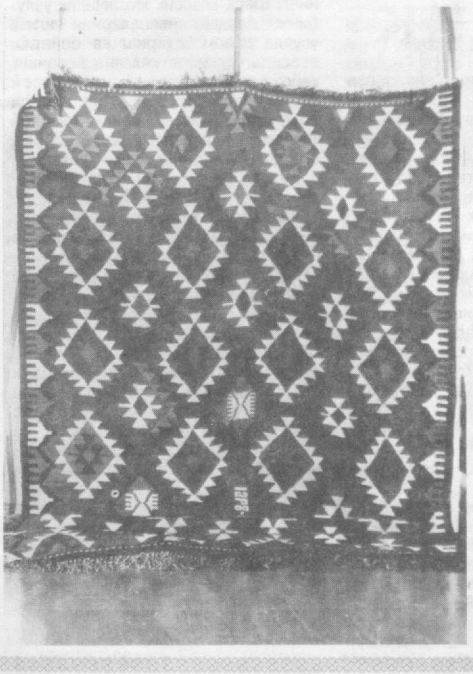
Ш.Бекашева ҳам ўз гиламларида куйкалан, мустид, хуново, кўчкўрак, зигзаг чизиқлар, шоти кўчат, той туёқ, туямўйин каби кўчманчилик даврига хос маданият анъаналаридан фойдаланади. Унинг гиламларидаги ўзига хос ўхшашлик табиий бўёқлар воситасида қизил-қўнғир оқ-қизғиш ранглар жилосини яратиш ҳисобланади.

Умуман олганда, Ўзбекистондаги гиламдўзлик ўчоқларининг анъаналари нечоғли сақлаб қолинишига қарамай, ҳозирги гилам усталари олдида тарихий тажрибаларни янада чуқурроқ ўрганиш, нақш ва безаклар усуллари ва хилларини кенгайтириш, уларнинг ярақларининг бадиий ифодалари савияларини уйғунлаштириш муаммолари кўндаланг бўлиб турибди.

Бугунги кунда биз Ўзбекистон халқлари тарихий-бадиий мероси ҳақида, маънавий сарчашмаларимиз, миллатимизнинг туб илдизлари ҳақида жуда кўп гапирмоқдамиз. Мана шу омилга асосланиш бизнинг келажакдаги миллий маданиятимиз тақдирини белгилайди. Мана шу восита бизни бошқа халқлар билан таққослаш ва маданий анъаналар соҳасида ўзимизнинг келиб чиқиш, яъни этник жиҳатдан кимларга мансублигимизни аниқлайди. Мана шу маънода анъанавий гиламдўзлик республикамиз ҳудудида бадиий ҳунармандчилик жуда кўп асрлик тарихга эга эканидан далолат беради ва унинг ўтмишдаги равнақини ўрганиш гиламчилик олдидаги бугунги ва келажакдаги муаммоларни дадил ҳал қилишга яқиндан ёрдам беради.

Камола ОҚИЛОВА,
санъатшунослик номзоди

Ўтмиш, бугун ва келажак

«Шайтанат» ва миллий воқелик

Тоҳир Маликнинг «Шайтанат» асари жамоатчилик томонидан ўзбек детектив адабиётининг йирик, тўлақонли ва миллий намунаси сифатида эътироф этилмоқда. 90-йилларда «Шайтанат»дек кенг ўқувчилар оммаси эътиборини ўзига тортган бошқа бир асар йўқ, деса бўлади. Шу жиҳатдан Тоғай Мурод тили билан айтганда «бугунги кунда улоқ Тоҳир Маликда кетди».

Т.Малик ўзбек детектив адабиётида илк бор жаҳон миқёсида ўсиб бораётган ва инсониятга жиддий хавф туғдираётган уюшган жиноятчиликнинг миллий воқеликдаги муҳити ва уларни фош этиш жараёни билан боғлиқ характерларни қаламга олади. Лекин у мафия деб аталган «ХХ аср вабоси»нинг одамлар бошига солаётган кулфатларини кўрсатиш билангина кифояланиб қолмай, уларнинг илдизлари, пайдо бўлиш сабаблари, инсоннинг тўғри йўлдан озишига боис бўлган омилларни ҳам очиб беришга интилади.

Асарнинг мафиялар, уларга қарши курашга отланганлар, ҳуқуқ-тартибот идоралари ходимлари билан бевосита боғлиқ асосий сюжет йўналишига ёзувчи ислом аҳли вакиллари, олимлар, бошқа миллат кишилари образлари, уларнинг дунёқараш тарзлари, турмуш муаммолари кенг талқин этилган ёндош йўналишларни табиий равишда туташтириб юборади.

«Шайтанат» ўзбек детектив адабиётида биринчи марта асар марказига қонун ҳимоячилари образи билан бир қаторда, мафия вакиллари образларининг маънавий дунёси бадиий таҳлилини ҳам қўйди. Қиссада «қора гуруҳ» муҳитининг мақсадрежалари, мудҳиш-махфий ҳаракатлари умумий тасаввургина уйғотиб қолмайди, балки тўдаларнинг характерли қаҳрамонлари — Асадбек, Ҳосилбойвачча, Зелихон, Хонгрей, Элчинлар ўз ўй-кечинмалари, тафаккур тарзлари, зиддиятли туйғулари билан гавдаланадилар.

Реалистик тасвирнинг энг зарур шартларидан бўлган қаҳрамонлар характер мантиғининг динамикаси адабиётшуносликда кўпинча бирёқлама тадқиқ этилади. Асарда эътиқоди, дунёқараши ўзгарган, қандайдир ҳолатлардан ўтиб олиб, «тузалган» қаҳрамонни динамик образ, деб аташ расм бўлган. Аслида бундай қараш ҳамиша ҳам ўзини оқлайвермайди. Қаҳрамон ўз позициясида мустаҳкам ўсиши ҳам мумкин. Унинг позицияси қандай бўлишидан қатъи назар ўсув жараёни содир бўлади.

Ёзувчи Асадбекни осон ўзгартиш йўлидан бормайди ва бунга ўқувчини мантикан ишонтиради. Ҳаётнинг, бинобарин, инсон феъл-атворининг ҳақиқати бешафқат. Характернинг мантиғи «ўз билганини» қилади: Асадбек хиёлгина ўзгаришлар билан интиҳога етиб келади.

Т.Маликнинг характер индивидуаллигини шакллантириш, мантиқий изчиллик ва тўғри ривожни белгилаш, уларни муқаррар ечимга олиб келишдаги ҳаққонийликка интилиш самараларини Зелихон, Анвар, Зоҳид, Зайнаб образларида ҳам кўрамиз. Уларнинг ҳар бирида муайян ўзига хосликкина эмас, индивидуаллиқнинг бетакрор чизилган мантиқий тадрижлари бор. Айрим персонажлар талқинида ҳам ёзувчининг худди шу йўналишдаги санъаткорлиги яққол сезилиб туради.

Қиссанинг ҳар бир китоби алоҳида ва уч китоби биргаликда ўзига хос композицион хусусиятлари билан эътиборга сазовор. Унда муқаддима, хотималар моҳиятиданоқ композициянинг ғоявий-эстетик мақсадга нечоғлик табиий бўйсундирилганлиги сезилади.

Т.Малик маҳорати «Шайтанат» конфликти ва ички коллизияларида кўзга ёрқин ташланиб туради, Назар Эшонқул айтганидек, «...инсон руҳиятига чуқурроқ кириши, уни теран тафтиш этишга уриниш...»ида яққол сезилади. Ўзбек детективи бу асардаги каби сертармоқ конфликт намунасини кўрмаган эди. Асарда конфликт қанчалик кўп қиррали бўлмасин, ёзувчи қиссанинг ҳеч бир китобида марказий конфликтдан чалғимайди, унинг мавқеини бўшаштирмайди. Марказий конфликтнинг бир қутбида шайтанат олами, иккинчи қутбида адолат олами мезонлари туради.

«Шайтанат» — ўзбек детективида бир қатор новаторона хусусиятлари билан ҳам алоҳида ажралиб турган асар. Унинг новаторлиги жаҳон детектив адабиётининг, ўзбек насрининг, Шарқ классик ҳикоячилик услубининг барҳаёт анъаналарини янгича усулда давом эттириш ва бойитиш асосида вужудга келган. Асарнинг қайси жойида ёзувчи новаторлиги кўзга ташланса, худди шу нуқтада анъанавий жиҳатлари ҳам сезилиб туради. Муаллифнинг асардаги дунёвий-диний мулоҳазалари — чекинишларидаги фалсафий-дидактик қарашлари ҳам диққатни тортади. Чекинишлар, тафсилот-мулоҳазалар умуминсоний ғоялар билан йўғрилган ва детектив-саргузаштга асло халақит бермайдиган меъёрда. Улар муаллифнинг ўзбек миллий детективидагина эмас, умуман ўзбек насридаги янгича услубий изланиши муваффақиятидан далолат бериб туради. Йирик-йирик уч китобдан иборат қиссанинг ҳар бирида умуман жаҳон илғор детектив адабиётига хос анъаналарни ҳам, бой тарихи ва ўзига хос мактабга эга ўзбек насрига дахлдор фазилатларни ҳам, ҳалигача ўзбек детективида сезиларли мавқега кўтарилмаган миллий хусусиятларни ва адиб санъаткорлигини кўрсатувчи талай ютуқларни ҳам кўриш мумкин. Шу маънода, Т.Малик «Шайтанат» қиссаси билан ўзбек детектив адабиёти мавқеини бир поғона баландга кўтарди.

Туроб ИРИСБОЕВ

Ёшларнинг ҳуқуқий тарбиясидаги айрим мулоҳазалар

Халқимизда шундай ибратли нақл бор: «Ҳақ-ҳуқуқингни ёшликдан тани». Чунки ҳаётда ташланадиган ҳар бир қадамнинг ибтидоси оиладан бошланади.

Ҳуқуқни оиладан бошланишининг қандай кўринишлари бор, деган савол туғилиши мумкин. Бунда ота-онанинг вазифаси, фарзандинг ота-она, жамият олдидаги бурчини ҳуқуқ билан аралаштириб юбормаслик керак. Ҳақ-ҳуқуқни таниш, уни пухта билиш, амал қилиш ва, ниҳоят, ўз ҳақ-ҳуқуқини ҳимоя қилиш чуқур мазмунга эгадир. Бунинг учун дастлаб ота-онанинг ўзи, оиланинг ёши улуғ аъзолари ҳуқуқ-тартиботни ҳам назарий, ҳам амалий ўзлаштирган бўлса жуда яхши самараларга эришилади.

Эътибор берган бўлсангиз, етти яшар бола ҳаётга озми-кўпми ўз нуқтаи назари билан қарайди. Ўзининг қатъий бир фикрига (биз буни ўжарлик деб аталимиз) эга бўлади. Масалан, сиз етти ёшли болага: «Фалон нарса бўлиб қолса сен ўзингни қандай тутасан» деб кўринг. У озгина бўлса ҳам кузатишлари орқали «орттирган» тажрибасига ёки тарбиясига, ота-онасидан эшитганларига асосланиб, аниқ жавоб беради. Албатта, етти ёшли боланинг дунёқараши ҳуқуқий меъёрлар даражасида бўлмайди. Кўриниб турибдики, ҳуқуқий тарбияни оила, маҳалла, болалар боғчаси, мактаб қатъий ҳамкорликда олиб борса, кутилган мақсадга эришиш мумкин бўлади.

Жуда олдиндан, ҳатто қадимдан десак ҳам бўлади, болаларни ҳуқуқий жиҳатдан тарбиялаш мураккаб жараён саналади. Ҳуқуқий сабоқларни биринчи синфданоқ бошлаш айни муддаодир. Чунки ҳуқуқий билимни эгаллаш она тили, математика, физика каби зарур фанларни пухта билиш каби муҳимдир. Бундай дейишимизга ҳам асос бор. Биринчидан то 9-синфгача ўқувчилар билиб-билмай жуда ҳам кўплаб қоидани бузадилар. Демак, бола то ўсмирлик ёшига етгунча жамиятдаги амалда бўлган қонунларни билиб борса ҳар томонлама яхши бўлади.

Ҳуқуқий дарсларни фақат маъруза тарзида олиб бориш болаларни зериктириши мумкин. Ёки бу муаммони ўртага ташлаб ҳукм чиқаришни болаларнинг ўзига қўйиб бериш қизғин баҳсларга сабаб бўлади. Мисол тариқасида бир воқеани келтирамиз: Айтайлик, бозорда қий-чув кўтарилди. «Ўғрини ушла» деган овозлар эшитилди. Қўлида бир нарсани маҳкам ушлаб, қочиб кетаётган болани бир йигит қувиб кетди. Бироздан кейин тутиб олди. Табиийки, бирпасда оломон тўпланади, нима гап деб сўрайди. Маълум бўлишича, бола йигитнинг қимматбаҳо буюмини ўғирлаб қочган. Шунда оломон иккига бўлинади.

— Ота-онасига, маҳалласига, участка милициянерига хабар бериш керак, бу ҳолни шундай қолдириб бўлмайди, — дейди бир гуруҳ одам.

— Болалик қилган-да, атайлаб ўғирлаганми, ёш бола экан қўйиб юбора қолинг, иккинчи қилмайди бунақа ишни, — дейди иккинчи гуруҳ одамлар. Шу тариқа болани ҳимоячилари топилади. Бола қилмишига яраша тегишли чора, танбеҳ, дашном, ҳатто шапалоқ емайди. Қани, бу ерда ким ҳақ? Жазо талаб қилганларми ёки уни ҳимоя этганларми?

Ҳуқуқий дарсларни бундай таҳлил қилиш жараёнида ҳуқуқ-тартибот органларининг ходимлари ҳам иштирок этса фойдали бўлади. Улар бундай хатти-ҳаракат жиноят эканлиги, жиноятга жазо муқаррар бўлишини асослаб берадилар. Болаларга тўғри йўлни кўрсатадилар. Ҳар бир ўсмир шунда қонунни моддамамодда ўрганиб, унга амал қилиб, ўзининг хатти-ҳаракатини баҳолаб топиб боради. Болага (ёки ўқувчига) унинг ҳар бир босган қадами учун жавоб беришга тўғри келишини, қонун олдида барча баробарлигини, одамлар бир-бирини иззат-ҳурмат қилиши лозимлигини, жамиятда олижаноблик ёки ёвузлик устун бўлиши ҳамманинг хулқ-атворига боғлиқ бўлишини уқтириб бориш ҳар биримизнинг биринчи галдаги вазифамиздир.

Ўз-ўзидан маълумки, ўқувчиларга ҳуқуқни бир хил тушунтириб бўлмайди. Қуйи синф ўқувчиларига буни қизиқарли ўйинлар, савол-жавоблар тарзида сингдирган маъқул. Ўрта ёшдаги ўқувчилар билан ишлаганда ҳуқуқ-тартибот органлари ходимлари билан суҳбатлар, аниқ мисолларни келтириш усули самарали ҳисобланиши бежиз эмас. Юқори синф ўқувчилари, ҳусусан, коллеж, лицейларда таълим олаётганлар билан ишлашда кўпроқ амалиётдан фойдаланиш керак. Бунда ҳуқуқи поймол қилинган бирор шахсни таклиф қилиш, муаммони кўндаланг қўйиш, яна ҳам аниқроғи, конференция ўтказиш маъқул. Чунки кўплаб ўқувчилар ҳуқуқлари оёқости қилинганида қаёққа боришга, кимдан маслаҳат олишни билмайдилар. Амалий давра суҳбатлари қанча кўп бўлса, ўқувчилар олган билимни шунча мустаҳкамлаб борадилар. Болаларнинг онгида ҳар бир номақбул хатти-ҳаракат учун жавобгарлик қонунда белгилаб қўйилган жазо борлиги қанча тез ўрнашса шунча яхши.

Ҳуқуқий билимларни мукаммал эгаллашда болаларга шунингдек, тарих, адабиёт, география сингари фанларни чуқур ўрганиш ҳам катта ёрдам беради. Дарс жараёнида олинган сабоқлар болаларда масъулият ҳиссини оширади, тўғри йўлни танлашга ёрдам беради. Шу тариқа ёш авлод ҳуқуқий меъёрларни қадамба-қадам эгаллаб боради, катта ҳаётга тайёрланади.

Ватанимизда махсус жамиятда ҳуқуқий маданиятни ошириш Миллий дастури ишлаб чиқилган. Унда барча омиллар ҳисобга олинган. Бу дастурни ҳаётга татбиқ этиш ижтимоий-сиёсий ҳаётда ҳуқуқ асосларини мукаммаллаштиришдаги янги қадам бўлди. Миллий дастур ўзида ҳуқуқий маданиятни ошириш борасидаги ҳар томонлама зарурлигини ўзида мужассамлаштирган. Ушбу дастурдан кўзда тутилган мақсад жамиятнинг барча қатламларида ҳуқуқий билим, маданиятни юксалтиришда яхлит бир тизимни вужудга келтиришдан иборатдир. Ушбу тизимнинг боши эса оила, мактабда эканлиги табиийдир.

Нилуфар САЙДАЛИХЎЖАЕВА,
Низомий номли Тошкент давлат педагогика университети ўқитувчиси

ЖОКИСОРУ... ДИЛИГУЛЗОР

Абдухалил Эгамбердиев

Салкам ярим асрдан буён ҳар бир ўзбек хонадонида телевидение кўрсатувлари, концертлари, фильмлари намойиш қилинмоқда. Берилаётган турли суҳбатлар, ахборотлар миллионлар маънавиятини тўлдириб, бадиият оламини бойитмоқда.

Телевизион маромнома билан узлуксиз муносабатда бўлган мухлис кичкинагина кўзгу орқали намойиш қилинган асарни, кўрсатувни сабрсизлик билан кутади. Бироқ ўша маромномада акс этган томошалар кимнинг меҳнати орқали пайдо бўлаётганини ҳаёлига ҳам келтирмайди. Ижод жараёнининг мураккаб юкини ўз елкасида баҳоли қудрат кўтариб келаётган кўз илғамас санъаткорлар: режиссёрлар, техник ходимлар, операторларнинг ҳаёти, фаолияти экран ортида қолиб кетаверади. Ҳолбуки улар бир томондан ижод, иккинчи томондан техника машаққатини баробар тортадилар. Шунга қарамай, фидокорона ижод қилаверадилар: Ўзбекистон телевидениесида узоқ йиллардан бери меҳнат қилаётган Ҳайбатилла Алиев, Эргаш Каримов, Асрор Аброрхўжаев, Ўғилой Юсупжонова, Абдухалил Эгамбердиев ва бошқа кўпгина ижодкорларнинг номларини санаш мумкин.

Асли ниёзбошилик бўлган Абдухалил Эгамбердиевнинг телевидениега келганига қирқ йилдан ошиб кетди. У тайёрлаган кўрсатувлар, режиссёрлик ишлари кўпгина телемухлисларнинг кўз олдида.

Кўпчилик ижод аҳли ўз соҳасига ёшлигида меҳр қўяди, «Ёшликда берган кўнгил айрилмас бало бўлур» деганларидек, ўзлари танлаган соҳага бир умр ошиқ бўлиб яшайверадилар. А.Эгамбердиев ҳам санъатга ёшлигида меҳр қўйган. Ниёзбошидаги 14-ўрта мактабда ўқиб юрган кезлари эди, ўша пайтда мактабга Иккинчи жаҳон уруши қатнашчиси, қаҳрамон Абдулла Қурбонов директорлик қиларди. Унинг ўзи Конституциядан сабоқ берса-да, адабиёт-санъатни чин дилдан севарди. Шунинг учун мактабга адабиёт ўқитувчиси вазифасига ажойиб журналист, шоир, ҳаваскор артист, «Тошкент ҳақиқати» газетасининг ходими Усмон Жонгитовни таклиф этган эди.

Усмон Жонгитов болаларга, адабиёт ва театр санъатига жуда меҳр қўйган инсон эди. Атоқли санъаткор Етим Бобожонов Ўрта Осиё Давлат Университети қошидаги ҳаваскорлик тўгарагига раҳбарлик қиларди. У саҳналаштирган «Бой ила хизматчи» спектаклида рол ўйнаб, режиссёрлик алифбоси билан танишган эди. Шу боис бўлса керак, мактабдаги юқори синф ўқувчиларини тўплаб, адабий тўгарак тузади. Директорнинг шароит яратиб бериши билан мактаб саҳнасида Уйғун ва Иззат Султоннинг «Алишер Навоий» драмасини саҳналаштиради. Навоийнинг қадрдони, ошпази Абдумалеҳ роли Абдухалилга топширилди.

Абдухалил Эгамбердиев улуғ шоирга бир умр муҳаббат қўйган, завқли, вафодор, қалби соф киши сажиясини ифодалашнинг уддасидан чиқди. Мактабдаги дўстлари-ю, ўқитувчилар бош рол ижрочилари билан бир қаторда унинг роли муваффақиятли чиққанини хурсанд бўлиб гапиришди. Бу унинг кайфиятини кўтардигина эмас, балки ролни тайёрлаш асносида актёрлик касбига уйғонган меҳрини янада ошириб юборди. Шунинг учун мактабни тугатгач, сира иккиланмай ҳужжатларини Театр ва рассомлик санъати институтига топширди. Ўзбекистон халқ артистлари А.О.Гинзбург, Қ.Хўжаев, Н.Алиевадан актёрлик сир-синоатини ўрганди. Шу билан бирга Ҳамза номидаги академик драма театри спектакларининг оммавий саҳналарида иштирок этиб, ҳақиқий саҳна салобатини, инжиқликларини, босимини, талабини юракдан ҳис қилиб, билиб олди. «Юлий Цезар» спектаклида қатнашиб Шукур Бурҳонов, Наби Раҳимов, Олим Хўжаев, Амин Турдиев каби атоқли санъаткорлардан кўп нарсаларни ўрганди. «Устозлардан саҳна ва инсоний таълим-тарбия олгани»ни унинг ўзи фахр билан тилга олади.

Халқимизда «насиб қилгани бўлади», деган ҳикмат бор. Абдухалил Эгамбердиевга ҳам театрда эмас, балки телевидениеда ишлаш насиб қилган экан. Адабий-драматик кўрсатувлар таҳририятида иш бошлади. Элбек Мусаевдан адабий асарлар устида ишлашни билиб олди. Эргаш Каримов, Ҳасан Йўлдошев, Карим Хонкелдиев каби санъаткорлар билан бирга ишлаш чоғида актёр ва режиссёрлик амалиётини пишитди. Ўша йилларда режиссёр А.Хачатуровнинг «Виждон амри» фильмида рол ижро этди, аммо табиатига тўла жавоб бермаганлиги учун ролни охиригача ўйнамай ташлаб кетди. Ўзи мустақил равишда асар қўйишга қўл урди. «Телевизион миниатюралар театри»да Алп Жамолнинг «Якан» асарини саҳналаштириб, обрў қозонди.

У режиссёр сифатида фаолият олиб борар экан, «Ғазалхон ёшлигим», «Қизлар давраси» кўрсатувларини ташкил этди ва томошабинлар оммасининг олқишига сазовор бўлди.

— Энди булар гўзал тарих, — дейди Абдухалил ака. — Ўша вақтда Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Сайёр, Тошпўлат Ҳамид, Анвар Исроилов каби шоирларимизнинг чиқишлари катта воқеа бўлган эди. Томошабинлар уларнинг навбатдаги чиқишини интиқиб кутарди.

Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов ва бошқа шоирлар шеър, ғазал ўқишар, уларга бир чиройли қўшиқ ёки рақс илова қилинарди. Санъаткорларнинг бундай чиқишлари ўзига хос уйғунлик, ўзгача бир жозиба касб этарди.

Фақат шоирлар эмас, балки ўша даврда оммага эндигина танилиб келаётган ёш хонандалару Маъмуржон Узоқов, Жўрахон Султонов, Комилжон Отаниёзов, Берта Давидова, Очилхон Отахонов каби устозларнинг ижодий сиймолари, Назиржон Назаров, Исмоилжон ва Исроилжон Ваҳобовлар, Хайрулла Лутфуллаев, Маъмуржон Тўхтасинов ижодига бағишланган кўрсатувларни тайёрлашда, айниқса Ўзбекистонда рангли телевидение амалиётини жорий қилишда А.Эгамбердиевнинг хизматлари катта.

Истеъдодли режиссёр ва муҳаррир Абдухалил Эгамбердиев ҳозир «Ёшлар» телеканалида фаол ишламоқда. У бевосита иштирок этаётган кўрсатувлар ёш томошабинларнинг қалби ва онгига етиб бориши учун қаратилган. Кўрсатув видеотасмага кўчирилиб бўлгач ҳам тиниб-тинчимайди, ҳар бир кадр, ҳолат, ҳаракат, манзара сўз билан уйғун бўлишига, ортиқча нарсаларни «тараб» чиқариб ташлашга интилади. Режиссёр ёшларимизни ўз кўрсатувлари орқали эзгуликка, мардликка, ҳалолликка, Она-Ватан учун самимий, юракдан берилиб хизмат қилишга ундайди.

Телевидениеда хизмат қилаётган ёшлардан Комилжон Раҳимов, Мирсоат Каримов, Нозима Воҳидова унинг шогирдларидир.

Ўзи хокисору аммо дили гулзор бу инсоннинг улкан ижодий режалари рўёбга чиқишига тилакдошмиз, зеро хокисорлик ҳам, қалби гулшанлик ҳам гўзалликдир. Гўзаллик эса оламни зулматдан қутқаради.

Сирожиддин АҲМАД

Буюмларда ҳикмат кўп...

Нодир Норматов оддий халқ ҳаёти, турмуш тарзи, урф-одат ва анъаналарига қизиқади. Шу боис у халқнинг диний-мифологик қарашлари билан боғлиқ муқаддас ашёлар ҳамда биргина кишининг шахсий ҳаётига алоқадор табаррук ёдгорлик бўлиб қолган нарсаларни асар сюжет занжирига олиб киришни яхши кўради.

Адибнинг «Жазо» қиссасида Майрам эрининг камзулидан иккита тилла танга топиб олиши воқеаси билан асар тугуни бошлаб берилади ва бутун асар давомида шу тилла тангаларнинг қаердан келиб қолганлигига қизиқиш қиссанинг сюжетини ҳаракатлантиришда ҳам, аёлнинг психологик ҳолатларини кўрсатишда ҳам қўл келади.

Худди шу қиссанинг ўзида яна бир буюм — сандиқ бўлиб, у Майрам қўшмижжага онасидан қолган. Урушнинг энг дахшатли очарчилик кунларида болаларини очликдан асраб қолиш учун гунг тегирмончи билан алоқа ўрнатган Майрам қўшмижжа ундан ҳомиладор бўлиб қолади. Бу шармандаликдан қутилиш учун чала туғилган боласини яширинча кўмаётганида қўшниси Ойхон бид-бид уни кўриб қолади. Унинг оғзини ёпиш мақсадида Майрам қўшмижжа ўша онамерос ўймакор сандиқни унга беришга мажбур бўлади. Унинг мана шу «ҳеч ким билмайдиган сирим», деб ўйлаб юрганлари сандиққа қўшилиб, бировнинг қўлига тушиб қолади ва унинг бутун умрининг деярли ярмидан кўпига мана шу сотилган сир шарпаси соя солиб ўтади.

«Бисот» қиссасидаги зебигардон ҳам Қобил лашкарга онасидан мерос. Уни Қобил лашкар қизи Барнога тақдим қилиши керак эди, албатта. Лекин ундай қилмайди. Зебигардонни ўзини даволаган табибга берган кунидан бошлаб қизининг оғир касалга чалинишини кўриб пушаймон бўлган Қобил лашкар ўнта қўй эвазига табибдан уни қайтариб олган бўлса-да, қизи тузалмайди.

Адиб асарларида нарса-буюмларнинг ашёвий қимматидан кўпроқ уларнинг илоҳий, маънавий қиммати устунроқ туради.

Умуман, асарларда сандиқ бахт, номус, зебигардон эса фарзанд, меҳр рамзи сифатида сеҳрли, илоҳий бир қудрат, қадр-қимматга эга нарсалардек кўрсатилади.

Ҳаётда ҳар бир кишининг доим фойдаланиб юрган, қайсидир кунига яраган қадрли нарсаси бўладики, уни инсон юқорида айтиб ўтилган сандиқ ва зебигардондагидек илоҳий-рамзий қудратига ишониб ёхуд мажбурият нуқтаи назаридан эмас, балки шунчаки қадрли бўлиб қолганлигига қараб асрайди.

Адибнинг «Ёзнинг сўнгги кунлари» асаридаги тегирмон мана шу фикрларимизни далиллайди.

Ёзувчининг «Баригал» романида бошдан-охир қатнаштирилган буюм — ойна. Роман қаҳрамони учун ойна — бахт рамзи. Бу, бир қарашда бутпарастлик, ширкка ўхшаб кўринади. Аммо... кўзгу туркий халқнинг деярли барчаси учун муқаддас саналади. Халқ маросимларида ҳам келин-куёвни илк маротаба ойнага қаратилиши, ойнанинг синишини бахтдан айрилишга ёйилиб, ирим қилиниши, шулар жумласидандир. Ёхуд мумтоз адабиётимизда Фарҳодга Ширин жамолини кўрсатган сеҳрли ойна кабиларни учратишимиз мумкинки, Нодир Норматов ҳам бу буюмдан ўз асарида бахт рамзи сифатида фойдаланади.

Кўзгу романнинг бошидан охирига қадар асосий ўринни эгаллайди. Халқнинг кўзгунинг магик қудратига ишончи билан боғлиқ фикрлари, у ҳақдаги халқ орасида юрган ривоятлар ва асар орасида «Бобур кўзгуси» номли хаёлий-мажозий ҳикоя келтирилади.

Асардаги воқеалар чизиғига муҳим таъсир кўрсатилган яна бир буюм ҳайкалча бўлиб, уни Умарнинг хотини Малика талабалик йилларида тепаликларни қазишда археологларга ёрдам берганида кўрган. Дугонаси топиб олган «эркак боши чиройли, сочлари тўлқин-тўлқин, кўзлари ўрни тўла, қошлари керик, лаблари бежирим» бу ҳайкалча Малика қалбининг чуқур бир ерида орзу бўлиб ўрнашган. Малика ўзини ҳайкалча тасвиридаги ўхшаш одам хаёлидан қуткара олмади ва натижада, бу хаёл уни эрига хиёнат қилишга ҳамда ўлимига сабаб бўлди.

Нодир Норматов асарларида тасвирланган буюмлар одамларнинг руҳий-маънавий ишончлари романтик ҳиссиётлари билан боғланиб, ижтимоий аҳамият касб этади.

Шоҳсанам ДАВРОНОВА,
Бухоро вилояти

Ойгул СУЮНДИҚОВА

* * *

Боғларга ёз оқшоми қўнди,
Япроқларнинг эрка шивири.
Тинч осмонда чечаклар унди,
Анҳорларда оқди ой сири.

Қушлар ухлар юммасдан кўзин,
Дарахтларда ўтли хотирот.
Тун излайди тонгнинг оқ изин,
Тун — кўзингга муҳрланган хат.

Хатни ўзи ўқиб олар тонг,
Қизаради қиздай юзлари.
Ботган ойнинг ҳажрида ҳамон
Оловланар қуёш излари...

Ёлғизлик ҳикояси
Тўхтагулга

Кимнидир кутади — кўнглига яқин,
Кимнидир кутади — йўлига яқин.
Келсайди, сўзлашса, тонгларга қадар,
Келсайди, бўзлашса, жонларга қадар...

Кутгани ёнидан ўтиб кетдими,
Кутгани уни ҳам кутиб ўтдими...

Тақдир, ўйинларинг бунчалар қалтис,
Тақдир, эҳсонларинг бунчалар хасис!

* * *

Қуёшнинг нурларида
ярқираган дамларим —
Узун кунлар изини тишлаб
келдим тишимда.
Юлдуз чарақлаганда унут
бўлган ғамларим —
Уйғоқ тушлар ҳиссини ушлаб
кулдим тушимда.

Чарх эса айланади тошдан
бўлган бошимдан
Товонимни қабартди изларимнинг
яраси.
Тупроқдан оғир сабрим
қотиб қолди ёшимда,
Сочимда тонг оттирди
хаёлнинг хотираси.

Болалигимни эртак қилиб
боламга айтдим —
Ушалмаган армоннинг
ҳидларига чўмилдим.
Ёшлигим кўчасида товланиб
ётган байтим —
Умримнинг кумуш йўли
узун эканин билдим.

Кумуш йўлим — куз йўли,
кўпни кўрган кўз йўли,
Тиниқлашган туйғулар —
тинч оқар тубсиз дарё.
Бу дарёда оққали сўзлари
юлдуз йўлим, —
Дардлашгани келибди мен билан
кекса дунё.

Маҳкам МАҲМУД,
Зокир ҚУТИБОЕВ

Хожа Убайдуллоҳнинг каромати

Мирзо Улуғбек вафотидан кейинги нотинчликларни барҳараф этишга, Моваронаҳрда барқарорлик ўрнатишга Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор валий кўп саъй-ҳаракатлар қилди.

1454 йилда Абул-Қосим Бобур Самарқандни узоқ муддат қамал қилганида жуда оғир танглик вужудга келди. Халқ вакиллари Хожа Убайдуллоҳга мурожаат қилдилар. Бу воқеада Хожа Аҳрорнинг узоқни кўзлаши, мамлакат тинчлиги, халқ осойишталигини сақлаш йўлидаги фидойилиги, ақл-заковати яққол кўринди.

Ўша воқеалар тафсилоти Ҳусайн Воизнинг ўғли Али Сафийнинг «Рашахот айнул ҳаёт» асарида ёритилган. «Рашахот»да бундай сўзларни ўқиймиз: «Абул-Қосим Бобур ибн Бойсунғур мирзо ибн Шоҳруҳ юз минг лашкари билан Хуросондан Самарқандга томон етиб келди. (Бундан хабар топган) султон Абу Саид Мирзо Ҳазрати Эшон (яъни, Хожа Аҳрор) олдига келдилар. Ва айтдиларки: «Бизнинг бу воқеага сабру тоқатимиз йўқ, нима тадбир қилайлик?» Ҳазрати Эшон унга таскин бериб, хотиржам қилдилар.

Абул-Қосим Бобур Аму сувларидан ўтган пайтидан бошлаб, Мирзо Абу Саиднинг барча уламолари ва яқин кишилари уни Туркистонга юбормоқчи бўлдилар. Улар туяларга юкларини ортиб, сафар ҳозирлигини кўра бошладилар. Ҳазрати Эшон бу воқеадан воқиф эдилар. Эшон Мирзо (Абу Саид) олдига келдилар ва туячиларга қаҳр қилиб буюрдиларки: «Туялардаги юкларни ерга туширинглар!» (Сўнгра) Мирзо олдига келиб буюрдилар: «Қаерга кетаяпсиз? Кетишга ҳеч ҳожат йўқ. Бу ердаги ишни ўзи етиб ортади. Мен сизларни ўз ҳимоямга оламан. Андиша қилинг ва хотиржам бўлинг. (Абул-Қосим) Бобурга шикаст бериш менинг қўлимдадир».

Тез орада Абул-Қосим Бобур лашкарларининг илғор қисми Халили Ҳинд бошчилигида Самарқанд ийдгоҳига келиб ўрнашади. У қамал ҳолатидаги шаҳардан бирор кимса чиқса у билан жанг қилиб, ёки уни асир олиб турар эди. (Ўша пайтда) Мирзо Бобур лашкари энг кўп яроқ-аслаҳага эга эди. Абул-Қосим Бобур Самарқандниг қадимий қишлоқларидан бирига (Афросиёбга) яқин келди, унинг одамлари тирикчилик сабабидан ҳар тарафга тарқаб кетдилар. Самарқанд аҳолиси эса, уларни яккаякка ушлаб, қулоқ ва бурунларини кесиб олдилар. (Мана шу тарзда) Абул-Қосим аскарларининг кўпининг қулоқ ва бурунлари кесилди. Мирзо Бобур аскарлари ғоят қийин аҳволга тушиб қолди. Орадан бир неча кун ўтганидан сўнг, аскарларнинг катта қисми орасида вабо касали бошланиб қолди. Уларнинг кўплари бу касалликдан нобуд бўлишди. Кўп ўйлаб, ниҳоят Абул-Қосим Бобур ўз мулозими мавлоно Муҳаммад Муаммойини ҳазрати Эшон олдига юбориб, сулҳ талаб қилди. Кўп ҳаракат қилиб, Мавлоно Муҳаммад ҳазрати Эшон мулозаматига етиб келди» («Рашахот айнул ҳаёт», сах. 291).

Хожа Аҳрор бу можарони тинч йўл билан бартараф қилишга тарафдор эди. У ўзининг мирзо Шоҳруҳга нисбатан ҳурмати ҳаққи кескин йўлни танламади. Ҳатто ўша пайтда чор атрофда «Мирзо Бобур ғоят ғайратли ва олийҳиммат подишоҳдир» деган овозаларга нисбатан ҳам вазминлик билан жавоб қайтарди. Эшон ҳазратларининг муборак хотираларига ёшлик чоғларида Ҳиротда Шоҳруҳ замонида кечган тинч, осуда кунлар келди. Хожа Аҳрор ўша боисдан ҳам сулҳга розилик берди. Ўз навбатида Абул-Қосим Бобур ҳам Хожа Аҳрорнинг сулҳ шартномасини тузиш чоғида шахсан иштирокига умидвор бўлди. Лекин султон Абу Саид мирзо хоҳишига қарши бормай, ўша нозик масалани ҳал қилишга садоқатли асҳоби Мавлоно Қосимни юборди.

Хожа Аҳрор тахтга даъвогар темурийзодаларни тотувликка ундагани ҳолда, айрим шаҳзодаларга нисбатан кескин ва муросасиз йўл танлади. Мана шу маънода Хожа Аҳрор билан Абу Саид мирзонинг учинчи ўғли бўлмиш Султон Маҳмуд ўртасидаги муносабатларга манбалар асосида кенгроқ тўхталиш мумкин. Тарихий адабиётларда бу масала етарли даражада тадқиқ этилмаган. Ҳазрати Эшон нега Султон Маҳмудни тахт учун курашида қўллаб-қувватламади? В.В.Бартольд ёзади: «Гарчанд Самарқандда маънавий ҳаёт бутунлай тўхтаб қолмаса-да, Улуғбек томонидан асосланган аниқ фан Самарқандда (ривожланиш учун) қулай заминга эга бўлмади. Зеро, Султон Аҳмаднинг укаси ва вориси Султон Маҳмуд ўз акаларига қарама-қарши ўлароқ, Эшон (Хожа Аҳрор)га нисбатан нафратда бўлса-да, математика соҳасида бир қадар билимга эга эди. Бинобарин, Султон Маҳмудга таъриф бериб, Заҳириддин Муҳаммад Бобур шундай ёзган: «Ахлоқ ва атвори яхши эди. Намозни тарк этмас эди. Тузуки ва забти бисёр яхши эди. Сиёқ (ҳисоб) илмини хўб билур эди. Вилоятдин бир дирам ва бир динор анинг бевуқуфи харж бўлмас эди...» Ҳисоб-китобни яхши биладиган, кучли молиявий сиёсат олиб бориб, харажатларни режага солган Султон Маҳмуд нега Хожа Аҳрор эътиборини қозонмади? Уларни бир-бирларидан узоқлаштирган ҳолатлар нимада? — деган савол туғилади. Бу саволга манбаларда жавоб бор, албатта. Уларга ўтишдан аввал, яна «Бобурнома»га мурожаат қилсак, масалага бир қадар жавоб топамиз: «(Султон Маҳмуд) Зулм ва фисққа кўп машғул эди. Муттасил чоғир ичар эди. Чуҳра (бесоқол) қалин (кўп) сақлар эди... Зулм ва фисқининг шоматидин (боисидан) ўғлонлари тамоман жувонмарг бўлдилар.

Таъби назми бор эди, девон тартиб қилиб эди, вале шеъри бисёр ва бемаза эди. Андоқ шеър айтқондин айтмағон яхшироқдир. Бад эътиқод киши эрди. Ҳазрати Хожа Убайдуллоҳга истиҳқор (бехурматлик, таҳқир) қилур эди. Юраксиз киши эди. Ҳаёси камроқ эди. Бир неча масхара ва бебок (ҳаёсизлар) теграсида бор эди. Девон бошида ва халойиқ қошида зишт (хунук) ҳаракатлар қилурлар эди. Бадкамол эди. Сўзини филхол

англаб бўлмас эди».

Маълумки, Бобур мирзо Султон Маҳмудга замондош темурийзода сифатида унинг ички ва ташқи қиёфаларини яхши биларди. Гўё бу тавсиф орқали Бобур Мирзо маънавиятга дахлдор бўлган хушфеъллик, ахлоқий баркамоллик ҳар қандай ҳукмдор учун зарурий фазилатдур, демоқчи бўлади. Зеро, бу гўзал инсоний сифатлар унинг ўзида мужассам эди.

«Рашахот» муаллифи Фахруддин Али ас-Сафий таҳлил қилинаётган мавзуга оид ҳикоятларни алоҳида келтиради. Ўша маълумотлар орасида Султон Маҳмуднинг Хожа Аҳрорга йўллаган мактуби диққатга сазовордир. Муаллиф мактуб ёзилган санани келтирмайди. Уни мактуб мазмунидан илғаб олиш мумкин.

«Илтижо ва сўровлардан сўнг, бу фақир (Султон Маҳмуд)га ҳазрат махдумнинг мулозимларига Самарқанднинг тасарруфини муҳофаза қилишни топшириб қўйилган улуғларидан бири айтибдики ва ёзибтиларки, Самарқандни олиш сиз (яъни, Султон Маҳмуд) томонингиздан содир бўлиши муносиб иш эмасдур. Ҳақ субҳонаҳу таоло бунга буюрмагандир. Расулуллоҳ с.а.в.нинг шариатларида бундай воқеа йўқдур. Ўз биродарига қўлидаги тиғни уриш қайси йўл (учун) муносиб туради?» Сиз жаноблариннг мулозимлари бу фақирни ғоят ҳаволанган (кибрли) деб ҳисоблаб, улар (ўзлари) кўкларга кўтарилиб юрадилар. Хизматкорлик вазифаларини пеш қилиб, кўп ҳаволанадилар. Бундай қусур каминада ҳам бордур. Яхшилик йўлида қилинган хизматларни кишилар сўзидан хулоса қилишлик... бу вилоятни олишни қасд қилиб келган бу фақирнинг хизматини қабул қилмаслик ажаб бир ҳолатдур, деб топурмиз.

Ҳолат шуки, мен сизнинг хизматингизни қилурман. Самарқандда бизга азиз бўлган кишилар кўпдир. Бир неча йилдирки, фақир шу шаҳарда турувчи кишилар орасида ўз тарафдорлари борлигини билади. Улар бундан танг ҳолатга келадилар. Бу эса муносиб эмас. Қалби яхшилик дарди билан оғриган киши, бир неча йиллар (давомида) мўминлар (нинг) дилларидаги яхши дарди билан бемор бўлган ва ушбу фуқаронинг илтимоси — бу хизмат аризасиз ҳам равшан, беғараз ва холисдир. Шу сабабли ҳам, Ҳақ субҳонаҳу таоло учун бизнинг сўзимизни қабул қилинг ва ёрдам беринг, унинг ризоси учун иш қилинг. Бир қалбли ва бир жиҳатли бўлайлик. Ишларимизни камчиликсиз охирига етказайлик. Якдиллик ва ҳамжиҳатлилик билан иш тутмаслик камчилик мақомидир. Уни тамом қилмоқлик ҳар банданинг Ҳақ субҳонаҳу олдидаги ишидир. Ҳақ субҳонаҳу таоло эса, камоли юзасидан золимларга қарши урушаётганлар билан бирга бўлади...»

Султон Маҳмудхон мактубининг ёзилиш тарихи Абу Саиднинг Ироққа қилган юриши чоғида вафотидан сўнг (1469) унинг ўғиллари ўртасида тахт учун бошланган кураш даврига тўғри келади. Гарчанд бу мактуб хокисорлик билан ёзилган бўлиб, унда Ҳақ субҳонаҳу таолонинг муборак номлари бир неча бор зикр қилинган бўлса-да, уни Хожа Аҳрор рад этади.

Султон Маҳмуд Ҳирот вилоятидан Султон Аҳмад билан жанг қилиш ниятида Самарқандга етиб келганида, унда кўплаб қурол-яроғ ва аскарлари бор эди. Султон Аҳмадда эса бундай аскар салоҳияти йўқ эди. Шунга қарамай, у жангда ғолиб чиқиш ҳақида ўйларди. Султон Аҳмад мирзо Эшон ҳазратлари олдига буюк бир изтироб билан келди. Ул зот (яъни Хожа Аҳрор) шаҳардаги мадрасалардан бирида эдилар.

«Хожа Аҳрор буюрдиларки, — Сиз олаверинг, Самарқаднинг хамма ахолиси сизга асир тушди (сизга итоатда.) Қалбингизни кенг ва юрагингизни хотиржам қилинг, мен Сизнинг амрингизни кутиб таъзимингизда бўлурман. Агар душман енгилмаса, мени ёрдамга чақиринг. (Таъкид бизники — М.М., З.К.)» Парчадан маълум бўладики, Ҳазрати Эшон доимо шиддатли, сиёсий воқеаларнинг марказида турган. Унинг сўзларида қатъийлик, ҳаракатларида жасорат ва шиддат бўлган. Ул зот фақат маслаҳатчи эмас, балки ҳарбий-сиёсий тадбирларни изга солувчи, комил етакчи сифатида кўринади.

Ҳазрати Эшон бостириб келаётган Султон Маҳмуд мирзо лашкарларини даф қилиш учун алоҳида тадбир тайёрладилар ва уни амалга оширишга энг яқин асҳобларидан Мавлоно Қосим ва Мавлоно Жаъфарларни сафарбар қилдилар. Жанг эндигина бошланган бир пайтда гўё мўъжиза — ғаройиб ҳодиса юз берди. Шаҳар аҳолиси саросимада турган бир пайтда Дашти Қипчоқ томонидан даҳшатли довул кўтарилдики, унинг ваҳшатидан жанггоҳдаги аскарлар ва жангчилар, Султон Маҳмуд лашкарлари ўтириб олдилар. Бу жойда жангчиларнинг кўз очишига имкон бўлмади. Одамлар отларнинг тизгинларини қўйиб юбориб, отлиқлари ҳам пиёдалар каби ерга ўтириб олдилар. Ҳамма қўлида бор бўлган нарсаларни, кигизми, чодирми, чопонми, бошига ёпиб, ўз муҳофазаси билан овора бўлиб қолди... Улуғ тўфон қўзғолиб, бутун борлиқ қиёмат қойим бўлганидек даҳшатга тушиб, тўс-тўполон бошланди.

Шундай ҳолатда Султон Маҳмуд мирзо ўз умароларининг кичик тоифасини йиғиб, яқинига ўтказиб, ер бўйлаб пастқамликлар орқали бир кенг шамолсиз жойга, деворли ерга чиқиб, отига минган ҳам эдики, ногоҳ кучли ер қимирлаб, улар турган девор отлиқлар устига қулаб шикаст етказди. Девор кучли шамол ва ғалати овоз чиқариб даҳшат билан суворийлар устига ағанади. (Натижада) бу жойда бошпана топган тўрт юз нафар киши отлари билан ўша девор соясида турганларни босиб қолди. Уларнинг кўпларини қўл-оёқлари ва отларининг боши тупроқ остидан чиқиб турса-да, улар ўзларини халос қилиш учун кучлари етмас эди. Аскарларнинг сафлари бузилиб, жанггоҳда интизом йўқолди. Ҳамманинг нигоҳи юз берган кучли шамолдан сақланишга қаратилган... Қалин девор остида қолиб, янчилиб яксон бўлган душман аҳволидан Султон Аҳмад мирзо бехабар эди.

Бебош, бошқариб бўлмайдиган шаҳарли оломон ҳазрати Эшон олдиларига йўл олди.

Нақл қилувчи («Масмуот» муаллифи Мир Абдул-Аввал) айтадики: ундан кейин яна кўрдимки, шаҳар дарвоза минорасининг тепасида кузатиб ўтирган улуғлар ҳазрат Эшон мулозиматларига кетдилар. Ва ул ҳазрат (Хожа Аҳрор) мирзо Султон Аҳмадни ўтирган ҳужрасидан олиб чиқдилар ва (гўё) салтанат тахтини унинг олдига ташладилар. Ўзлари эса Хожа Кафшир[1] маҳалласига қараб кетдилар.

Демак, Хожа Аҳрор ўша пайтда Самарқанд томон келаётган ёв ва табиий офат — кучли зилзила ҳамда довул хавфини олдиндан сезиб режа тузган. У раийат учун оғир ҳолатларда дабдабали саройда эмас, балки мадрасанинг мўъжазгина ҳужрасида туриб, Султон Аҳмад мирзога, ўз асҳобларига, қолаверса фуқарога сарур йўл-йўриқларни берган. Эл-юрт бахтига бу офатлар тезлик билан даф бўлган қувончли дамларда Хожа Аҳрор ғалаба нашидасини суриш учун подшоҳ кошонасига эмас, балки ўз кулбасига — Хожа Кафшир қишлоғига ошиқади... Лекин у зот узоқ муддат ўз маконида тинч ва осуда ҳаёт кечириши қийин эди. Ҳазрати Эшон бир умр сиёсий можаролар, ўзаро мухолифатлар гирдобида бўлди. Эл-улусга бўлган меҳр-муҳаббати ҳаққи ўзини четга олмади.

---

[1] *Хожа Кафшир мавзеи Шовдор (ҳозирги Ургут) туманида бўлиб, у ерда ҳазрати Эшоннинг доимий маскани бор эди. У шоҳона саройдан узоқда — қишлоқда оддийгина яшашни ихтиёр қиларди.*

Адҳамжон Матхалилов шунақа инсонларданки, унинг касби кўп, касбидан ҳам ҳунари кўп. У тарбиячи-мураббий, расмчизмачилик муаллими, ўзбек тили ва адабиёти ўқитувчиси, меҳмонхона мудири, тўқимачилик саноатининг билимдони, созанда ва хонанда, ошпаз ва бозорда назоратчи, аскиячи ва муқаллидчи...

Адҳамжон ака фақат Қўқондагина эмас, жуда кўп шаҳар ва туманларда, қўйингки, мамлакатимиз миқёсида номи эл орасига тарқалган инсон. Қуйида унинг аскиячилик санъатидан айрим намуналар билан танишасиз.

Қовун пайрови

Аския

Йўлдошхон Носиров
Адҳамжон Матхалилов

Адҳамжон: — Йўлдошхон, мана Ўзбекистонимизнинг ўн йиллик тўйини ҳам муносиб кутиб олаяпмиз.

Йўлдошхон: — Ҳа, баракалла!

Адҳамжон: — Энди шу хурсандчиликларга бир қовун сайлига олиб бормайсизми?

Йўлдошхон: — Албатта олиб бораман, қани бошланг.

Адҳамжон: — Йўлдошхон, Муқимий жамоа хўжалигининг 3-бригада капасида шакарпалак сўйиб берсам, бет-бетини едингизу тагигача емадингиз, шўр солинган деб.

Йўлдошхон: — Адҳамжон, сиз сўйиб берган қовун ҳаммага маъқул, лекин менинг пайкалимга экилган қовунлар ичида бир-иккитаси пирсилдоқ чиқиб қолди.

Адҳамжон: — Йўлдошхон, шаҳарга яна чиройли, ширин қовунларни жўнатиш учун раиснинг амрини кутиб ўтирибман.

Йўлдошхон: — Адҳамжон, ширин-ширин қовунларни еб деҳқонларни дуо қилиб ўтирганимизни кўролмаганлар гурс кетди. Ўзбекистонимизда ўттиздан ортиқ қовун навлари мавжуд, қани энди сиз кўкча эксангиз.

Адҳамжон: — Йўлдошхон, меҳмонбоп, меҳмонга манзур бўладиган қовунлардан борми десам, даламиздаги калҳасан билади, дединг.из.

Йўлдошхон: — Адҳамжон, қовунлар камайиб кетди дединг.изми? Йўқ, пайкалдаги қовунлар ғарқ пишган, лекин деҳқонларимиз ғўзагулини кутиб ўтиришибди.

Адҳамжон: — Йўлдошхон, пайкалингизга ҳеч ким боргани йўғу идорага йиғлаб борибсиз, босиболди деб.

Йўлдошхон: — Адҳамжон, ўзи деҳқончиликни яхши билмас экансиз, уруғларни танлашда адашибсизми қовунларингиз бешак чиқиб қолди.

Адҳамжон: — Йўлдошхон, пайкалларни айланиб чиқсам, менга маъқул қовун топилмади. Ҳа бугун қовун емаймиз эканда, десам кўзим оқ қовунингизга тушиб қолди.

Йўлдошхон: — Адҳамжон, бир уятли меҳмонга совға қилиб юбораман, яхшироқ қовунингиз борми, десам шакарпора бераман дединг.из.

Адҳамжон: — Йўлдошхон, мана пайкал ўртасида турибсиз, хоҳлаган қовунингиздан сўйиб бераман десам, кўзингизни жўра-қанддан узмайсиз.

Йўлдошхон: — Адҳамжон, мана қовун сайили ҳам ниҳоясига етиб қолди. Сиз ҳали ҳам қовун танлаш билан оворасиз, шунча қовунлар маъқул бўлмаса Хоразмни таккисини олиб бераман.

Адҳамжон: — Йўлдошхон, қовунларни турлари жуда кўп, лекин ҳамма қовунларни ўз мавсуми бор, Сиз ҳўкизкаллани ея.веринг.

Йўлдошхон: — Адҳамжон, гапингиз тўғри. Мен ҳўкизкаллани ея.вераман-а, аммо сиз ёқтирадиган бўрикаллага анча вақт бор-да!

Адҳамжон: — Йўлдошхон, Сиз ҳўкизкалла излаб, яна кампирчопондан қуруқ қолманг.

Йўлдошхон: — Адҳамжон, сизни миришкор эканлигингизга қойилман, сув танқислигига қарамай тонг отгунча уҳламай обиноввотингизни суғорибсизда, тош босади деб.

Адҳамжон: — Йўлдошхон, ҳамма гапларингиз тўғри, гаплардан хулоса чиқариб, Ўзбекистонимизнинг йиллик тўйига ширин қовунлар экиб, халқимизни умрибоқий билан таъминлайман.

Қовун пайров
Т.МИРЗААҲМЕДОВ *ёзиб о*

«Мактуб» (Юлдуз). Мато, мойбўёқ. 2000 й.

Хива атрофида. Мато, мойбўёқ. 1999 й.

Guliston

Индекс: якка обуначилар учун — 820
ташкилотлар учун — 806
Баҳоси: чакана савдода келишилган нархда

Р. ХУДОЙБЕРГАНОВ. ***Спитамен.*** *Мато, мойбўёқ. 1999й.*